

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
СХІДНОЄВРОПЕЙСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

Л. Г. Ліпич, О. А. Івашко, С. В. Мостенець

**ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ
ДОХОДАМИ ТА ВИТРАТАМИ
ДОМОГОСПОДАРСТВ**

Монографія

Луцьк
Вежа-Друк
2015

УДК 336.5:330.56728

ББК 65.261.94

Л 61

*Рекомендовано до друку вченою радою
Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки
(протокол № 11 від 27 травня 2015 р.)*

Рецензенти:

Янковська Л. А. – доктор економічних наук, професор, ректор ПВНЗ «Львівський університет бізнесу і права»;

Свінцов О. М. – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри менеджменту та адміністрування Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.

Ліпич Л. Г.

Л 61 Формування системи управління доходами та витратами домогосподарств [Текст] : монографія / Л. Г. Ліпич, О. А. Івашко, С. В. Мостенець. – Луцьк : Вежа-Друк, 2015. – 204 с.

ISBN 978-617-7272-46-4

У монографії розглянуто теорію та практику формування системи управління доходами та витратами домогосподарств. Виокремлено їх функції й здійснено класифікацію за низкою демографічних, соціальних, територіальних й економічних ознак. Проаналізовано доходи й витрати вітчизняних домогосподарств та запропоновано методику оцінки ефективності управління доходами та витратами домогосподарств, що дало змогу окреслити напрями державного стимулювання розвитку домогосподарств інвестиційного типу, що сприятиме підвищенню інвестиційного потенціалу населення.

Видання адресоване науковим працівникам викладачам вищих навчальних закладів, спеціалістам у галузі економіки, широкому колу читачів.

УДК 336.5:330.56728

ББК 65.261.94

© Ліпич Л. Г., Івашко О. А.,
Мостенець С. В., 2015

ISBN 978-617-7272-46-4

© Гончарова В. О. (обкладинка), 2015

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ ДОХОДАМИ І ВИТРАТАМИ ДОМОГОСПОДАРСТВ	6
1.1. Сутнісна характеристика домогосподарства як економічної системи	7
1.2. Доходи та витрати домогосподарств: сутність, класифікація, структура.....	29
1.3. Підходи до формування системи управління доходами та витратами домогосподарств : теоретичні аспекти	47
Висновки до розділу 1	64
РОЗДІЛ 2. ДІАГНОСТУВАННЯ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ ДОХОДАМИ ТА ВИТРАТАМИ ДОМОГОСПОДАРСТВ	67
2.1. Динаміка стану доходів і витрат домогосподарств України. 68	
2.2. Аналізування системи управління доходами та витратами домогосподарств регіону.....	90
2.3. Оцінювання ефективності управління доходами та витратами вітчизняних домогосподарств	106
Висновки до розділу 2	120
РОЗДІЛ 3. МОДЕЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ ДОМОГОСПОДАРСТВ В КОНТЕКСТІ УДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ ДОХОДАМИ ТА ВИТРАТАМИ	122
3.1. Підходи до управління доходами та витратами домогосподарств в умовах ринку : макроекономічний аспект..	123
3.2. Теоретико-ієрархічний підхід до управління доходами та витратами домогосподарств	132
3.3. Моделювання процесів розвитку домогосподарств в умовах економічної нестабільності	139
Висновки до розділу 3	155
ВИСНОВКИ	158
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	161
ДОДАТКИ	177

ВСТУП

З переходом економіки України до ринкових засад господарювання вирішення потребує ряд гострих проблем, які стосуються процесу управління доходами та витратами домогосподарств. Домогосподарства в процесі своєї економічної діяльності отримують доходи, які слугують важливим підґрунтям для характеристики рівня життя населення. Дослідження системи витрат домогосподарств споживчого і неспоживчого характеру дає можливість визначити напрями їх раціоналізації в умовах економічної нестабільності, та, відповідно, сформуванню додаткові резерви росту національної економіки.

Розробка системи управління доходами та витратами домогосподарств необхідна із-за високої частки фінансових ресурсів сконцентрованих у фізичних осіб. Питома вага кінцевих споживчих витрат домогосподарств із врахуванням індивідуальних споживчих витрат у ВВП перевищує 60 відсотків. Тому проблема управління доходами і витратами домогосподарств набуває загальнодержавного значення, оскільки стосується не лише кожного жителя України, але й впливає на процеси соціально-економічного розвитку країни.

Вагомий внесок у дослідження теоретичних і практичних аспектів формування доходів і здійснення витрат домогосподарствами здійснили такі науковці, як М. Алексеєнко, О. Барановський, Я. Безтелесна, І. Бондар, В. Брич, З. Васильченко, О. Васюренко, В. Вітлінський, А. Вожжов, О. Гладун, О. Глухов, В. Дзюблюк, Н. Дорофєєва, Т. Єфременко, І. Жилаєв, А. Кисельов, Т. Кізима, О. Ковалюк, Т. Ковальчук, В. Круглов, Е. Лібанова, Л. Ліпич, Т. Леонова, Г. Лех, О. Макарова, В. Мандибура, С. Панчишин, О. Попов, С. Савлук, О. Сердюк, Р. Скриньковський, З. Скрипник, М. Соколик, О. Титаренко, С. Тютюнникова, Л. Шевчук, Л. Янковська та ін.

Віддаючи належне високому рівню наукових доробок перелічених вище авторів, зазначимо, що недостатньо уваги приділено системі управління доходами та витратами домогосподарств і виокремленню напрямів її удосконалення, що обумовлюють актуальність теми й доцільність її подальшого дослідження.

Метою монографії є наукове обґрунтування теоретико-методологічних положень та практичних рекомендацій щодо вдосконалення системи управління доходами та витратами домогосподарств.

Досягнення окресленої мети здійснювалося за такими напрямками:

- уточнення сутності поняття «домогосподарство» та доповнення його класифікаційних ознак;
- формування трьохрівневої системи управління доходами та витратами домогосподарств;
- обґрунтування напрямів ефективного функціонування системи управління доходами та витратами домогосподарств на мезорівні;
- удосконалення методики оцінки ефективності системи управління доходами та витратами домогосподарств;
- розроблення моделі оптимізації системи управління доходами та витратами домогосподарств.

Теоретичне й практичне значення одержаних у роботі результатів полягає в можливості використання вітчизняними фіскальними та статистичними органами методичних рекомендацій щодо аналізування тенденцій формування доходів та використання витрат домогосподарствами; дослідження рівня диференціації життя населення; вибору оптимального сценарію розвитку домогосподарств в сучасних умовах. Застосування запропонованих рекомендацій сприятиме ефективній діяльності зазначених інституцій з метою забезпечення економічного добробуту як держави в цілому, так і кожного окремого громадянина зокрема.

Монографія рекомендована науковим працівників, викладачам вищих навчальних закладів, керівникам і спеціалістам органів державного та регіонального управління, місцевого самоврядування, усім, хто цікавиться питаннями формування ефективної системи управління системи доходами та витратами домогосподарств..

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ ДОХОДАМИ І ВИТРАТАМИ ДОМОГОСПОДАРСТВ

1.1. Сутнісна характеристика домогосподарства як економічної системи

Однією із найважливіших проблем, що постали перед українським суспільством в умовах трансформаційних перетворень, є необхідність перегляду та зміни стратегічних підходів щодо взаємодії держави і громадян, адже саме ці відносини визначають ступінь розвитку країни, рівень її демократизації та добробуту. З переходом економіки до ринкових засад господарювання необхідно вирішити проблеми, що стосуються дослідження системи доходів і витрат домогосподарств.

Домогосподарство як соціально-економічне утворення в якому сконцентровані різноманітні аспекти людського буття, є основою життєдіяльності будь-якого суспільства. Саме домогосподарствам належить провідна й надзвичайно важлива роль у системі економічних відносин, що зумовлено низкою причин:

по-перше домогосподарства беруть активну участь в економічному кругообігу ресурсів, як самостійні та незалежні суб'єкти господарювання, що мають власні потреби та інтереси. Володіючи основними факторами виробництва (працею, капіталом, землею, підприємницьким хистом), вони передають їх у користування суб'єктам господарювання, котрі здійснюють подальше ефективне використання цих ресурсів;

по-друге, попит домогосподарств на товари та послуги є одним із головних складових сукупного попиту на споживчі блага;

по-третє, частина доходу, що не використовується членами домогосподарства упродовж поточного періоду, трансформується у заощадження і за сприятливих умов стає потужним джерелом економічного зростання країни.

Донедавна домогосподарство залишалося однією з найменш досліджених економічних структур. Проте зміни в економічному житті нашої держави не минули стороною й основу життєдіяльності будь-якого суспільства і національної економіки – домашнє господарство, людей та сім'ї, що входять до його складу.

Домогосподарство як одна з первинних економічних одиниць сьогодні досить активно досліджується зарубіжними та вітчизняними вченими на макро- та мікрорівнях. Пояснюється це тим, що домогосподарство є унікальним соціально-економічним утворенням, у якому сконцентровані всі аспекти людського життя: біологічні, соціальні, економічні.

Вперше поняття «домогосподарство» було розкрито у трактаті Ксенофонта (435–354 рр. до н.е.) «Домоустрій» [2, с. 4], у якому домашнє господарство розглядалось як сукупність традиційних домашніх робіт і ведення натурального господарства. Слід зауважити, що і до тепер це поняття у вузькому розумінні означає обслуговування членів сім'ї, ведення підсобного господарства, натуральне виробництво.

Домашні господарства стали об'єктом детального дослідження численних представників економічної та фінансової науки: Ф. Кене, Ж. Б. Сея, Т. Мальтуса, К. Бюхера, П. Самуельсона [44, с. 161]. Вагомий внесок у розвиток теорії домогосподарств та сімейної (родинної) економіки зробили Г. Беккер, Дж. М. Кейнс, К. Ланкастер, А. Маслоу, Дж. Мінсер, Ф. Модільяні, І. Фішер, М. Фрідман, Т. Шульц [60, с. 561].

Сучасна економічна наука володіє ефективним інструментарієм аналізу поведінки домогосподарств у сфері виробництва, споживання та заощадження. На мікроекономічному рівні аналіз поведінки домогосподарств ґрунтується на концепції раціональності економічної поведінки людини, теорії «нової економіки домашнього господарства», теорії поведінкових фінансів та емпіричних закономірностях («закон Енгеля», «ефект натовпу», «ефект інформаційного каскаду», «ефект капкана» тощо) [66, с. 42].

Зазначимо, що в радянській економічній науці феномен домашнього господарства детально не аналізувався, зважаючи на економічні та ідеологічні причини. Відсутність глобальних ринкових відносин позбавляла необхідності розглядати домогосподарства як важливі суб'єкти ринкових відносин, а рішення, що приймалися ними, практично не залежали від економічних параметрів. За часів СРСР домашнє господарство досліджувалося в основному з позицій індивідуальної трудової діяльності (Б. Ічитовкін, І. Разумкова, В. Савченко, О. Фесенко, Г. Шмельов) [66, с. 42].

Інтерес вітчизняних вчених-економістів до питань, що стосуються функціонування домашніх господарств, сягає ХІХ ст. У сучасній економічній літературі функціонування домогосподарств аналізувалося переважно крізь призму малого бізнесу. Разом з тим, невирішеними проблемами є необхідність уточнення функцій та обґрунтування ролі домашніх господарств у сучасних реаліях вітчизняної економіки.

Сучасна економічна література надає різноманітні тлумачення і сутності поняття «домогосподарство» (див. додаток А), проте найбільш вживаним є визначення, згідно з яким домогосподарством вважають

сукупність фізичних одиниць – резидентів, що мають спільні економічні інтереси, функції, побут і джерела фінансування.

Варто відмітити, що при розкритті поняття «домогосподарство» ті чи інші автори, а також законодавець спираються в основному на функції, які виконує домогосподарство.

Так, наприклад, законодавець здійснюючи Всеукраїнський перепис населення 2001 року, у Законі України «Про Всеукраїнський перепис населення» від 19 жовтня 2000 р. закріпив наступне його визначення «... – сукупність осіб (або однієї особи), які спільно проживають в одному житловому приміщенні (його частині), ведуть спільне господарство (мають спільні витрати на утримання житла, харчування тощо), повністю або частково об'єднують та витрачають кошти. Ці особи можуть перебувати в родинних стосунках або стосунках свояцтва, не перебувати у будь-яких із цих стосунків або бути і в тих, і в інших стосунках» [126].

Варто відмітити, що Програмою Першого Всеукраїнського перепису населення вперше в історії переписів на території України передбачалось отримання інформації щодо чисельності та складу домогосподарств. У попередні переписи населення замість поняття «домогосподарство» використовувалося поняття «сім'я».

Подібне визначення зустрічається і в статистичних дослідженнях [35], хоча при цьому виділяються такі категорії як:

– індивідуальне домогосподарство – домогосподарство, що складається із однієї особи, яка проживає в окремому житловому приміщенні або його частині, забезпечує себе усім необхідним для життя і не об'єднує кошти для ведення спільного господарства ні з ким з числа осіб, які проживають у житловому приміщенні;

– колективне домогосподарство, що складається із двох і більше осіб, які спільно проживають в одному житловому приміщенні або його частині, ведуть спільне господарство, повністю або частково об'єднують та витрачають кошти. Ці особи можуть бути спорідненими, а можуть і не перебувати в цих стосунках.

У законодавстві України термін домогосподарство (зокрема, в розрізі міських та сільських домогосподарств) також вживається в Законі України «Про сільськогосподарський перепис» [51].

Слід зазначити, що у сучасній економічній літературі домогосподарство визначається як суб'єкт економічних відносин, проте доволі часто його ототожнюють з поняттям «сім'я». Це пов'язане перш за все, із історичними етапами становлення сім'ї як одиниці

домогосподарства. Підтвердженням цього є статистичні дані, згідно яких частка домогосподарств, у складі яких є особи, не пов'язані родинними стосунками, становить 0,5 % від загальної кількості домогосподарств, або 0,65 % від кількості домогосподарств за винятком одинаків [35]. Однак поняття сім'ї й домашнього господарства не можна вважати тотожними. Звичайно, основою домогосподарства завжди була, є та залишатиметься сім'я – засноване на шлюбі та кровному зв'язку об'єднання людей, пов'язаних спільністю побуту і взаємною відповідальністю. Проте принципова відмінність між поняттями «домогосподарство» і «сім'я» полягає в тому, що домогосподарство ширше за складом за рахунок осіб, що ведуть загальне із сім'єю домашнє господарство, але не пов'язані з членами сім'ї відносинами спорідненості. З цих міркувань одна людина, що живе окремо, не вважається сім'єю, але її діяльність із самостійної організації побуту є домогосподарством (яке, до речі, може складатися як з однієї, так і кількох сімей). Відтак, сім'ю передусім позиціонують як первинну суспільну одиницю, а домогосподарство – як одиницю економічну. Термін «сімейне господарство» власне наголошує і на тісній спорідненості понять «сім'я» та «домогосподарство», і на відмінності між ними.

На нашу думку, відмінність між зазначеними поняттями полягає в тому, що сім'я являє собою групу споріднених осіб, тоді як домогосподарство є ширшим поняттям, оскільки у якості може виступати як одна особа, так і декілька осіб, сімей, які можуть не мати спорідненості.

Як зазначає В. В. Глухов, «домашнє господарство згуртовується завдяки єдності економічних інтересів усіх його членів. Це виникає перш за все тому, що члени сім'ї пов'язані між собою зв'язками і відносинами особистої залежності. Результати спільної праці з ведення домашнього господарства сприяють тому, що його члени не можуть не зважати на економічні інтереси інших. Цей економічний інтерес – підтримання сталого добробуту сім'ї – і є тією ланкою, яка об'єднує усіх учасників домашньої економіки» [30, с. 238].

Демографічний енциклопедичний словник визначає домогосподарство як «сукупність учасників, котрі є членами соціально-економічного осередку, який об'єднує людей відносинами, що виникають під час організації їх сумісного побуту (введені загального домашнього господарства, спільному проживанні тощо)» [33, с. 89]. Як бачимо дане визначення має багато спільного з тим яке подане у Законі України «Про всеукраїнський перепис населення». Зазначимо, що дане

визначення розкриває сутність домогосподарство з боку поведінки осіб які проживають разом, однак не розкривається його роль у економічних процесах. Як зазначає Т. О. Кізіма, перш за все це пояснюється тим, що за умов адміністративно-командної економіки не було жодних форм власності, крім загальнодержавної, тому мова про підприємницьку чи аналогічні види діяльності членів домогосподарств взагалі не велася [75, с. 135].

У вітчизняній економічній енциклопедичній літературі домогосподарство трактується в основному як «господарство, яке ведуть одна або кілька осіб, що мають спільне житло, з метою відтворення робочої сили та розвитку особистості» [45, с. 359] або як «господарство, яке ведуть одна або кілька осіб, що мають спільне житло, з метою розширеного відтворення передусім людини економічної на основі кінцевого споживання продуктів сфери матеріального та нематеріального виробництва» [46, 173]. Ці визначення досить схожі й не зовсім чітко визначають домогосподарства з організаційного погляду, наголошуючи лише на спільності житла та ігноруючи спільність побуту. Адже, скажімо, не зовсім коректно вважати домогосподарством кількох осіб, не пов'язаних будь-якими родинними стосунками чи спільними побутово-економічними інтересами (наприклад, тимчасових квартирантів (студентів), які проживають певний період часу в одному житловому приміщенні, але не об'єднують кошти для спільного ведення господарства). З іншого боку, навіть дуже близьких родичів, які проживають окремо, до складу одного домогосподарства зараховувати не доцільно (наприклад, дітей, що проживають окремо від батьків за місцем навчання, ув'язнених, солдатів строкової служби та ін.).

У підручнику «Політична економія» (за науковою редакцією доктора економічних наук, професора В. Г. Федоренка) автори наводять два окремі визначення домогосподарства. Згідно з першим, домогосподарством є «економічний суб'єкт, який складається з одного або більшої кількості індивідів, що спільно здійснюють господарську діяльність і мають спільний бюджет» [155, с. 158]. За другим визначенням, «домашні господарства країни – це сукупність усіх приватних господарств, діяльність яких спрямована на задоволення власних потреб» [155, с. 159].

Визначення домашнього господарства як «економічної одиниці, що складається з однієї або більше осіб, яка володіє ресурсами, постачає ними економіку та використовує отримані за це доходи і для купівлі

товарів і надання послуг, які задовольняють матеріальні потреби його членів», надане авторами підручника «Економічна теорія: політична економія» за редакцією С. І. Юрія [44, с. 161], є більш деталізованим, оскільки в ньому виокремлено найважливіші функції домогосподарства (постачальницька, споживча) та визначено основну мету його діяльності (задоволення потреб усіх членів).

А. М. Олейник визначає домогосподарство як групу людей, об'єднаних спільним завданням відтворення людського капіталу, місцем проживання, бюджетом і сімейно-родинними зв'язками. В основі ведення домашнього господарства знаходяться відносини власності, котрі передбачають, що права контролю за спільною економічною діяльністю належать одному з його членів – голові сім'ї, при цьому основна роль у домогосподарстві відводиться рутині та передбачуваності дій [117, с. 127].

Окремі вчені, даючи визначення домашньому господарству, передусім наголошують на його споживчій функції (важливість якої ми, звичайно, не заперечуємо), упускаючи низку інших важливих моментів. Так, Є. Шутяк під домогосподарством розуміє «структурну одиницю, яка функціонує на стадії споживання у відтворювальному процесі. Домашні господарства є повноправними учасниками фінансових відносин: отримують доходи, сплачують податки, інвестують, кредитують тощо» [168, с. 70].

З погляду системи національних рахунків, домогосподарства є одним із п'яти інституційних секторів національної економіки (поряд з нефінансовими та фінансовими корпораціями, сектором загального державного управління та некомерційними організаціями). Система національних рахунків – це сучасна інформаційна система показників і класифікацій, яка містить найповніші дані про згаданих суб'єктів. Класифікацію інституційних секторів економіки України розроблено на виконання Програми розвитку системи національних рахунків. При цьому використано методологічні принципи міжнародного стандарту системи національних рахунків, прийнятого у 1993 р. Комісією Європейських співтовариств, Міжнародним валютним фондом, Організацією економічного співробітництва та розвитку, Організацією Об'єднаних Націй і Світовим банком, а також Міжнародні рекомендації зі статистики праці з урахуванням особливостей законодавства та економіки України [99, с. 376].

Система національних рахунків використовує визначення домогосподарства як невеликої групи людей, що проживають в одному

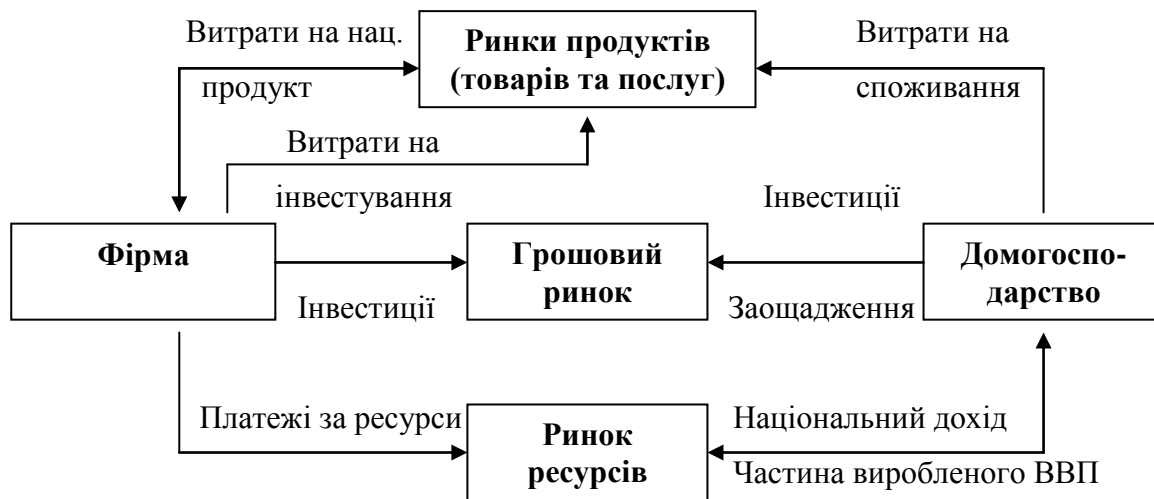
помешканні, повністю або частково об'єднують свої доходи і майно, спільно споживають певні види товарів і послуг.

Відповідно до системи національних рахунків ООН, до домашніх господарств зараховують також домашню прислугу та населення, яке перебуває в різних колективах: вихованців будинків дитини та інтернатів, військовослужбовців строкової служби, інвалідів у будинках інвалідів тощо. Належними до цієї інституційної одиниці також вважають осіб, які постійно або упродовж тривалого часу живуть у різноманітних установах і закладах: члени релігійних конфесій (у товариствах, монастирях); пацієнти лікарень; особи, які утримуються в пенітенціарних установах; особи, які постійно проживають у геріатричних установах, дитячих будинках та ін. [59, с. 6]. Проте зараховувати таких осіб до складу домашнього господарства можна лише за умови об'єднання та спільного споживання ресурсів упродовж тривалого періоду часу (обслуговуючий персонал та інші особи, які виконують певні господарські функції за винагороду, до складу цього домогосподарства не входять).

Кізіма Т. О. дає таке визначення домогосподарства – це невелика група осіб (або одна особа, що має власне джерело доходу), які спільно проживають в одному житловому приміщенні, ділять спільний побут, постачають на відповідні ринки різноманітні ресурси (працю, капітал, підприємницький хист), що перебувають у їхній власності, і спільно приймають економічні рішення стосовно формування своїх доходів та здійснення основних витрат з метою відтворення людського капіталу та задоволення матеріальних і духовних потреб [66, с. 51].

Згідно з моделлю кругообігу ресурсів в економіці, домогосподарство визначають як економічну одиницю, що виконує важливу роль у кругообігу ресурсів, складається з однієї або кількох осіб, постачає економічним суб'єктам різноманітні ресурси і використовує отримані кошти для задоволення матеріальних та інших потреб (рис. 1.1).

Відповідно до моделі кругообігу ресурсів приватного сектору економіки (без урахування ролі держави), кінцевими власниками всіх речових й особистих факторів виробництва є домогосподарства. Вони постачають їх на ринок ресурсів (робочої сили, природних ресурсів, засобів виробництва і позикового капіталу). На цьому ринку вказані ресурси купують підприємства та організації.

Рис. 1.1. Домогосподарства в економічному кругообігу ресурсів

Отримавши необхідні фактори виробництва, підприємства створюють товари і надають послуги (маються на увазі в основному товари і послуги споживчого характеру), які реалізуються ними на ринку товарів і послуг. На цьому ринку їх купують домогосподарства для задоволення потреб своїх членів.

Придбання домогосподарствами товарів і послуг означає здійснення ними споживчих витрат. Ці витрати є виручкою від реалізації товарів і послуг для підприємств, які постачають їх на ринок. Виручка дає можливість покривати витрати на закупівлю необхідних ресурсів. Розраховуючись за них на ринку ресурсів, підприємства одночасно виплачують домогосподарствам доходи за ті фактори виробництва, які вони надали економіці (заробітну плату – за надану робочу силу, прибуток – за надані засоби виробництва і підприємницький хист, ренту – за природні ресурси, відсоток – на позиковий капітал тощо).

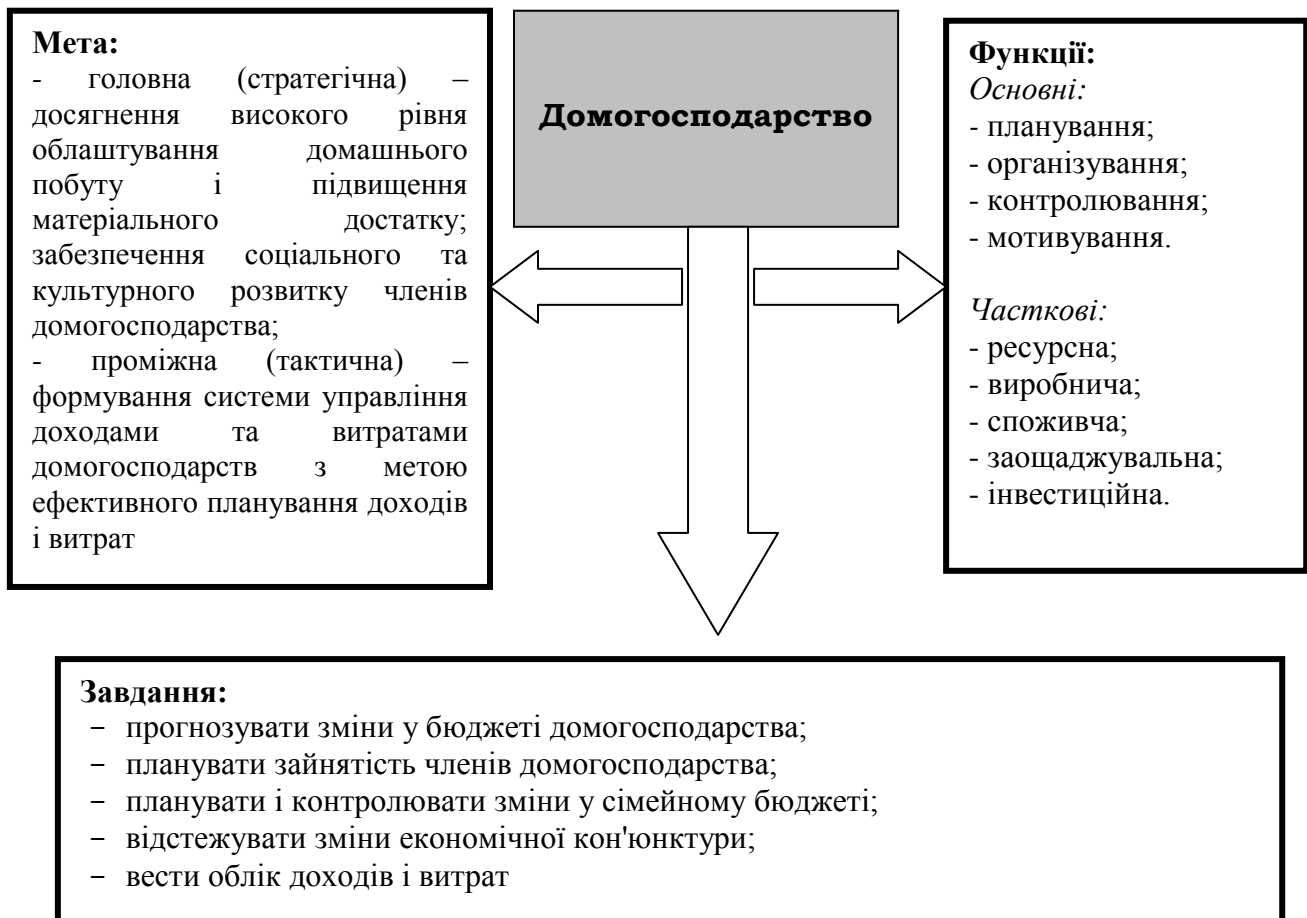
Держава також бере участь у зазначеному кругообігу, причому не лише через ринки ресурсів і товарів, а й вступаючи з домогосподарствами і підприємствами у відносини щодо перерозподілу доходів (стягуючи податки з громадян та підприємств і виплачуючи їм трансферти: дотації, субвенції, субсидії). До того ж держава реалізує суспільні блага підприємствам і населенню безоплатно або за зниженими цінами.

Виходячи з моделі кругообігу ресурсів, домогосподарство можна визначити не лише як суб'єкт економіки, а й як поліфункціональну систему, основні характеристики якої систематизовано на рис. 1.2.

Отже, підсумовуючи вищевикладене та беручи до уваги фрагменти окремих напрацювань вітчизняних і зарубіжних учених, а також рекомендації відповідних міжнародних організацій, подамо власне уточнення терміну «домогосподарство», яке, на нашу думку, повніше розкриватиме суть цього поняття.

Таким чином, домогосподарство – це одна або декілька осіб, які проживають в одному приміщенні, спільно введуть побут та спільно споживають продукти власного виробництва, приймають оптимальні на їх думку рішення для ведення домашнього господарства.

В економічній теорії досить багато уваги приділялось питанням функціонування домогосподарств в системі економічних відносин. Так, сучасну теорію вивчення економіки сектора домогосподарств формують такі методичні підходи: неокласичний; кейнсіанський; концепція нової економіки домогосподарства; організаційно-виробничий; інституціональний; неоінституціональний; марксистські та неомарксистські теорії; теорія школи соціального розвитку [76, с. 344].

Рис. 1.2. Характерні особливості домогосподарств

Неокласичний підхід розвинувся на початку ХХ ст. – у кінці 50-х років ХХ ст. Його суть полягає у з'ясуванні взаємозв'язку між демографічними та економічними процесами. Представником цього підходу є Дж. Колдуел, який пояснював демографічну поведінку сім'ї особливостями її внутрішнього виробництва. Прихильники цієї теорії вважали, що основна суть діяльності домогосподарства полягає у досягненні максимального задоволення потреб його членів, однак функція кожного учасника повинна враховувати потреби усього домогосподарства [79, с. 64].

Суть кейнсіанського напрямку вивчення домогосподарства (40–60-ті роки ХХ ст.), представниками якого були Дж. Кейнс, І. Фішер, полягала у з'ясуванні його макроекономічних функцій – поведінки домогосподарства як споживача та постачальника ресурсів у національну економіку. Саме цей підхід найбільш цікавий при сучасному дослідженні процесів розвитку сектора домогосподарств [7].

У середині 60-х років виникає концепція нової економіки домогосподарств, основним представником якої був Г. Беккер. Цей підхід враховує спроможність домогосподарств здійснювати власне виробництво. Незважаючи на те, що у середині домогосподарства не нараховується і не виплачується заробітна плата, ним із наявних внутрішніх ресурсів створюються і переробляються товари [8, с. 23].

Вважається, що виробничій діяльності у домашньому господарстві властиві закономірності матеріального виробництва на ринку, тому виникла нова течія, яка розглядала організаційно-виробничу діяльність як складову політики домашнього господарства [61, с. 342].

Оскільки домогосподарство в цьому випадку виступає як сім'я, родина, внутрішнє виробництво тісно пов'язане з особистісними та соціальними процесами у середині родини.

Підхід інституціоналістів (Т. Веблен, У. Мітчел, А. Дж. Тойнбі) до аналізу сектора домашніх господарств ґрунтується на дослідженні структурних характеристик домогосподарств, проблем нераціонального використання ресурсів, витрачання ними грошей, невизначеності та неповної інформації [79, с. 65]. З позицій інституціоналізму, на функціонування сектора домогосподарств активно впливають соціокультурні, релігійні та політичні фактори. Стабільний розвиток сектора домогосподарств, а, отже, економіки в цілому, можливий через створення ефективних механізмів соціального контролю.

Виділяють також неоінституціональний (трансакційний) напрям вивчення домогосподарств (80-ті роки ХХ ст.), який значну увагу

приділяє функціонуванню та внутрішній структурі домогосподарства. Розглядається суть, мета, цілі його створення, управлінська структура. Представники неоінституціональної теорії, зокрема Е. Етціоні, акцентував на тому, що поведінку членів домогосподарств мотивує власна вигода, корисність та моральний обов'язок [79, с. 66]. У рамках цього ж підходу певні пропозиції для сучасної концепції дослідження сектора домашніх господарств пропонує А. Олейнік, який вважає основною функцією домогосподарств відтворення людського капіталу та наголошує на присутності власних відносин у середині них [117, с. 127].

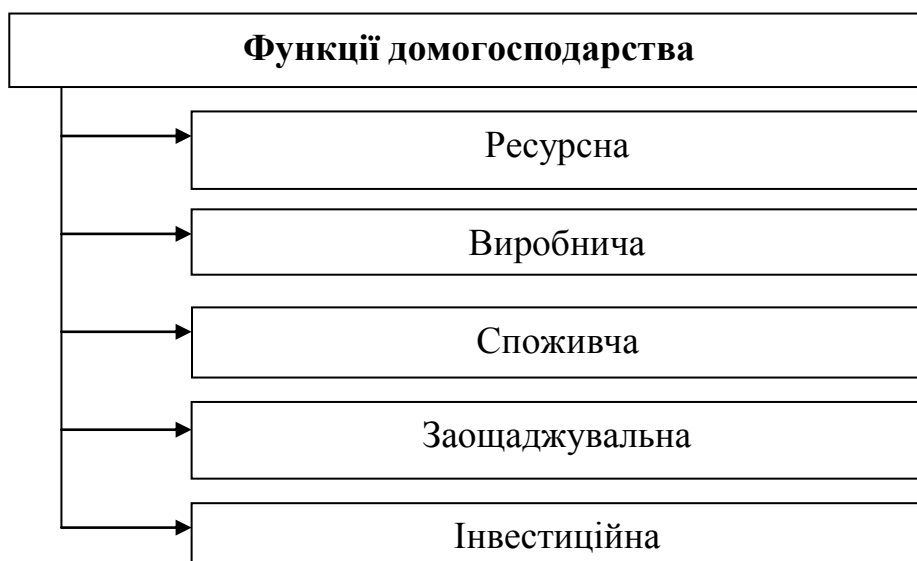
Марксистський напрямок вивчення функціонування домогосподарств характеризувався наявністю політекономічного відтінку, перевага надавалась вивченню та аналізу соціально-психологічних стосунків у сім'ї, гендерних проблем [79, с. 66]. Економічні аспекти при цьому ж практично не аналізувалися.

Теорія школи соціального розвитку, яка сформувалася пізніше, розглядала взаємодію усіх видів виробництва і репродуктивної діяльності домогосподарств на мікро- і макрорівнях. Проте представники цієї школи залишали без уваги причини, які визначають економічну поведінку домогосподарств, та не розглядали внутрішню систему розподілу ресурсів, засобів виробництва, споживчих благ [79, с. 66].

Для дослідження функціонування сектора домогосподарств у системі національної економіки можна також використовувати такі соціально-економічні теорії: підходи до вивчення сім'ї (Р. Хілл), структурний функціоналізм (Т. Парсонс), теорію обміну (Дж. Хоманс), концепцію індивідуалізму, раціональних очікувань. Вартим уваги є біхевіористський підхід до аналізу функціонування сектора домашніх господарств, який поєднує економіку та психологію. В основу цієї теорії покладено такі положення: обмеження раціональності, яке пояснюється нестачею часу та інформації для прийняття рішень; обмеження волі, пов'язане з проблемою самоконтролю – іноді домогосподарства невмотивовано збільшують свої видатки, що суперечить їх усвідомленим перспективним інтересам; стримуваний егоїзм, тобто припущення про те, що часто члени домогосподарств діють безкорисливо і жертвують власними інтересами заради інших [4, с. 124].

Сутність домогосподарств як первинної ланки економічної системи розкривається через її функції (див. рис. 1.3).

Варто відмітити, що в економічній літературі до цього часу відсутній єдиний підхід стосовно кількості та характеристик виконуваних домогосподарствами функцій.

Рис. 1.3. Функції домогосподарства

З погляду економічної теорії домогосподарства в ринковій економіці є постачальниками ресурсів, виробниками товарів і послуг, споживачами благ і суб'єктами, що здійснюють заощадження та інвестування капіталу [19, с. 238] (див. додаток Б).

Проаналізуємо дані функції:

1. Ресурсна функція при якій домогосподарство виступає як постачальник ресурсів. В ринковій економіці домогосподарства є власниками чотирьох ресурсів – землі, капіталу, праці та підприємницького хисту, які постачають на відповідні ринки. Реформування системи економічних відносин та перехід до ринкової економіки дозволяє переоцінити дані ресурси. Так, від ефективності їх використання залежатиме добробут кожного члена сім'ї та відповідно підвищується матеріальний рівень забезпечення домогосподарства.

2. Виробнича функція, коли домогосподарство розглядають як виробника товарів та послуг. Домогосподарства можуть займатися будь-яким видом господарської діяльності шляхом:

– здійснення підприємницької діяльності без утворення юридичної особи (фізичні особи – підприємці);

– надання своєї праці іншим підприємствам як наймані працівники.

3. Споживча функція коли домогосподарство виступає як споживач товарів та послуг. Переважну частину коштів отриманих від продажу ресурсів (землі, капіталу, праці та підприємницького хисту), домогосподарства витрачають на споживання. У країнах з розвинутою економікою на споживчі витрати домогосподарств припадає близько двох третин валового внутрішнього продукту.

4. Заощаджувальна функція при якій домогосподарство характеризується як заощадник доходів. Невитрачені кошти споживання домогосподарств ідуть на заощадження. Заощадження – це частина використовуваного доходу домогосподарства, яка не витрачається на поточне споживання у конкретному періоді. Заощадження домогосподарств відіграють важливу роль в економічних процесах, тому що вони саме є основним джерелом інвестицій, які визначають розвиток економіки. Зростання заощаджень домогосподарств для України є важливим як з економічного так і соціального погляду, оскільки сприяє підвищенню життєвого рівня населення та його соціальної захищеності, зміцненню середнього класу й посиленню його фінансової незалежності.

5. Інвестиційна функція при якій домогосподарство виступає основним нагромаджувачем капіталу в економіці оскільки частина доходу домогосподарства, яка не використовується впродовж поточного періоду на споживання, за певних обставин може стати джерелом фінансування розвитку економіки.

Також сутність домогосподарств проявляється через такі функції:

1) у рамках *ресурсоутворюючої функції* домогосподарствами приймаються фінансові рішення щодо формування їх доходу з різних джерел;

2) у рамках *розподільної функції* частина національного доходу, яка припала на долю домашнього господарства, в тій або іншій пропорції розподіляється між всіма його учасниками. Виконуючи розподільну функцію, домогосподарства забезпечують безперервність процесу відтворення робочої сили, забезпечуючи кожну людину ресурсами, необхідними їй для підтримки нормального існування. Розподільна функція охоплює первинний розподіл національного доходу і формування первинних доходів домашнього господарства [75, с. 137];

3) *відтворювальна функція* або «функція забезпечення життєвих потреб» полягає у створенні реальних умов існування членів даного домашнього господарства і залежно від типу економічної системи (адміністративно-командна, ринкова, змішана) володіє різними характеристиками;

4) узгодження економічних інтересів різних учасників домогосподарства забезпечується їх регулюванням, під яким розуміється можлива зміна частини наявного доходу, що припадає на одного члена домашнього господарства. *Регулююча* функція полягає в підтриманні збалансованого розвитку домогосподарства;

5) важливою функцією домогосподарств в системі суспільного відтворення виступає *інвестиційна функція*, яка полягає в тому, що домашні господарства є одним з учасників формування інвестиційного капіталу в економіці;

6) у рамках *консолідуючої функції* домашнє господарство виступає сполучною ланкою фінансової системи, метою функціонування якої є фінансове забезпечення потреб окремих членів домашнього господарства [76, с. 346];

7) так як домогосподарство є окремим суб'єктом господарювання, у якому рівень життя його членів повністю залежить від доходу, що під впливом певних факторів може збільшуватись або зменшуватись. Це зумовлює необхідність контролю як за зміною величини, так і цільовим використанням доходу в межах різних фондів, що є відображенням *контрольної функції* домогосподарств [76, с. 347].

Функції, що виконуються домогосподарствами, визначають їх специфічну роль в системі суспільного відтворення. Ця роль полягає в тому, що домашні господарства, забезпечуючи безперервність відтворення робочої сили та будучи потенційним джерелом інвестиційних ресурсів, створюють одну з основ для поступального розвитку національних економічних систем.

Функціонуванню сучасного домогосподарства як інституту ринкової економіки притаманні такі ознаки:

1) особливістю домашнього господарства є наявність як формальних, так і неформальних відносин;

2) діяльність домашнього господарства, характеризується певною консервативністю, яка пов'язана з психологічною схильністю людини до створення навколо себе стабільного середовища, що покликане протистояти стресам, які виникають в результаті економічної та політичної нестабільностей. Саме консервативність домогосподарств забезпечує передбачуваність їхньої поведінки в будь-якій економічній системі. Консервативність домогосподарства зумовлює інерційність їх

пристосування до комплексу інституційних реформ, що супроводжують процеси ринкових перетворень;

3) важливою ознакою діяльності домогосподарства в умовах ринку є орієнтація на максимальну диверсифікацію джерел доходів. За нерегулярного отримання доходів особа прагне одночасно охопити всі можливі сфери й варіанти [78].

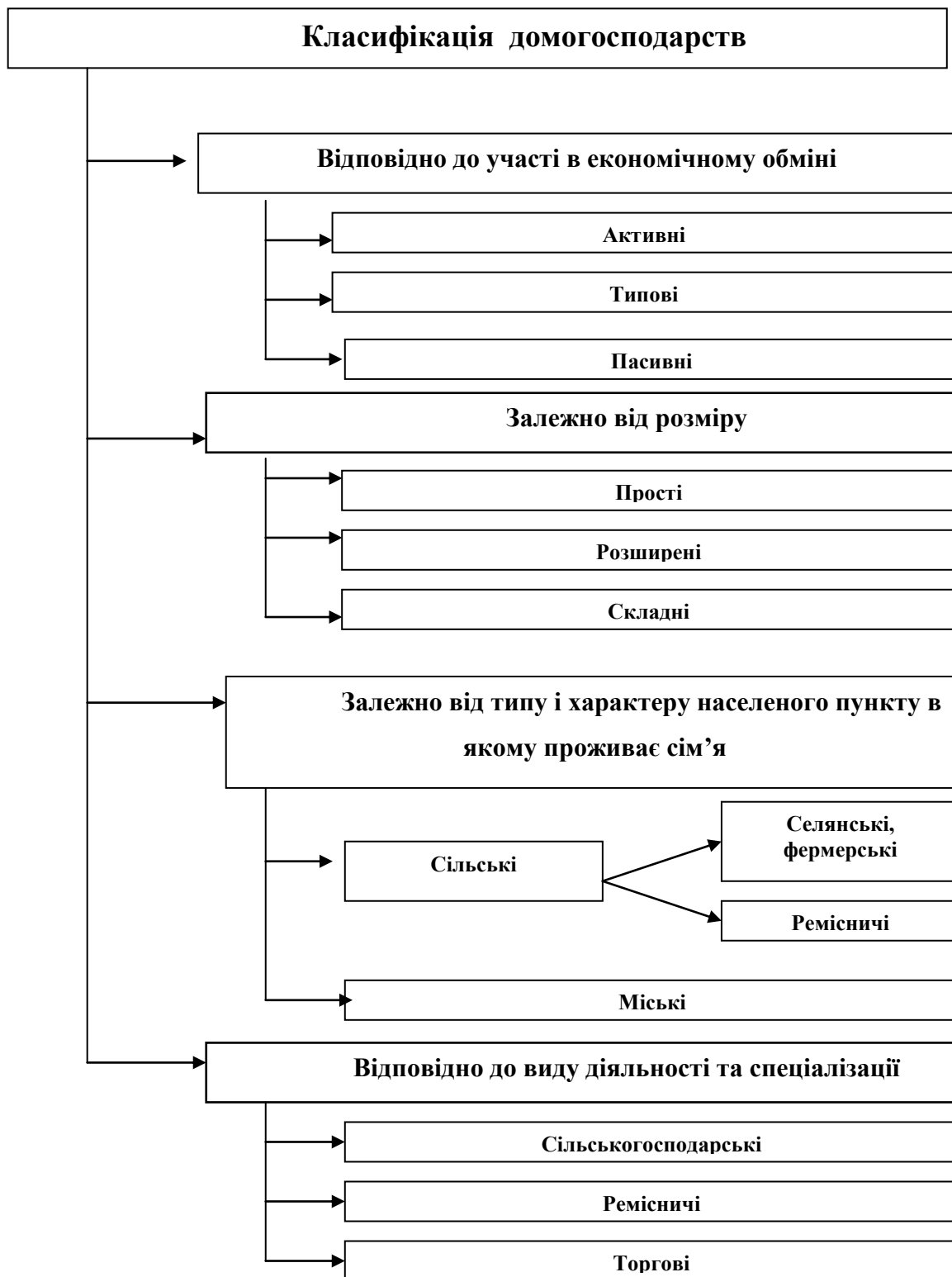
У сучасній науковій літературі домогосподарства класифікують за низкою демографічних, територіальних, економічних та соціальних ознак [66, с. 52] (див. рис. 1.4).

Відповідно до участі в економічному обміні домогосподарства поділяють на активні, типові та пасивні. До активних належать: домогосподарства, які отримують доходи від того, що їх члени здійснюють підприємницьку діяльність (фермерське господарство, сімейний бізнес, перевезення пасажирів тощо); домогосподарства, котрі складаються з однієї особи, яка отримує дохід від індивідуальної підприємницької діяльності або самозайнятості; домогосподарства, в яких частина членів отримують доходи у вигляді винагороди за результатами праці, а решта – здійснюють підприємницьку діяльність та є самозайнятими.

До типових домогосподарств зараховують домогосподарства, основним видом доходів яких є винагорода за результатами праці їх членів. До пасивних належать домогосподарства, основним видом доходів яких є пенсії, допомоги та інші соціальні трансферти, а також сім'ї, що ведуть натуральне господарство [55, с. 80].

Важливим чинником диференціації домашніх господарств є їхній розмір. Домогосподарство, членами якого є одна шлюбна пара (чи один із батьків) з неодруженими дітьми (або без них), вважають простим домогосподарством.

Іншим вагомим чинником, який диференціює домашні господарства, є тип і характер населеного пункту, в якому проживає сім'я (велике місто, селище міського типу, село). За цим принципом домогосподарства поділяють на сільські та міські. При цьому серед сільських домогосподарств варто виділити селянські, фермерські та ремісничі.

Рис 1.4. Види домогосподарств

Залежно від виду діяльності сільські домогосподарства поділяють на селянські фермерські господарства, деякі типи ремісничих.

Залежно від функцій, які здійснює домогосподарство виокремлено такі їх види:

1. Домогосподарства споживачі – виступають, в основному, споживачами товарів та послуг. Переважну частину коштів отриманих від продажу ресурсів (землі, капіталу, праці та підприємницького хисту), витрачають на споживання. З точки зору наповненості національної економіки їх бюджетна віддача зведена до мінімуму. Інвестиційної активності такі домогосподарства, як правило, не проявляють.

2. Заощаджувальні домогосподарства – залишки коштів зберігають у вигляді заощаджень. Відіграють важливу роль в економічних процесах держави, тому що є джерелом інвестицій. Такі домогосподарства найчастіше вкладають залишки коштів на депозити в банк або в інші низькоризикові фінансові інструменти.

3. Інвестиційні домогосподарства – виступають нагромаджувачами капіталу, оскільки частина їх доходу, яка не використовується впродовж поточного періоду, за певних обставин може стати джерелом фінансування розвитку національної економіки. Зростання заощаджень домогосподарств сприяє підвищенню життєвого рівня населення та його соціальної захищеності, зміцненню та зростанню середнього класу й посиленню його фінансової незалежності. Основне завдання держави – фінансове стимулювання розвитку таких домогосподарств.

Таким чином, становище домогосподарств, їхня роль у системі економічних відносин постійно змінюється, вони активно впливають на розвиток економічної системи через свої потреби та інтереси.

Важливе значення при формуванні державної політики управління доходами та витратами населення має поділ домогосподарств на сільські та міські. Він дає змогу більш точно визначити роль зазначених категорій домогосподарств при реалізації ними притаманних їм функцій, передусім інвестиційної та споживчої.

Розглядаючи особливості функціонування сільського населення, доцільно навести слова російського фінансиста І. Озерова, який вказував на те, що «...крестьянин всегда был и есть самый видный плательщик податей» [116, с. 119]. У будь-які часи і при будь-якій владі саме селянство несло на собі основний податковий тягар. При цьому, кошти направлялись переважно в державний бюджет, тоді як сільські громади лишались без належного фінансування.

При розгляді питання управління доходами та витратами сільських домогосподарств важливо правильне трактування не лише поняття домогосподарство в цілому, а й сільського домогосподарства зокрема. При цьому необхідно розрізняти поняття «сільське домогосподарство» та «селянське господарство». Якщо перше ха-

рактизує економічний суб'єкт, то друге – один із видів діяльності сільських домогосподарств, що забезпечує суттєве джерело його доходів.

В умовах реформування аграрного сектора економіки сільське населення дедалі більше підвищує свою економічну активність, створюючи та розвиваючи різні варіанти приватного особистого господарювання, що історично було притаманне українському селянству. Одним із напрямків такої діяльності є ведення різних форм присадибного господарювання та отримання сільськогосподарської продукції як для особистого споживання, так і для продажу.

Дослідженню сутності селянського господарства присвячено значна кількість праць зарубіжних та вітчизняних науковців. Зокрема, на думку окремих дослідників, під селянським господарством слід розуміти форму виробництва, яка ґрунтується на приватній власності громадян на землю та засоби виробництва, а також на їхній особистій праці та праці членів їхніх сімей [1, с. 304].

Варто зазначити, що в умовах планової економіки трудова діяльність на сільськогосподарських підприємствах, бюджетних та інших організаціях була основним видом зайнятості сільського населення, то праця в підсобних господарствах розглядалася як вторинна (додаткова) зайнятість або, свого роду, «друга зміна» сільських жителів. Підсобні господарства завжди розцінювались як спосіб отримання додаткових доходів для сільських домогосподарств. Зважаючи на невеликий обсяг вирощеної продукції, а також на те, продукція направлялася переважною мірою для особистого споживання домогосподарствами, вони дістали назву особистих підсобних господарств (ОПГ) [53].

З огляду на ставлення до них держави й всього суспільства в цілому такий їх статус на протязі багатьох десятиліть відповідав реальній дійсності. Адже реальна підтримка з боку держави таким господарствам не надавалась. Основним їх призначенням було забезпечення власних потреб сільських домогосподарств у продуктах харчування.

В той час, коли ведення селянського господарства мало підсобний характер, питання про визначення їх у якості суб'єктів господарювання не виникало, як не виникало питань з наданням їм статусу юридичної чи фізичної особи – підприємця. Це ж стосувалося і статусу зайнятості громадян, що утримували особисті підсобні господарства. Адже вони мали постійну зайнятість на підприємствах, в установах та організаціях.

Після проведеної реформи сільського господарства в Україні, селянські господарства перестали бути підсобними – нині вони володіють значними земельними ділянками, утримують поголів'я худоби та птиці, а обсяги сільськогосподарського виробництва в них суттєво зросли у порівнянні з початком реформаційних процесів у дев'яностих роках.

Відповідно до чинного законодавства сільське населення отримало значні площі сільськогосподарських угідь для розширення своїх підсобних господарств. Суттєвий вплив на поживлення діяльності сільських домогосподарств мав Указ Президента України «Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки» [153]. У ньому передбачено низку заходів щодо стимулювання розвитку селянських господарств, зокрема – надання селянам права розширювати особисті підсобні господарства (без створення юридичної особи) за рахунок належних їм земельних часток (паїв), вилучених у натурі. Сільське населення, яке не мало власних земельних часток (паїв), одержало право додатково до своєї присадибної ділянки отримувати в користування до двох гектарів землі і, таким чином, значно збільшувати доходи за рахунок ведення своїх підсобних господарств.

Слід зазначити, що в процесі зміни земельних відносин поняття «особисте підсобне господарство» зазнало певної трансформації. Так, у Земельному кодексі України, прийнятому Верховною Радою України у 2001 році [53] поняття «особисте підсобне господарство» не вживалось. Натомість передбачалось нове поняття – «особисте селянське господарство» (ОСГ).

Зокрема, у статті 121 Земельного кодексу зазначалось, що для ведення особистого селянського господарства громадяни України мають право на безоплатну передачу їм земельних ділянок із земель державної або комунальної власності у розмірі не більше двох гектарів. Водночас, також передбачалось, що розмір земельних ділянок, які передаються безоплатно громадянину для ведення особистого селянського господарства може бути збільшений у разі отримання в натурі (на місцевості) земельної частки (паю).

Відповідно, в користуванні особистого селянського господарства, на відміну від підсобного, перебуває значно більше земельної площі. Інша річ, що кожен окремих громадянин для ведення ОСГ може отримати безоплатно не більше двох гектарів землі та додатково належну йому земельну частку (пай). Але ж це не означає, що

Земельним кодексом лімітується розмір земельної площі для ведення селянського господарства. Якщо, наприклад, в сім'ї і чоловік, і дружина мають земельні паї у розмірі десять гектарів кожний, то площа селянського господарства може збільшитися на двадцять гектарів [53]. Крім того, для ведення ОСГ громадяни України можуть додатково брати земельні ділянки на умовах оренди, отримати земельні ділянки у спадок тощо.

На наш погляд, зміна термінології, що характеризувала діяльність сільських домогосподарств у сфері сільського господарства, обумовлена новим змістом, який став характерним для селянських господарств після змін у земельному законодавстві. Такі господарства уже не могли мати статус підсобних, оскільки стали окремими самостійними суб'єктами господарювання, зайнятість у них стала для членів сільських домогосподарств основним видом діяльності, а обсяги вироблюваної ними продукції стали суттєво перевищувати потреби самих домогосподарств.

Проте юридичний статус цих новостворених суб'єктів господарювання та статус зайнятих у них осіб не визначені та законодавчо не врегульовані. Такі господарства не мають навіть чітко визначеної назви. Як було зазначено вище, статистичні органи й досі вважають їх «особистими підсобними господарствами», або «приватними господарствами», і часто неправомірно ототожнюють їх із сільськими домогосподарствами [51].

Відсутність чіткого визначення та законодавчого закріплення статусу таких господарств призводить до того, що зайняті у них сільські жителі є соціально не захищеними. Члени селянських господарств не мають права на пенсійне забезпечення, допомогу по безробіттю, інші соціальні виплати для підтримки належного рівня своїх доходів.

Крім того, така ситуація призвела до неоднозначної оцінки діяльності таких господарств. В одних випадках їх діяльність для цілей оподаткування розцінюється як підприємницька, в інших – їх не вважають суб'єктами підприємницької діяльності. Оскільки статус таких господарств є невизначеним, то вони мають проблеми з матеріально-технічним забезпеченням, не визначений порядок їх взаємовідносин з бюджетною системою та цільовими позабюджетними фондами.

На вирішення цих проблем ще у 2003 році був прийнятий Закон України «Про особисте селянське господарство» [52]. Проте, він так і не вирішив головного питання, а саме – статусу нових господарств.

Вони фактично не визнані ні як суб'єкти підприємницької діяльності, ні навіть як суб'єкти господарської діяльності.

В цьому зв'язку слід наголосити, що фермерські господарства, незалежно від розміру наявної земельної площі (а за даними Державного комітету статистики України більше чверті фермерських господарств мають земельні площі менш як десять гектарів) зобов'язані реєструватися як юридичні особи. Водночас, селянські господарства, земельні площі яких сягають десятки гектарів, згідно нинішнього законодавства не повинні навіть реєструватися як фізичні особи – підприємці, а їх діяльність чомусь не віднесена до підприємницької [54, с. 26].

На нашу думку, оскільки в Україні в процесі формування ринкової економіки відбуваються перманентні зміни в системі економічних відносин, що особливо стосується галузі сільського господарства, виникає необхідність розробки наукових пропозицій щодо відображення специфіки управління доходами та видатками домогосподарств у економічній системі держави.

Характеризуючи діяльність сільських домогосподарств у сфері сільськогосподарського виробництва, слід відмітити значну кількість термінів, що вживаються для її позначення. Зокрема, в науковій літературі можна зустріти такі терміни як особисте підсобне господарство, особисте селянське господарство, господарства населення, селянське (фермерське) господарство, сільське домогосподарство тощо.

Так, вчений-аграрник А. Дуб виділяє таке поняття як «сімейні аграрні господарства», що являють собою сільськогосподарську виробничу одиницю зі статусом юридичної особи або без такого статусу, що складається з двох або кількох осіб, пов'язаних родинними стосунками, котрі спільно використовують власні або орендовані землі сільськогосподарського призначення та інше виробниче майно для виробництва сільськогосподарської товарної продукції, а також здійснення пов'язаних з нею інших видів діяльності [43, с.7].

Інший вітчизняний дослідник питань функціонування селянських домогосподарств В. Збарський характеризує особисті селянські господарства як малі форми господарювання і вказує на те, що економічні перетворення у сільському господарстві (зокрема, розпаювання сільськогосподарських угідь) та низька доходність у фермерських господарствах призвели до виокремлення сімейних господарств на селі, які мають можливість самотійно визначати способи ведення господарства та форми економічної поведінки [54, с. 59].

Відомий вітчизняний вчений-аграрник Т. Осташко відмічає, що неформальна зайнятість у сільських домогосподарствах не зменшилась, змінився лише вид неформальної діяльності. На її думку, утворення невеликих сімейних форм було б позитивним явищем для забезпечення зайнятості сільського населення, розвитку дрібного підприємництва в сільській місцевості і зростання доходів сільських домогосподарств [119, с. 134]. В зв'язку з цим постає необхідність подальших наукових пошуків економічного механізму, який би врегулював діяльність сільських домогосподарств [120, с. 59]. Невід'ємною складовою такого економічного механізму є оподаткування.

Варто відзначити, що окремі науковці вважають особисті селянські господарства стабілізуючою формою господарювання. Зокрема, академік В. Месель-Веселяк зазначає, що вони протягом багатьох років забезпечували населення продуктами харчування для власних потреб, а решту реалізовували на ринках, що дозволяло забезпечувати оптимальний рівень їх насиченості [101, с. 8].

В умовах суттєвого зростання обсягів виробництва сільсько-господарської продукції в особистих селянських господарствах окремі вчені наголошують на необхідності уточнення соціально-економічних функцій селянських господарств, особливо в умовах сучасної економічної кризи [146, с. 58]. На їх думку, саме селянські господарства здатні забезпечити населення України продуктами харчування [81, с. 12]. Крім того, вони вважають, що дана форма господарювання здатна забезпечити зайнятість сільського населення в умовах масового скорочення найманих працівників в економіці [120, с. 58].

Окремо слід відзначити, що російські вчені в галузі аграрного спрямування вже давно почали досліджувати питання адаптації сільських домогосподарств до нових соціально-економічних умов. Під адаптацією вони розуміють процес та результат взаємодії індивіда (домогосподарства) зі змінами у соціальному середовищі. Позитивна адаптація, на їх переконання, забезпечує формування належного дохідного та соціального статусу домогосподарства. Регресивна адаптація свідчить про те, що витрати домогосподарств перевищують їх доходи [164, с. 83].

Таким чином, важливим аспектом формування механізму управління доходами та витратами домогосподарств є здійснення державою цілеспрямованого впливу на процеси перерозподілу доходів в

різних галузях економіки з метою вирівнювання доходів сільських жителів в порівнянні з жителями міст.

1.2. Доходи та витрати домогосподарств: сутність, класифікація, структура

В умовах формування ринкової економіки дослідження рівня доходів та витрат домогосподарств відіграють важливу роль. Розширення сфери фінансових відносин і залучення до неї домогосподарств як повноправних і самостійних учасників, зокрема через отримання грошових доходів, зумовлює нові погляди щодо формування доходів останніх та їх використання. Концептуальні основи теорії доходу були закладені класиками економічної теорії та набули подальшого розвитку у 20–30-х роках ХХ ст. у працях С. Кузнеця, Е. Хансена, Дж. Хікса. [66, с. 140] Дохід – це загальноприйняте і широко використовуване поняття, що «загалом відображає результати економічної діяльності» [154, с. 162]. Економічний енциклопедичний словник трактує дохід із трьох основних позицій, а саме: як «1) гроші або матеріальні цінності, отримані від виробничої, комерційної, посередницької чи іншої діяльності; 2) різницю між витратом від реалізації продукції, робіт чи послуг і матеріальними витратами на їх виготовлення; 3) суму дивідендів і відсотків, отриманих відповідно від акцій та вкладів і депозитів» [46, с. 173].

Вітчизняний учений В. Опарін, зазначаючи, що доходи – це «грошові чи інші надходження, які окремі суб'єкти отримують чи від виробничої діяльності у вигляді доданої ними вартості, чи від продажу майна, майнових прав, прав інтелектуальної власності тощо, чи у процесі перерозподілу вартості створеного у суспільстві валового внутрішнього продукту» [121, с. 132], вказує тим самим лише на основні джерела формування доходів суб'єктів економічної діяльності.

Професор С. Панчишин у словнику економічної термінології визначає дохід як «потік зарплати, відсотків, дивідендів та інших грошових надходжень, які отримує особа чи країна протягом певного часу (звичайно року)» [124, с. 552].

Колектив авторів багаторівневого навчального посібника «Сучасна економіка» за ред. О. Ю. Мамедова під терміном «дохід»

розуміє грошову суму, яка регулярно і законно надходить у безпосереднє розпорядження ринкового суб'єкта, зазначаючи, що «дохід завжди представлений грошима» [151, с. 244]. На нашу думку, недоцільно визначення доходу обмежувати: по-перше, тільки грошима, ігноруючи економічно значущі натуральні доходи; по-друге, регулярним надходженням коштів, оскільки регулярність надходжень це, скоріш за все, не важлива ознака доходу, а лише правило, яке в реальному житті має численні винятки; по-третє, тільки законним надходженням коштів, оскільки в сучасних умовах української економіки надходження коштів від тіньової економічної діяльності, на жаль, залишається суттєвим джерелом доходів наших співвітчизників.

Для з'ясування методики формування доходів домогосподарств доцільно дослідити їх сутність та структуру.

Загалом економічна наука виокремлює два основних підходи стосовно дослідження доходів громадян: макроекономічний, або загальнотеоретичний, що визначає роль населення як важливого суб'єкта економічної системи, і мікроекономічний (більш конкретизований), що досліджує процеси формування, розподілу, перерозподілу і використання доходів домогосподарств [66, с. 142].

Розглянемо визначення понять «дохід населення» і «дохід домогосподарства» в сучасній економічній літературі.

А. Є. Сурінов визначає доходи населення як «соціально-економічну категорію, що характеризує відносини в суспільстві з приводу привласнення, використання та розподілу створеного продукту між його елементами (домогосподарствами, сім'ями, особами)» [150, с. 5]. Тобто автор вважає, що населення як складова соціально-економічної системи висуває вимоги щодо своєї частки новоствореного продукту, котра привласнюється цією самою частиною суспільства у вартісній формі й утворює доходи населення.

Державний комітет статистики України, визначаючи доходи населення, констатує, що вони включають обсяг нарахованих у грошовій та натуральній формі: заробітної плати (включаючи одержану населенням з-за кордону), прибутку та змішаного доходу, одержаних доходів від власності, соціальних допомог та інших поточних трансфертів [15, с. 5]. Економічний енциклопедичний словник як окреме поняття виділяє доходи трудових мігрантів – суму заробітної плати найманих працівників, отриманої в різних секторах економіки іноземних країн за

продаж робочої сили та часткові результати праці (частково, оскільки ступінь експлуатації мігрантів у цих країнах значно вищий, ніж своїх найманих працівників [46, с. 175].

Малеєва Т. сукупними доходами домашніх господарств вважає «всі надходження населення, які мають грошову або натурально-речову форму, а також отримані як пільги (звільнення від податків чи їх частини, реалізоване право на придбання матеріальних благ або послуг); крім того, до сукупного доходу домогосподарства належать доходи, отримані від ведення особистого підсобного сільського господарства або від інших видів домашньої зайнятості» [96, с. 53]. Аналогічних поглядів дотримуються й автори підручника «Політика доходів і заробітної плати», стверджуючи, що «доходи населення є сукупністю надходжень за певний період часу, використуваних фізичними особами з метою споживання і нагромадження» [130, с. 89].

«Доходи домашнього господарства – частина національного доходу, що створюється в процесі виробництва і призначена для задоволення матеріальних і духовних потреб членів господарства», – стверджують автори підручника «Фінанси. Грошовий обіг. Кредит» [160, с. 312].

Так, згідно зі статистичною теорією, дохід індивіда можна без будь-яких обумовлень вважати рівноцінним його надходженням упродовж певного періоду часу (Дж. Р. Хікс за такий період бере один тиждень). Іншими словами, якщо індивід не очікує на зміну економічних умов, і величина та періодичність його надходжень залишаються незмінними, то сума цих надходжень і становитиме дохід індивіда. На практиці визначення рівня доходу має на меті показати людям, скільки вони можуть споживати, не роблячи себе біднішими. Спираючись на цю тезу, дохід доцільно трактувати як максимальну суму, яку домашнє господарство може спрямувати на споживання протягом певного періоду часу за умови, що до кінця цього періоду рівень його добробуту не знизиться [162, с. 289].

Зроблені висновки дали Дж. Р. Хіксу підстави визначити поняття передбачуваного (очікуваного) доходу як суми коштів, яка може бути витрачена індивідом, котрий припускає, що його матеріальне становище залишиться так само хорошим, як і на початку періоду. Якщо ці припущення не виправдаються, то в кінці періоду індивід отримає непередбачений прибуток або збиток. Враховуючи цей непередбачений прибуток або збиток, матимемо

визначення кінцевого (остаточного) доходу домашнього господарства як доходу, що включає непередбачені надходження або збитки у зв'язку зі зміною економічних умов.

Проте найважливішим, на думку Дж. Р. Хікса, є визначення доходу, згідно з яким «дохід дорівнює вартості, що становить споживання індивіда, плюс запланований ним приріст грошової вартості, який утворюється за тиждень; у сумі це дорівнює: «Споживання плюс Накопичення капіталу» [162, с. 298–299]. Водночас учений зазначає, що дохід, визначений таким чином, досить важко виміряти кількісно.

Сукупний дохід кожної людини (сім'ї, домогосподарства) можна узагальнено подати як суму грошових доходів, отриманих з усіх можливих джерел (заробітна плата, відсотки, дивіденди, підприємницький дохід, доходи від оренди тощо), та доходу, отриманого в негрошовій формі (задоволення від роботи, насолода відпочинком, користування предметами розкоші тощо). Це означає, що за певного рівня цін сукупний дохід є не чим іншим, як мірою можливостей кожної людини, її потенційною здатністю до споживання різноманітних благ (як товарів та послуг, так і, скажімо, вільного часу).

Відтак, проаналізувавши погляди сучасних економістів щодо визначення сутності і змісту доходів населення (домогосподарств) можна зробити висновок про те, що з позиції макроекономічного підходу доходи домашніх господарств відображають сукупність економічних відносин, за допомогою яких заново створена у суспільстві вартість розподіляється між власниками факторів виробництва, а також здійснюється перерозподіл первинних доходів з метою оптимізації кінцевого споживання благ і послуг у межах суспільства.

З позиції мікроекономічного підходу доходи домогосподарств є сукупністю надходжень упродовж певного періоду часу з усіх можливих джерел як у грошовій, так і негрошовій формах, збільшують активи домашнього господарства і можуть бути спжиті ним без зменшення реальної вартості його майна [66, с. 148].

Економічною наукою розроблено низку класифікацій доходів домогосподарств за різними ознаками (див. додаток В).

Так, за матеріально-речовою формою всі доходи домогосподарств поділяють на грошові (сукупність грошових коштів, отриманих і членами домашніх господарств у вигляді заробітної плати, доходу від індивідуальної трудової та підприємницької діяльності, соціальних

трансфертів, доходів від власності, коштів від продажу продукції особистого підсобного господарства, грошової допомоги від родичів та інших грошових надходжень) і негрошові, або натуральні (надходження продукції від особистого підсобного господарства та в порядку самозаготівель, пільги та субсидії безготівкові, вартість безкоштовних послуг від установ соціальної сфери а також надходження натурою від підприємств, держави, громадських організацій, інших домогосподарств). У сучасних економічних умовах грошові доходи, звичайно, домінують над натуральними [66, с. 149].

За економічним походженням джерел доходи домогосподарств поділяють на: доходи, зароблені власною працею; доходи від реалізації активів, що перебувають у власності; доходи від фінансових активів; трансфертні платежі з державного бюджету та позабюджетних фондів; інші доходи [40, с. 100–103].

Схожу класифікацію наводить Фетисов В. Д., виокремлюючи «три групи: перша – доходи, пов’язані з участю у процесі виробництва товарів і послуг, які інші члени суспільства купують за гроші; друга – це і грошові виплати за рахунок державних фондів фінансових ресурсів, а також за рахунок фондів благодійних і некомерційних організацій, ці виплати можуть мати форму заробітної плати або простого цільового субсидування; третя група доходів – це доходи, пов’язані з фінансовими операціями: відсотки за вкладами, страхові відшкодування, доходи від операцій з цінними паперами, валютою тощо» та справедливо зазначаючи, що «з урахуванням великої складності системи грошових доходів населення, можна запропонувати й інші групування доходів, кожне з яких має переваги та недоліки» [154, с. 256].

Залежно від рівномірності надходжень доцільно виокремлювати: регулярні доходи (оплата праці, орендна плата тощо), періодичні доходи (авторські гонорари, доходи від цінних паперів тощо), випадкові, або разові доходи (подарунки, доходи від реалізації майна).

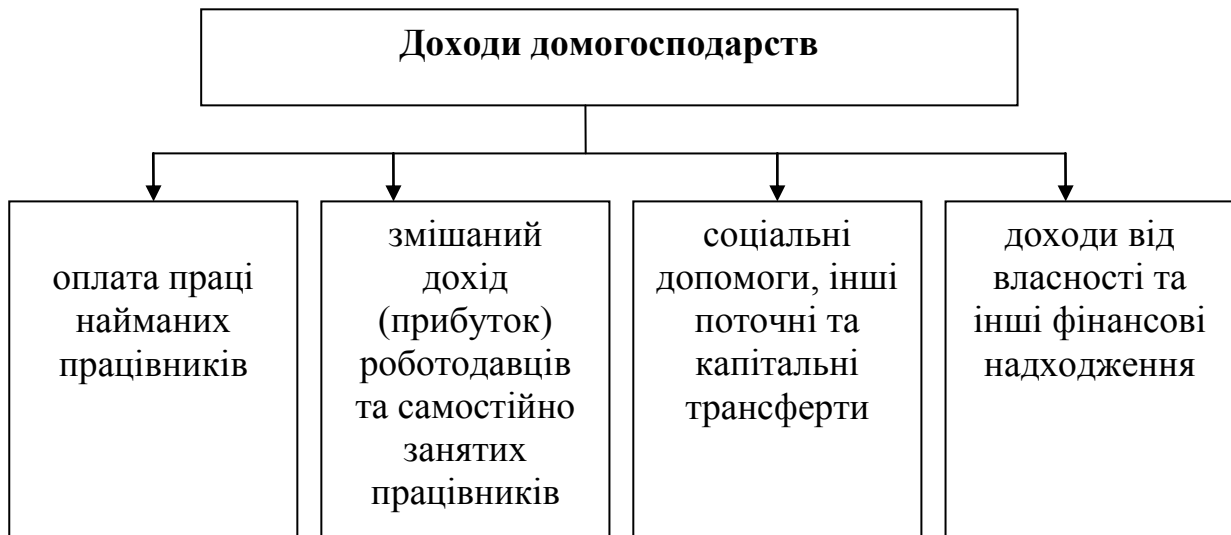
За можливістю розпорядження доходи домогосподарств поділяють на мобільні (якими населення розпоряджається без жодних обмежень) та іммобільні (як правило, негрошові надходження у вигляді послуг установ соціальної сфери: охорони здоров’я, культури тощо, які мають цільове спрямування, тому населення не може вільно ними розпоряджатися). Якщо розмір мобільного доходу домогосподарства залежить у більшості випадків від кількості працюючих членів, то

величина іммобільного доходу визначається розміром домогосподарства, складом, віком його членів тощо [150, с. 13–17].

Досить часто доходи, отримані домашніми господарствами на стадії первинного розподілу, поділяють на трудові або зароблені (оплата праці, доходи від підприємницької діяльності та самозайнятості) і нетрудові або отримані (доходи від власності). На стадії вторинного розподілу домогосподарства отримують доходи у вигляді поточних трансфертів (державних соціальних допомог та інших поточних трансфертів: переказів, компенсацій, чистих страхових відшкодувань тощо). Проте стосовно страхових відшкодувань слід підкреслити їх специфічний характер, адже: по-перше, отриманню доходів передують здійснення домашніми господарствами відповідних витрат; по-друге, страхові випадки не завжди бажані для домашніх господарств, оскільки отримувані доходи лише частково компенсують наслідки таких подій [66, с. 150].

За критерієм суспільного визнання доходи населення поділяють на легальні (отримані від діяльності в легальному секторі економіки), тіньові (неоподатковувані доходи, джерелом яких є законодавчо дозволені в країні види діяльності) і кримінальні доходи (джерелом яких є кримінальна діяльність, законодавчо заборонена в країні: наркобізнес, торгівля людьми, зброєю тощо) [40, с. 103–105]. На нашу думку, кримінальні доходи за сутністю також є тіньовими (адже з них теж ніхто не сплачує податків), тому виокремлювати їх у структурі загальних доходів населення немає сенсу.

Державний комітет статистики, публікуючи інформацію про доходи населення у «Статистичному щорічнику України», класифікує їх за економічним походженням, виокремлюючи «оплату праці найманих працівників; змішаний дохід (прибуток) роботодавців, які є власниками некорпоративних підприємств домашніх господарств та використовують працю найманих працівників; змішаний дохід (прибуток) самостійно зайнятих працівників, які є власниками некорпоративних підприємств домашніх господарств та не використовують працю найманих працівників; доходи від власності та трансферти» [100, с. 26] (див. рис. 1.5).

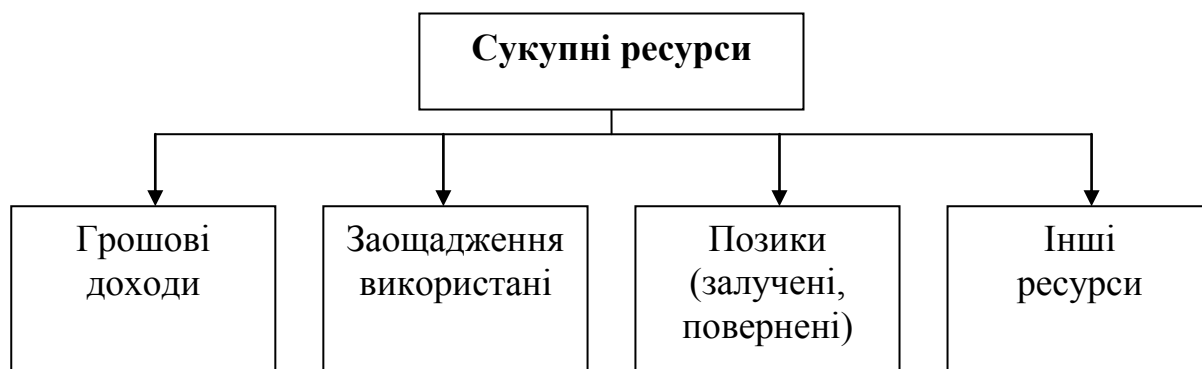
Рис. 1.5. *Складові доходів домогосподарств (за Державним комітетом статистики України)*

Такий підхід до класифікації доходів домогосподарства дає змогу чіткого визначення ролі та місця домогосподарств у розподілі доходів, що утворюються в економіці. Поділ доходів за критерієм основного джерела доходу виступає певним віддзеркаленням взаємодії домогосподарства з іншими секторами економіки та дає можливість здійснення певних регулятивних та управлінських дій, як на рівні держави, так і на рівні окремого домогосподарства, зокрема щодо реалізації таких важливих складових державної фінансової політики як податкова, соціальна, інвестиційна тощо.

Департамент обстежень домогосподарств Державного комітету статистики України при характеристиці загальної величини доходів домашніх господарств використовує поняття «сукупних ресурсів», що є цілком логічним і мотивованим, адже заощадження домогосподарств (скажімо, неорганізовані заощадження у вигляді готівки, яка зберігається вдома) не є надходженнями за певний період часу (тобто доходами), а лише відображають ресурсний потенціал домашнього господарства, формуючи його багатство. Сукупні ресурси, які характеризують обсяг матеріальних та інших благ, що надходять у розпорядження домогосподарства в результаті розподілу та перерозподілу валового внутрішнього продукту, є однією з найважливіших характеристик рівня життя населення. Водночас рівень загальних доходів, а також обсяг і структура споживання, є показником соціального статусу людини, її становища у суспільстві [100, с. 28].

Варто відмітити, що ресурсами домогосподарств є сукупність активів, що перебувають у розпорядженні громадян і використовуються з метою забезпечення їх діяльності. Ресурси громадян включають грошові доходи, вартість продукції з особистого підсобного господарства, пільги та субсидії, суму використаних заощаджень, залучених позик, повернутих домогосподарству боргів, а також інших надходжень [15, с. 4].

Класифікація сукупних ресурсів домогосподарств, яка використовується під час щорічного вибіркового обстеження умов життя домогосподарств, включає такі основні елементи, які відображено на рис. 1.6.

Рис. 1.6. *Складові сукупних ресурсів домогосподарств*

Також можна виділити номінальні, наявні та реальні наявні доходи громадян. Номінальні доходи охоплюють обсяги доходів, одержаних домогосподарством у грошовій формі в поточному періоді. Наявні доходи – це та сума грошових доходів, яка використовується домогосподарствами на придбання споживчих товарів та оплату послуг. Величина наявних доходів є меншою за суму номінальних доходів на величину податків і зборів. Реальні наявні доходи визначають, ґрунтуючись на сумі наявних доходів громадян з урахуванням індексу інфляції.

Класифікацію доходів домогосподарства за ознакою ресурсу наведено у додатку Д.

Доцільність розмежування доходів саме за ознакою використаного ресурсу зумовлена можливістю показати та дослідити взаємозв'язок між домогосподарствами та іншими суб'єктами господарювання у реалізації фінансових відносин, що є надзвичайно актуальним на державному рівні з огляду на необхідність розбудови

ефективної фінансової політики та створення умов для залучення фінансових ресурсів домогосподарств до активної участі на фінансовому ринку.

Підсумовуючи вище зазначене, слід відмітити, що до джерел формування доходів домогосподарств належать:

- заробітна плата, отримана у виробничій і невиробничій сферах (у складі собівартості продукції і послуг);

- пенсії, стипендії, субсидії, допомога тощо (за рахунок надходжень до суспільних фондів споживання у вигляді податків і відрахувань);

- доходи від підсобного господарства;

- доходи від надання послуг населенню;

- доходи від володіння цінними паперами;

- інші доходи (спадок, аліменти, гонорари тощо).

Обсяг доходів домашніх господарств і їх структура за джерелами надходжень залежать від впливу низки чинників, основним з яких є рівень розвитку економіки країни. За допомогою цього чинника визначають частку національного доходу, що спрямовується на споживання у вигляді як оплати праці, так і соціального захисту з боку держави непрацездатних членів суспільства. Важливим чинником є також розвиненість ринкових відносин, від якої залежить ступінь економічної активності працездатного населення, що дає змогу підвищити доходи від самостійної діяльності в межах домогосподарства.

Збільшення доходів населення безпосередньо пов'язане з підвищенням продуктивності праці, що дає змогу підприємствам збільшити фонд оплати праці без втрати конкурентоспроможності продукції.

Доходи, отримані членами домашнього господарства в процесі їхньої діяльності, спрямовуються на задоволення різноманітних потреб. Саме задоволення особистих потреб є основним завданням господарської діяльності людини.

З позиції окремого домогосподарства напрями використання його доходів узагальнено можна звести до таких:

- задоволення поточних споживчих потреб;

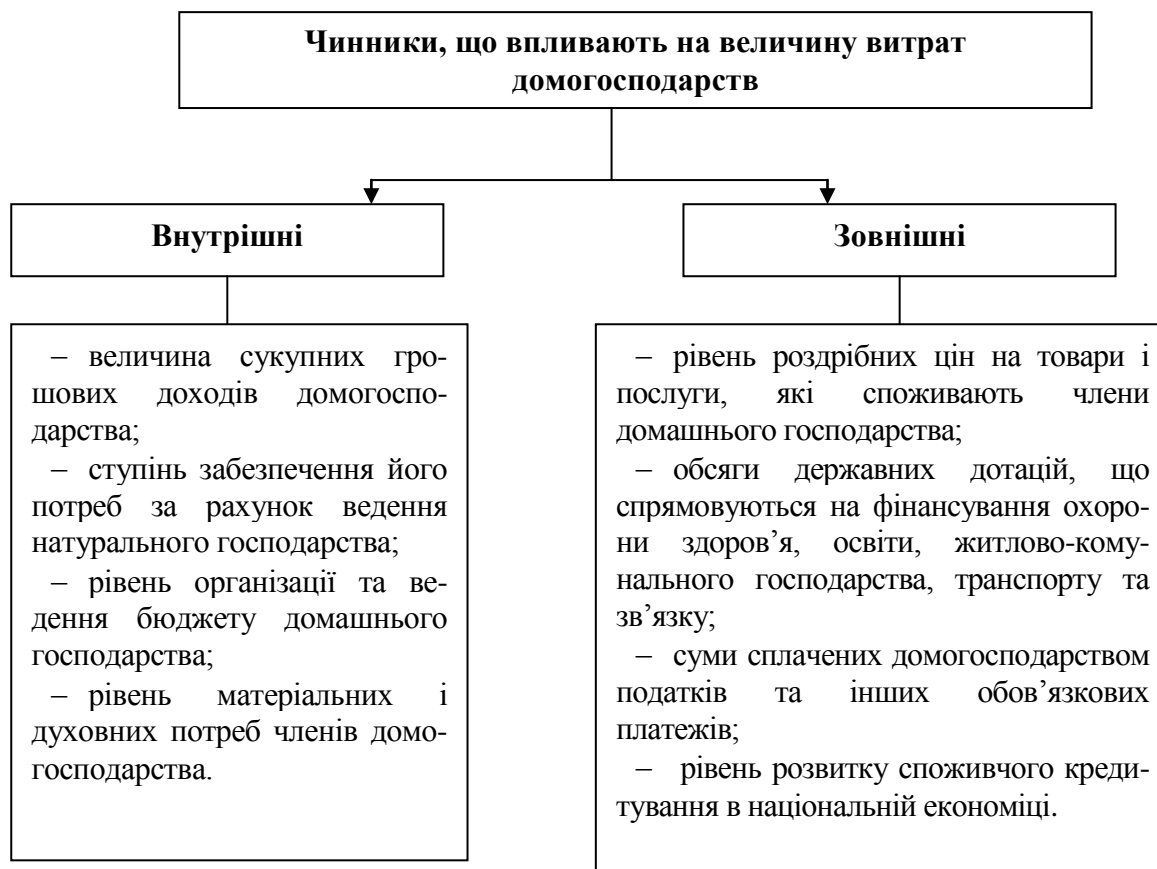
- задоволення потреб неспоживчого характеру;

– формування заощаджень.

Використання наявних у домогосподарств ресурсів на певні цілі можливе двома способами: по-перше, шляхом використання наявних грошових доходів; по-друге, через натуральне самозабезпечення за рахунок особистої трудової діяльності. Тому витрати домашнього господарства можна охарактеризувати як фактичні затрати грошових і матеріальних ресурсів, які спрямовуються на задоволення поточних потреб домогосподарства та є необхідними для забезпечення його життєдіяльності і розвитку.

Важливо зазначити, що на загальну величину витрат домашніх господарств впливає низка факторів, які з погляду сфери виникнення можна поділити на внутрішні й зовнішні. До внутрішніх факторів належать: величина сукупних грошових доходів домогосподарства; ступінь забезпечення його потреб за рахунок ведення натурального господарства; рівень організації та ведений бюджету домашнього господарства; рівень матеріальних і духовних потреб членів домогосподарства тощо. Серед зовнішніх чинників виокремимо: рівень роздрібних цін на товари і послуги, які споживають члени домашнього господарства; обсяги державних дотацій, що спрямовуються на фінансування охорони здоров'я, освіти, житлово-комунального господарства, транспорту та зв'язку; суми сплачених домогосподарством податків та інших обов'язкових платежів; рівень розвитку споживчого кредитування в національній економіці. Крім того, у різних країнах світу на величину, структуру і динаміку витрат домашніх господарств суттєво впливають історичні, кліматичні умови, а також умови проживання та стереотипи поведінки населення (рис. 1.7).

Дослідники виокремлюють різні напрями використання доходу домашніх господарств, часто ототожнюючи їх з витратами. Наприклад, професор А.Ю. Чернов залежно від функціонального призначення виокремлює такі групи витрат домашнього господарства а) особисті споживчі витрати (придбання матеріальних благ і оплата послуг); б) податки та інші обов'язкові платежі; в) грошві накопичення і заощадження [163, с. 109].

Рис. 1.7. Чинники, що впливають на величину витрат домогосподарств

З таким підходом, в основному, погоджуються й автори колективної монографії «Фінансова система і економіка», які вважають, що «грошові витрати бюджетів домогосподарств доцільно поділяти:

- на споживчі витрати (купівля товарів і оплата послуг). Оплата послуг включає: квартирну плату і комунальні платежі, оплату побутових послуг, внески до дитячих установ, витрати на путівки в санаторії і будинки відпочинку, лікування в платних медичних установах тощо;

- обов'язкові платежі та добровільні внески які передбачають сплату податків та обов'язкових зборів, внесків на соціальне страхування, внесків у громадські та кооперативні організації, повернення позик, придбання лотерейних квитків тощо;

- грошові накопичення і заощадження, які включають: здійснення населенням внесків до установ Ощадбанку, в комерційні банки, придбання облігацій» [159, с. 399].

В. Д. Фетісов у складі витрат домашніх господарств виокремлює чотири агреговані групи: 1) витрати громадян на особисте споживання

(споживчі витрати); 2) соціально обов'язкові (примусові) витрати; 3) інвестиційні витрати; 4) інші витрати. Перша група витрат пов'язана з відтворенням людини як фізіологічного організму і соціального індивіда. До другої групи належать податки й інші обов'язкові платежі. До складу третьої групи входять витрати на придбання об'єктів, які використовуються домашніми господарствами протягом тривалого періоду часу. Склад четвертої групи – витрати, не віднесені до жодної з перших трьох груп [154, с. 297].

Таким чином, наведені класифікації витрат домогосподарств здійснені за однією ознакою – цільовим призначенням. Проте за основу під час класифікації витрат можна брати цілу низку інших ознак: ступінь регулярності здійснення витрат; періодичність здійснення витрат; ступінь необхідності здійснення витрат (див. рис. 1.8)

У статистичній практиці України спостерігаються суттєві відмінності у структурі грошових витрат населення, визначеній за даними балансу доходів та витрат і за матеріалами вибіркового обстеження умов життя домогосподарств, що, безумовно, істотно знижує репрезентативність таких матеріалів.

Згідно визначення, яке подане Державною службою статистики у «Статистичному щорічнику України», витрати та заощадження населення включають:

- витрати на придбання товарів та послуг;
- сплачені доходи від власності;
- поточні податки на доходи, майно, та інші сплачені поточні трансферти;
- нагромадження основного капіталу та матеріальних оборотних коштів;
- приріст фінансових активів у вигляді заощаджень [36].

Департамент обстежень домогосподарств Державної служби статистики України у збірнику «Витрати і ресурси домогосподарств України», визначають витрати, як «суму платежів домогосподарства за товари і послуги, отримані у звітному періоді, а також суму коштів, направлених ними на купівлю акцій, сертифікатів, валюти, нерухомості, будівництва, капітальний та поточний ремонт, допомогу родичам і знайомим, на вклади до банківських установ, на податки та інші внески», усі сукупні витрати поділяють на споживчі та неспоживчі [15, с. 4].

Рис. 1.8. Класифікація витрат домогосподарства за основними ознаками [66, с. 250]

Для характеристики сукупних витрат домогосподарств за основу береться показник сукупних доходів та використовується класифікація, яка дасть можливість певним чином об'єднати зазначені вище критерії. Тобто витрати домогосподарств за цільовим призначенням поділяються на три основні групи:

1) обов'язкові платежі, які передбачають сплату податків, внесків на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, страхових платежів за добровільним страхуванням, відсотків за користування кредитом тощо;

2) споживчі витрати, які включають витрати на харчування, придбання непродовольчих товарів, оплату житлово-комунальних послуг, послуг освіти, охорони здоров'я, транспорту та зв'язку, на відпочинок тощо;

3) неспоживчі витрати, до складу яких входять інвестиційні витрати (купівля цінних паперів, валюти, вклади до банківських установ тощо) та інші витрати (допомога родичам, капітальний ремонт і будівництво житла, придбання худоби та реманенту для ведення особистого підсобного господарства тощо) [66, с. 251].

Проаналізуємо їх детальніше.

Обов'язкові платежі. Ця група витрат передбачає витрати домогосподарств на сплату податків та обов'язкових зборів, внесків на соціальне страхування, страхових внесків за умови особистого або майнового страхування, виплати за раніше отриманими кредитами і скорочує реальні доходи домогосподарств у конкретним у часовому періоді, зменшуючи тим самим обсяги їх поточного споживання і заощадження.

Застосовуючи оподаткування фізичних осіб, держава ставить, кілька цілей: по-перше, забезпечує надходження необхідних ресурсів до бюджетів усіх рівнів; по-друге, перерозподіляє частину доходів на користь найменш захищених верств населення. На перший погляд може видатися, що сплата податків та обов'язковим зборів не відповідає економічним інтересам домогосподарств. Однак це не зовсім правильно, адже частину бюджетних ресурсів держава спрямовує на задоволення суспільних потреб (освіту, охорону здоров'я, науку, культуру, оборону, судочинство та правоті рядок, благоустрій), тобто на забезпечення належних умов жити діяльності домогосподарств, а кошти, які у формі соціальних трансфертів надходять до окремих домашніх господарств, підвищують рівень їхнього добробуту.

Оскільки члени домашнього господарства отримують різноманітні доходи, у тому числі від підприємницької діяльності, то платниками податків у такому випадку є фізичні особи та індивідуальні підприємці без утворення юридичної особи. Відповідно, чинну систему оподаткування домашніх господарств в Україні доцільно позиціонувати як систему оподаткування фізичних осіб та індивідуальних підприємців, оскільки домогосподарства не виокремлені у вітчизняному податковому законодавстві як платники податків [66, с. 252].

Нині в Україні структура споживання протилежна, що свідчить про низький життєвий рівень населення і неможливість за рахунок доходів домогосподарств забезпечити всебічний розвиток особистості. Фінансова політика держави має сформувати структуру витрат, наближену до розвинених країн, але це можливо тільки в разі збільшення загального обсягу доходів населення.

Соціальний захист населення з боку держави становлять кошти, що надходять в домогосподарства у вигляді безпосередніх виплат та надання послуг з боку сфери охорони здоров'я, освіти та культури, що сплачуються за рахунок фінансових ресурсів бюджетної системи і державних цільових фондів. Сума коштів необхідного соціального захисту населення залежить переважно від середнього рівня життя населення: що нижчі доходи населення з фонду оплати праці, то більша питома вага видатків бюджету у структурі доходів домогосподарств.

Соціальний захист населення полягає в забезпеченні мінімального рівня споживання населення. Такий захист передбачає надання кожній людині державою певних гарантій споживання, що закріплені законодавчо.

Гарантії держави є соціально-економічними: соціальними – з огляду на їх спрямованість на певні групи населення, які особливо потребують державної підтримки, економічними – стосовно визначення розміру гарантій з погляду їх необхідного розміру і водночас можливостей держави. Усі види гарантій обов'язково мають фінансові джерела покриття і надаються лише в межах сум, затверджених у бюджеті поточного року. З урахування наявності джерел фінансування соціальний захист населення має різний рівень за роками і відповідає загальній динаміці державного бюджету.

Соціально-економічні гарантії держави населенню надаються за трьома напрямками:

1. Держава встановлює для повноцінного працівника нормативний рівень споживання через гарантований мінімальний рівень оплати

праці, індексацію оплати праці відповідно до рівня інфляції, помірні податки та свободу підприємництва.

2. Держава шляхом бюджетного фінансування в мінімальному розмірі задовольняє пріоритетні потреби суспільства, тобто такі потреби з відтворення населення, які неможливо перекласти на окремих громадян без ризику втрати в майбутньому якості робочої сили. Держава піклується про відтворення населення, оскільки до таких пріоритетних потреб суспільства належать загальна освіта, виховання дітей, охорона здоров'я, культурно-пізнавальна робота.

3. Вирівнювання рівнів життя окремих груп населення, які з об'єктивних причин не можуть задовольнити свої споживчі потреби власною працею: за станом здоров'я, внаслідок втрати роботи, за умов загальної кризи в економіці. Таким групам населення надається допомога у вигляді прямих виплат (пенсії, допомога, стипендії) і податкових пільг, що збільшують реальні доходи. Економічна сутність державних гарантій полягає в перерозподілі національного доходу. Через фінансову систему у населення вилучається частина доданого продукту і перерозподіляється за окремими групами населення. Цей перерозподіл обмежується реальними можливостями державного бюджету, тобто розміром податкових надходжень. Таким чином, щоб при досягнутому рівні податкових надходжень збільшити питому вагу витрат на соціальний захист населення у фонді споживання, необхідно збільшити податкове навантаження на все населення, що, у свою чергу, призведе до спаду виробництва і зменшення податкової бази. Розв'язати цю проблему можна як створенням умов для розширення виробництва, так і зниженням тиску соціальної сфери на бюджет шляхом збільшення заробітної плати. Підвищення заробітної плати сприятиме зниженню загальної потреби населення в соціальному захисті через бюджетні кошти.

Соціально-економічні гарантії населенню надаються державою у вигляді:

- реалізації прав громадян на працю та допомогу з безробіття;
- гарантії виплати заробітної плати та забезпечення її мінімального рівня;
- індексації всіх видів соціальної допомоги в умовах інфляції;
- надання допомоги і пільг малозабезпеченим верствам населення;
- виплати всіх видів пенсійного забезпечення [37, с. 431]

До основних принципів соціального захисту населення як джерела поповнення доходів населення належать:

- адресність надання допомоги, що означає отримання допомоги лише тими, хто її справді потребує;
- залучення до надання соціальної допомоги коштів як державного, так і місцевих бюджетів.

Споживчі витрати складаються з грошових витрат, а також – вартості спожитих домогосподарством продовольчих товарів, отриманих з особистого підсобного господарства та в порядку самозаготівель або подарованих родичами та іншими особами, суми отриманих пільг та безготівкових субсидій на оплату житла, комунальних продуктів та послуг, суми пільг на оплату телефону, проїзду у транспорті, туристичних послуг, путівок для лікування, оздоровлення та відпочинку, на оплату ліків, вітамінів, інших аптекарських товарів, медичних послуг (у тому числі стоматологічних послуг, проведення обстеження та отримання процедур, лікування в стаціонарі тощо).

Так, у 2002 р. було змінено методологію визначення показників споживчих витрат відповідно до міжнародної класифікації індивідуального споживання товарів та послуг за цілями (СОICOP–HBS (1997)), рекомендованої Євростатом. Ця класифікація застосовується в обстеженнях витрат домогосподарств, а також для розрахунків макроекономічних показників щодо сектору домашніх господарств та при розрахунках індексу споживчих цін. Починаючи з даних за 2007 р., були розпочаті роботи щодо гармонізації структури споживчих витрат домогосподарств з Класифікацією індивідуального споживання за цілями, затвердженою наказом Держкомстату України від 29 грудня 2007 р. №480 [99, с. 259].

Неспоживчі витрати складаються з грошових та негрошових витрат домогосподарства на допомогу родичам та іншим особам, витрат на купівлю нерухомості, на капітальний ремонт, будівництво житла та господарських будівель, на купівлю великої рогатої худоби, коней та багаторічних насаджень для особистого підсобного господарства, на придбання акцій, сертифікатів, валюти, вкладів до банківських установ, аліментів, податків (крім прибуткового), зборів, внесків та інших грошових платежів, використаних заощаджень, позик та повернутих домогосподарством боргів.

Зважаючи на те, що грошові доходи домогосподарств формуються з трьох основних джерел (заробітна плата; доходи від підприємницької

діяльності і фінансово-кредитних операцій; соціальні трансферти), а витрати домогосподарств поділяють на споживчі, податки і добровільні платежі та заощадження, під час аналізу функціонування домогосподарств потрібно враховувати не лише обсяги фінансових ресурсів, а і їхній розподіл у часі, тобто існування у певних співвідношеннях «коротких грошей» і «довгих грошей» у бюджеті сім'ї.

Так, «короткі гроші» у бюджеті сім'ї – це заробітна плата, разові премії та інші кошти, що витрачаються переважно на поточне споживання. В свою чергу, «довгі гроші» у бюджеті сім'ї використовуються на фінансування народження дітей, довгострокових інвестицій, створення фонду самострахування, створення багатства та ін. [66, с. 257].

Важливо також зазначити, що рівень доходів і структура витрат домогосподарств тісно взаємопов'язані. Вперше це дослідив Е. Енгель, який стверджував, що зі зростанням доходу частка витрат на харчування зменшується; витрати на одяг, житло, опалення й освітлення змінюються порівняно менше, несуттєво; а частка витрат на задоволення культурних та інших нематеріальних потреб помітно збільшується. Потреби споживачів задовольняються від простіших до вищих і залежно від доходів. Сім'ї з низькими доходами витрачають більшу їх частину на харчування, одяг, житло. Ця закономірність, яка отримала назву «закон Енгеля», визначає еластичність попиту щодо доходу [150, с. 353–357].

На сьогодні у розрізі національної економіки досить нагальним є перетворення ресурсів домогосподарств у потужний інвестиційний капітал. Домогосподарства заощаджують доходу у двох формах: 1) неорганізовані заощадження (готівка); 2) організовані (інші форми заощадження – банківські депозити, покупка акцій тощо). Структура організованих форм заощаджень домогосподарств у розрізі інвестиційних інструментів представлена на рис. 1.9.

Представлені на рис. 1.9 фінансові інструменти, окрім банківських депозитів та придбання нерухомості, не користуються популярністю серед вітчизняних домогосподарств. Сьогодні найбільш зручною формою для заощаджень, створених для цілей забезпечення непередбачуваних витрат і для трансакційних цілей, є грошова готівка, що не є інвестиційним ресурсом для економіки. Для домогосподарств в умовах ринкової трансформації України першочергове значення мають параметри ліквідності та надійності. Сучасний фінансовий ринок України не має інвестиційних ресурсів, які б були більш-менш ліквідними та надійними. Отже, на сьогодні фінансовий ринок України не спроможний зробити організовані форми

заощадження більш привабливими для домогосподарств із середнім рівнем поточного доходу і доходом нижче середнього.

Рис. 1.9. Структура організованих форм заощаджень домогосподарств

Тому перед державою стоїть нагальне завдання створювати сприятливі умови для розвитку фінансового ринку, а саме для розробки нових фінансових інструментів залучення заощаджень домогосподарств. За Я.В. Петренком таким фінансовим інструментом залучення приватних заощаджень можуть бути спеціальні державні цінні папери на пред'явника, що будуть реалізовуватися тільки для населення через установи банків і відділення поштового зв'язку з одним фіксованим номіналом і виплатою щомісячного невеликого, стабільного доходу на рівні облікової ставки Національного банку України .

1.3. Підходи до формування системи управління доходами та витратами домогосподарств : теоретичні аспекти

Управління доходами та витратами домогосподарств дає можливість систематизувати найважливіші аспекти їх діяльності та направляти її в напрямі, що забезпечить державі максимальний дохід та соціальний розвиток.

У найзагальнішому вигляді «управляти» означає «спрямовувати хід, перебіг якогось процесу, впливати на розвиток, стан чогонебудь» [13, с. 305]. Енциклопедичні видання термін «управління» трактують як «свідомий цілеспрямований вплив суб'єктів

(економічних, соціальних, політичних та ін. відносин) на окремих людей, трудові колективи та більш широкі спільноти, а також на економічні об'єкти з метою досягнення цими суб'єктами цілей і надання стабільності та динамічності розвитку керованим об'єктам» [46, с. 172].

Під управлінням доходами та витратами домогосподарств розуміється діяльність членів домашнього господарства щодо регулювання його вхідних і вихідних грошових потоків з метою підвищення загального добробуту членів домогосподарства, а також діяльність органів державної влади та управління, пов'язану з впливом на процес формування доходів і витрат домогосподарства з метою оптимізації та раціоналізації економічних відносин у державі. Іншими словами, можна стверджувати, що управління доходами та витратами домогосподарств є сукупністю процесів, планування, організування, мотивування, контролювання за економічними відносинами як безпосередньо всередині самого домогосподарства, так і з іншими суб'єктами економічної діяльності (державними фінансовими органами, інституціями фінансового ринку тощо).

Для домашніх господарств об'єктами управління є сукупні доходи та сукупні витрати домогосподарств. Зазначимо, що необхідно чітко розділяти терміни «дохід» і «багатство». І перше, і друге поняття визначають купівельну спроможність домашнього господарства. Однак, якщо дохід показує, наскільки зросла купівельна спроможність домашнього господарства за визначений період часу, то багатство визначає обсяг купівельної спроможності на певний фіксований момент. Сукупне багатство домашнього господарства може набувати трьох основних форм: фізичне багатство (до якого належать земля, будинок, квартира, машина, меблі, твори мистецтва, коштовності та інші споживчі блага); фінансове багатство (акції, облігації, кошти на рахунках у банківських установах, готівкові кошти тощо); людський капітал (тобто багатство, зосереджене в самій людині як результат її виховання, освіти і досвіду (так зване набуте благо), а також благо, отримане від природи (талант, пам'ять, реакція, фізична сила тощо).

Управління доходами та витратами домогосподарств здійснюється на трьох рівнях: макро-, мезо- та мікроекономічному (див. рис. 1.10, рис. 1.11).

Рис. 1.10. *Схема управління доходами та витратами домогосподарств України*

Суб'єктами управління на цих трьох рівнях є члени домашнього господарства, які здійснюють загальне управління його коштами, а також держава в особі відповідних органів, які опосередковано впливають на процеси формування доходів і здійснення витрат домашніми господарствами (Державна фіскальна служба, фонди загальнообов'язкового державного соціального страхування, Національна комісія, що здійснює регулювання ринків фінансових послуг тощо), місцеві органи влади та господарюючі суб'єкти.

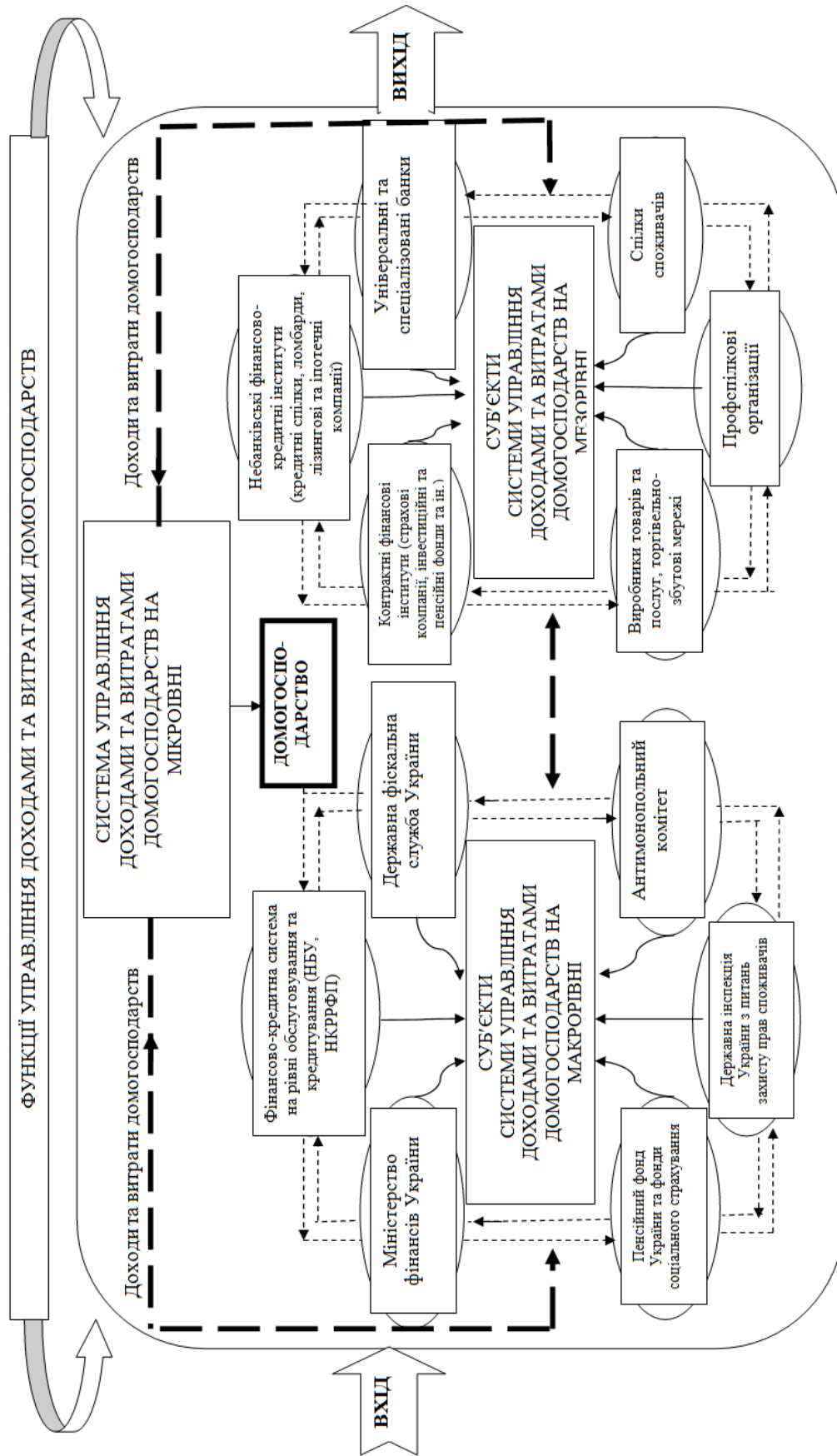
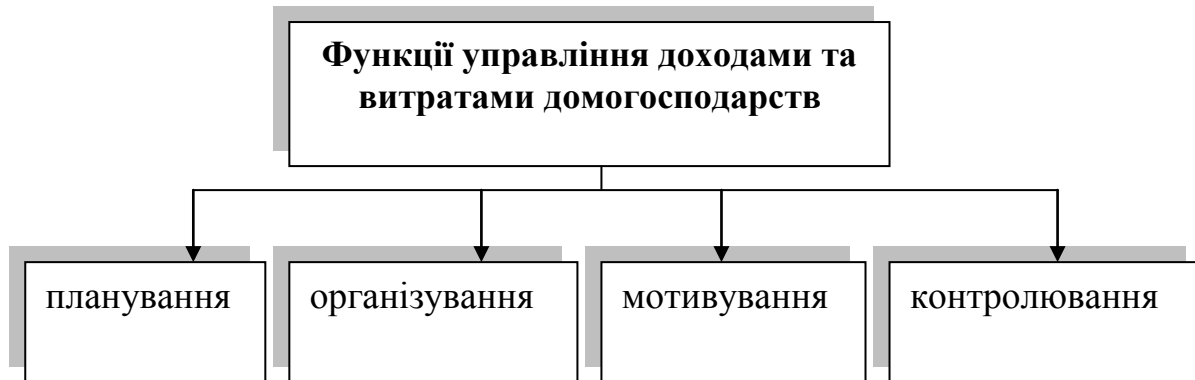

Рис. 1.11. Система управління доходами та витратами домогосподарств

Основні функції управління доходами та витратами домашніх господарств корелюються із загальновідомими. Це планування, організування, мотивування, контролювання поточних доходів і витрат членів домашнього господарства а також формування їх заощаджень (див. рис. 1.12).

Рис. 1.12. Функції управління доходами та витратами домашніх господарств

Кожна з перелічених функцій реалізується на практиці за допомогою конкретних інструментів як на макро- та мезорівнях через органи державної та місцевої влади, так і на мікрорівні (безпосередньо самими домогосподарствами).

Оскільки система управління доходами та витратами домогосподарств передбачає функціональний підхід, то на рівні держави ці функції покладено на такі державні органи, як:

1. Міністерство фінансів України;
2. Державна фіскальна служба України;
3. Національний банк України;
4. Антимонопольний комітет України;
5. Національна комісія, що здійснює державне регулювання в сфері ринків фінансових послуг;
6. Пенсійний фонд України та фонди соціального страхування;
7. Державна служба зайнятості;
8. Державна інспекція України з питань захисту прав споживачів.

Розглянемо детальніше функції кожного з органів впливу на процес управління доходами та витратами домогосподарств.

Варто відмітити, що державні органи влади непрямо впливають на процес управління доходами та витратами домогосподарств, за допомогою прийняття відповідних законодавчих актів щодо провадження діяльності домогосподарствами. Зокрема Міністерство

фінансів України розробляє засади та напрями проведення державної фінансової політики, в тому числі податкової, митної, банківської, страхової, грошово-кредитної, валютної, зовнішньоекономічної та ін. Таким чином, за допомогою специфічних прийомів та методів цієї політики воно впливає на формування сукупного попиту вітчизняних домогосподарств (встановлення рівня прожиткового мінімуму, мінімальної заробітної плати, тарифних сіток та окладів працівникам бюджетної сфери тощо).

Державна фіскальна служба України реалізовує функції основного податкового та митного органу держави. Що стосується домогосподарств та управління його доходами та витратами то даний орган здійснює наступні функції:

- встановлює ставки податків і зборів, які сплачують домогосподарства;
- контролює їх правильність та своєчасність сплати;
- контролює своєчасність подання та правильність заповнення податкових декларацій;
- встановлює ставки мита та митних платежів при перетині митного кордону України громадянами;
- накладає штрафні санкції при порушенні податкового та митного законодавства;
- проводить роз'яснювальну роботу серед громадян-платників податків;
- здійснює інші функції відповідно до чинного законодавства.

Національний банк України здійснює функції непрямого впливу на діяльність домогосподарств, а саме встановлює рівень облікової ставки та норми обов'язкового резервування для комерційних банків, що може призвести до здорожчання кредитних ресурсів і, як наслідок, скорочення платоспроможного попиту вітчизняних домогосподарств.

Функціями Антимонопольного комітету України є:

- контроль за дотриманням антимонопольного законодавства в процесі економічної концентрації, зокрема, при створенні, реорганізації, ліквідації суб'єктів господарювання, придбанні чи набутті будь-яким іншим способом у власність, одержанні в управління (користування) часток (акцій, паїв), активів (майна) у вигляді цілісних майнових комплексів суб'єктів господарювання або їх структурних підрозділів, оренді цілісних майнових комплексів

суб'єктів господарювання або їх структурних підрозділів, набутті будь-яким іншим способом контролю господарської діяльності;

– контроль дотримання антимонопольного законодавства при здійсненні господарської діяльності суб'єктами господарювання (в т.ч. домогосподарствами);

– розгляд справи про порушення антимонопольного законодавства та прийняття рішень за результатами розгляду в межах своїх повноважень, тощо.

Національна комісія, що здійснює державне регулювання в сфері ринків фінансових послуг покликана здійснювати контроль на фінансовому ринку України, в тому числі й за домогосподарствами як основними постачальниками фінансових ресурсів на цей ринок.

Пенсійний фонд України реалізовує функції соціального забезпечення та соціального захисту держави. Разом з іншими фондами державного соціального страхування він впливає на сукупні ресурси домогосподарств шляхом встановлення розмірів ставок обов'язкових внесків із заробітної плати; встановлення мінімального розміру соціальної пенсії, її корегуючих коефіцієнтів, різних соціальних виплат та допомог, що прямо впливають на величину сукупних доходів домогосподарств.

Державна інспекція України з питань захисту прав споживачів є спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади у сфері державного контролю за додержанням законодавства про захист прав споживачів і покликана захищати інтереси споживачів-домогосподарств.

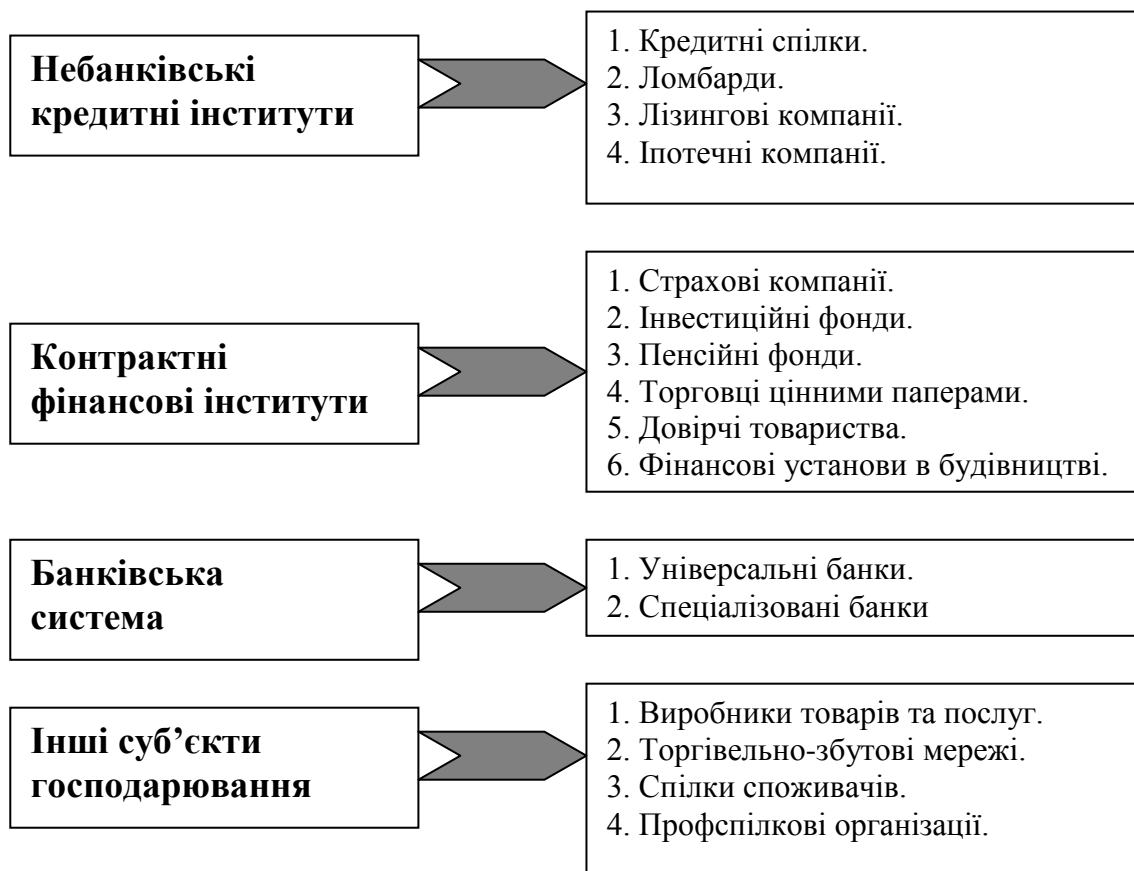
Державна служба зайнятості сприяє працевлаштуванню безробітних членів домогосподарства, покращуючи таким чином їх матеріальних добробут та суспільний статус.

На мезорівні процес управління доходами та витратами домогосподарств здійснюють місцеві органи влади та приватні господарюючі структури (див. рис. 1.13).

До приватних господарюючих структур належать фінансово-кредитні установи, торгівельно-роздрібні мережі, виробники товарів та послуг, які впливають на доходи та видатки домогосподарств різним чином. Так, наприклад приватні структури такі як банки впливають на видатки домогосподарств активно заохочуючи їх вкладати свої кошти на депозити; торгово-роздрібні мережі рекламуючи свої товари також впливають на величину сукупних витрат домогосподарств, тобто через інструменти нецінової політики

формують сукупний попит домогосподарств на товари та послуги.

До місцевих органів влади відносять представництва вищезазначених державних структур, які реалізують свої функції безпосередньо на місцях.

Рис. 1.13. Суб'єкти управління доходами та витратами домогосподарств – приватні структури – на мезорівні

Суб'єкти управління доходами та витратами домогосподарств на мікрорівні представлені на рис. 1.14.

Безпосередня робота по реалізації всіх функцій домогосподарствами проводиться саме на мікрорівні, тому розглянемо ці функції детальніше. Так, планування у домогосподарств доцільно здійснювати передусім за допомогою таких інструментів, як стратегічний план реалізації економічних цілей і бюджет домашнього господарства.

Вважаємо, що процес управління доходами та витратами домогосподарств доцільно починати з розроблення та ведення плану рахунків доходів, витрат, майна та інвестицій. Основними статтями у цій сфері є поточні доходи (за окремими підстаттями: заробітна плата, доходи від особистого підсобного господарства, доходи від здавання майна в оренду, доходи від підприємницької діяльності та

самозайнятості, доходи від цінних паперів, вкладів у банківських установах тощо) і поточні витрати (за окремими підстаттями: харчування, оплата житлово-комунальних послуг, придбання одягу та взуття, транспортні витрати, сплата страхових внесків тощо), а також кошти на рахунках у кредитних установах, вкладення у цінні папери, нерухомість, страхові поліси, отримані кредити тощо.

Рис. 1.14. Суб'єкти управління доходами та витратами домогосподарств на мікрорівні

Для раціонального ведення домашнього господарства, на нашу думку, потрібно також обов'язково здійснювати облік наявного рухомого й нерухомого майна.

Центральне місце в системі управління доходами та витратами домашніх господарств посідають планування, складання й виконання сімейного бюджету, а також постійний контроль за його виконанням.

У сучасних економічних реаліях планування сімейного бюджету надзвичайно необхідне, особливо для тих домогосподарств, котрі бажають не просто «плисти за течією», а свідомо впливати на чинники, що визначають якість їхнього життя. В економічно розвинутих країнах світу особисте економічне планування стало невід'ємним атрибутом

сучасного життя (над плануванням бюджету і управлінням власними грошима у цих країнах регулярно замислюються 60–70 % громадян). У цивілізованому суспільстві прийнято замислюватися над оптимізацією доходів і витрат, обговорювати можливості заощаджень та інвестицій, обмінюватися досвідом раціоналізації споживчих витрат [20, с. 187].

Емпіричні спостереження доводять, що в Україні важливість економічного планування усвідомлює також доволі незначна частина населення, хоч у майбутньому, на нашу думку, ситуація кардинально зміниться на краще. Для того, щоб приступити до складання бюджету домашнього господарства доцільно спершу розробити стратегічний план реалізації економічних цілей як інструменту середньострокового планування у сфері управління доходами та витратами домашніх господарств .

Досягнення мети та завдань домогосподарств у сфері управління доходами і витратами допоможе вироблення стратегії. Стратегічне управління передбачає прогнозування напрямів економічної діяльності та моделювання параметрів економічного розвитку домогосподарства на перспективу з урахуванням змін факторів зовнішнього середовища та кон'юнктури фінансового ринку. Для формування стратегічних цілей домогосподарству необхідно узгодити можливості досягнення та окреслити умови реалізації поставленої мети (визначити обсяг, оптимальну структуру та ефективне використання наявних активів та оцінити допустимий рівень економічних ризиків).

Забезпечення стратегічних цілей в управлінні доходами й витратами домогосподарства повинно забезпечувати тактичне управління або вироблення тактичних цілей. Основним тактичним завданням є вибір найбільш оптимального фінансового рішення та найбільш доцільних у конкретній ситуації інструментів управління доходами та витратами домашнього господарства. Тактичне управління, як правило, охоплює оперативне управління наявною готівкою, спрямоване на забезпечення і підтримання постійної платоспроможності домашнього господарства та ефективне використання грошових коштів.

Розроблення відповідної стратегії і тактики в управлінні доходами і витратами домогосподарства вимагає з'ясування основних їх особливостей.

Так, на конкретних етапах життєвого циклу індивіда є специфіка управління його особистими фінансами, що, безумовно, впливатиме на процес управління доходами та витратами домашнього господарства загалом. Скажімо, на першому етапі життєвого циклу формується людський капітал конкретної особи завдяки здобуттю освіти і

початкових професійних навичок, тому основним завданням управління на цьому етапі є мобілізація грошових ресурсів, як правило, для оплати послуг освіти. Управління на другому етапі життєвого циклу, пов'язаного з трудовою діяльністю, полягає у максимізації дохідності грошового капіталу, формуванні заощаджень і ефективному управлінні інвестиційним портфелем. Управління на третьому етапі життєвого циклу полягає в максимізації дохідності за умов реалізації раніше накопичених активів з метою підтримання поточного споживання у передпенсійний та пенсійний період [66, с. 339].

Головним призначенням стратегічного плану є розподіл у часі значних економічних витрат. Це дасть можливість забезпечувати ефективно використання власних ресурсів і оптимізувати залучення зовнішніх джерел (див. табл. 1.1).

Таблиця 1.1

Стратегічний план реалізації економічних цілей домашнього господарства на трирічний період

Цілі	Роки		
	перший	другий	третій
Погашення раніше отриманого банківського кредиту на купівлю товарів тривалого користування	X		
Відпочинок	X		
Купівля товарів тривалого використання		X	
Модернізація, ремонт житла (дачі, тощо)		X	
Оплата навчання дітей			X

* Систематизовано за даними джерела [66]

Проте найважливішим етапом управління доходами та витратами є складання бюджету домашнього господарства на плановий період у формі таблиці, в якій члени домогосподарства групують і диверсифікують свої доходи і витрати та виводять різницю (залишок) (див. табл. 1.2).

Головною метою складання бюджету є деталізація доходів і витрат домашнього господарства для забезпечення контролю за надходженням коштів та їх ефективним витрачанням. Це дасть можливість уникати тимчасової нестачі коштів внаслідок великих витрат і затримки дохідних надходжень. Причому, важливо, що чим

меншою сумою коштів володіє домогосподарство, тим важливішим для нього є складання деталізованого бюджету [20, с. 351].

Таблиця 1.2

Орієнтовний бюджет домашнього господарства*

Доходи	Витрати
<ul style="list-style-type: none"> – заробітна плата; – доходи від підприємницької діяльності; – доходи від самозайнятості; – доходи від продажу сільсько-господарської продукції; – доходи від продажу особистого і домашнього майна; – доходи від продажу нерухомості; – доходи від здавання внайми нерухомості; – пенсії; – стипендії; – соціальні допомоги та компенсаційні виплати; – відсотки за вкладами; – дивіденди на акції; – доходи від інших цінних паперів; – доходи від продажу цінних паперів; – допомога від родичів; – інші доходи 	<p><i>Умовно постійні:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> – витрати на харчування; – оплата житлово-комунальних послуг; – оплата послуг зв'язку; – оплата проїзду в транспорті; – сплата страхових внесків; – сплата відсотків за кредит; – утримання і експлуатація транспортних засобів. <p><i>Умовно змінні:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> – придбання товарів тривалого використання; – медичне обслуговування; – витрати на відпочинок; – купівля подарунків; – придбання санітарно-гігієнічних засобів; – допомога родичам. <p><i>Інвестиційні:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> – придбання акцій і облігацій; – купівля нерухомості; – заощадження; – інші витрати

* Систематизовано за даними джерела [66]

У бюджеті домогосподарства акумулюються індивідуальні надходження працюючих членів сім'ї, а також інші доходи, за рахунок яких покриваються як загальні потреби домогосподарства, так і особисті потреби всіх його членів. Іншими словами, всередині бюджету домашнього господарства відбувається перерозподіл доходів між усіма членами сім'ї, незалежно від того, хто є основним постачальником грошових коштів. Тому, на нашу думку, розглядаючи бюджет домашнього господарства, коректніше говорити про систему бюджетів у межах єдиного сімейного бюджету, оскільки кожен із членів

домогосподарства може вести індивідуальний облік своїх доходів і витрат незалежно від того, яка модель управління фінансами характерна для цього домашнього господарства [66, с. 352].

Дослідники домогосподарств загалом виокремлюють три найбільш поширені інструменти управління доходами та витратами в домашньому господарстві: загальний сімейний бюджет, особисті бюджети подружжя і три бюджети (загальний сімейний та два особисті бюджети подружжя).

Так, Р. Бламберг і М. Колеман, зробивши висновок про те, що в процесі управління доходами та витратами основним фактором розподілу економічних ролей у домашньому господарстві є величина отримуваних його членами доходів, виокремлюють [177, с. 223]:

- домінуючі доходи чоловіка;
- співвідношення доходів подружжя;
- незалежні один від одного бюджети.

Ж. Пал і К. Воглер, досліджуючи механізм здійснення контролю над грошовими ресурсами у домашньому господарстві та вплив грошей на поділ влади всередині домогосподарства, виокремлюють п'ять основних способів контролю над грошовими ресурсами сім'ї [177, с. 225]:

- головним розпорядником коштів є дружина;
- головним розпорядником коштів є чоловік;
- усі гроші перебувають у спільному розпорядженні подружжя;
- частина грошей вноситься в сімейний бюджет, а рештою кожен із подружжя розпоряджається самостійно;
- подружжя має повністю відокремлені бюджети.

Залежно від мети управління та масштабів майна члени домашнього господарства можуть складати місячні, кварталні та річні бюджети. Під час складання бюджету домашнього господарства до розділу «Доходи» зараховують усі надходження, які члени домогосподарства очікують отримати у плановому періоді (заробітну плату, премії, відсотки за вкладами, доходи від здавання рухомого чи нерухомого майна в оренду, пенсії, стипендії тощо). Якщо доходи є непостійними і непередбачуваними (наприклад, періодичні гонорари), то доцільно обрахувати частоту таких надходжень за останні місяці і вивести середнє значення [66, с. 353].

Розділ «Витрати» варто розбити на декілька груп, причому для кожного виду витрат створити окрему комірку в таблиці. Скажімо, до першої групи («Невідкладні витрати») можна віднести витрати на

харчування, придбання засобів гігієни, побутової хімії, оплати житлово-комунальних послуг, квартплату, плату за навчання, відвідування дитячого садка, сплату відсотків за кредит тощо. До другої групи («Витрати, які можна відкласти») доцільно зараховувати витрати на придбання одягу, взуття, шкіргалантереї тощо. Третя група («Витрати, які формують стиль життя») передбачатиме витрати на оплату послуг стільникового зв'язку, Інтернету, утримання автомобіля, харчування поза домом, відвідування салонів тощо. Можна також виділяти окремим рядком групу витрат «Відпочинок і розваги», до якої зарахувати витрати на організацію свят і дозвілля у вихідні дні, на походи в кіно, театр, на придбання книг, дисків улюблених виконавців тощо [66, с. 354].

Важливим є виокремлення у бюджеті домашнього господарства своєрідного резервного фонду, з якого можна фінансувати видатки, що вимагають попередніх накопичень (скажімо, здійснення ремонту, проведення відпустки поза домом, купівля меблів, побутової техніки, організація сімейних свят тощо). Оптимальна величина резервного фонду може коливатися у межах тримісячного обсягу витрат домашнього господарства. Створювані домогосподарством резерви передусім повинні бути високоліквідними, тобто мати здатність якомога швидше перетворюватися на реальні гроші.

Зрозуміло, що найбільш ліквідним резервом є готівкові гроші, які можуть зберігатися вдома або у банківському сейфі. Свої резерви корисно розподіляти за різними валютами (скажімо, гривні 40 %, долари – 30 і євро – 30 %), що сприятиме зменшенню ризику втрат у разі різких коливань курсів.

До високоліквідних активів можна зарахувати і гроші на кредитних картках (звичайно, у надійному банку). Головне, щоб на картці завжди був мінімальний залишок, який у будь-який момент можна використати, знявши готівку через банкомат або розплатившись безпосередньо картою.

Наступний за ліквідністю резерв – банківські депозити (бажано короткострокові) у максимально надійному банку, які також доцільно розподіляти за різними валютами. Певною мірою до резервів можна зарахувати і невеликі вироби дорогоцінних металів, які за необхідності можуть бути реалізовані і перетворені на готівку (проте потрібно пам'ятати, що на ціну і ліквідність ювелірних виробів суттєво впливає такий фактор, як мода). Більш серйозним резервом вважають золото у зливках [73, с. 125].

Загалом склад та структура статей доходів і витрат бюджетів домашніх господарств залежать від віку та чисельності членів домогосподарств. Скажімо, у доходах домогосподарств, які складаються, в основному, з осіб молодого віку, як правило, основною дохідною статтею є заробітна плата, а у сукупних витратах велику частку мають витрати на навчання та розваги. У доходах домогосподарств, які складаються переважно з осіб середнього і похилого віку, значну частку становлять доходи від власності у вигляді дивідендів, відсотків за банківськими вкладками чи плати за здане в оренду майно, а у витратній частині бюджету суттєвими є витрати на рекреаційні цілі. З віком збільшується також частка коштів, спрямовуваних членами домашнього господарства на заощадження (у тому числі на випадок непередбачуваних обставин).

Під час складання бюджету витрати домашнього господарства слід поділяти на постійні і змінні, що забезпечуватиме точний облік таких витрат і полегшуватиме пошук резервів для їх можливої економії та раціоналізації.

Разом з тим зазначимо, що навіть якщо члени домогосподарства будуть обліковувати й аналізувати свої витрати не систематично, а лише впродовж обмеженого періоду часу (наприклад, одного чи кількох місяців), то і тоді це буде надзвичайно корисно, адже такий облік дасть можливість виявити багато резервів для скорочення витрат, на які раніше не звертали уваги, а отримана інформація допоможе більш раціонально здійснювати витрати навіть тоді, коли облік вестися не буде [73, с. 126].

Завершальним етапом бюджетного процесу на рівні домогосподарства є контроль надходження запланованих доходів та здійснення запланованих витрат. Важливий елемент такого контролю управління наявною готівкою, яке включає регулювання потоків грошових коштів, що перебувають на банківських рахунках і на рахунках в інших кредитних установах, а також у вигляді грошових залишків (кишенькові гроші). Внутрішні та зовнішні грошові потоки характеризують ступінь економічної стійкості домогосподарства та його економічний потенціал. Брак мінімально необхідного запасу грошових коштів є індикатором економічних негараздів домогосподарства, а їх надмірний надлишок може бути свідченням втраченої можливості ефективного вкладення коштів. Тому важливою складовою управління доходами та витратами домашніх

господарств також повинно стати управління наявними готівковими коштами, головними завданнями якого є [66, с. 359]:

- підтримання мінімально необхідного запасу наявних грошей, які не приносять відсоткового доходу;
- забезпечення високої ліквідності тієї частини грошових коштів, яка може знадобитися для здійснення витрат на непередбачені цілі;
- розміщення вільних грошових коштів на умовах оптимізації співвідношення «ризик – дохідність».

Без детального розпису бюджету домогосподарства та його ретельного аналізу обійтися, звичайно, можна. Проте без чіткої картини власного фінансового стану дуже важко вишукати резерви для економії, яка стала надзвичайно актуальною для багатьох вітчизняних домогосподарств в умовах сучасної фінансової кризи. І хоча, на перший погляд, ці резерви не такі вже й суттєві, проте постійне їх використання дасть змогу зекономити значні кошти для сімейного бюджету.

Оскільки бюджет домогосподарства є засобом задоволення потреб населення, то по мірі його зростання не лише більш повно задовольняються потреби сім'ї, але й істотно змінюється й сама їх система. Відповідно змінюється й структура витрат бюджету домогосподарства. Як свідчить досвід індустріально розвинутих країн, у зміні структури витрат бюджету домогосподарства спостерігаються такі основні тенденції:

- скорочення частки коштів, що використовуються на харчування;
- зростання питомої ваги витрат на купівлю промислових товарів, оплату соціально-культурних і побутових послуг;
- зростання питомої ваги коштів, що їх заощаджує населення;
- істотне збільшення частки доходів, що використовуються на сплату податків та платежів.

Ці тенденції, за винятком останньої, є позитивними. Вони свідчать про підвищення життєвого рівня населення. Щоправда, в Україні в останні роки намітились певні відхилення від загальних тенденцій зміни структури використання бюджету домогосподарств. Зокрема, майже удвічі зросла питома вага затрат на харчування та оплату податків та платежів і відповідно зменшилась та частка коштів, що використовується на купівлю промислових товарів, оплату соціально-культурних і побутових послуг. Істотно зменшилась і та частина бюджету домогосподарства, що припадає на сімейні заощадження. Такі тенденції свідчать про зниження

життєвого рівня населення. Адже зростання в структурі бюджету домогосподарства витрат на харчування має місце тоді, коли цей бюджет є недостатнім для задоволення інших потреб [73, с. 127].

Бюджет домогосподарства не повинен бути нижчим за прожитковий мінімум. Прийнято розрізняти фізіологічний прожитковий мінімум і соціальний прожитковий мінімум. Соціальний прожитковий мінімум, крім мінімального задоволення фізичних потреб, включає і витрати на мінімальні духовний та соціальні запити. Соціальний прожитковий мінімум є нижньою межею бідності, малозабезпеченості.

Соціальний прожитковий мінімум має враховуватися при встановленні мінімального рівня доходів домогосподарства та мінімальних розмірів заробітної плати, пенсій, стипендій та інших виплат і пільг. В більшості країн соціальний прожитковий мінімум гарантується державою шляхом встановлення мінімальної заробітної плати, пенсії, допомоги тощо. В нашій країні офіційно затверджений рівень мінімальної заробітної плати, пенсії, стипендії та деяких інших виплат і допоміг є набагато нижчим не тільки за соціальний, але й за фізіологічний прожитковий мінімум [71, с. 583].

Верхньою межею бідності є мінімальний споживчий бюджет. Він виражає в грошовій і натуральній формах той обсяг споживання життєвих благ, який є мінімально достатнім для фізичного та розумового розвитку людини й забезпечення простого відтворення її життя і працездатності. Він визначається у середньому на душу населення на підставі системи «споживчий кошик». Затверджений в Україні мінімальний споживчий бюджет є меншим не тільки за верхню, але й за нижню межу бідності. Він не забезпечує в повному обсязі простого відтворення життя і працездатності людини.

Бюджет домогосподарства та його структура зазнають державного регулювання. Цей вплив здійснюється передусім шляхом регулювання особистих доходів населення, оскільки держава встановлює мінімальну заробітну плату, пенсію, стипендію та інші допомоги і виплати; здійснює індексацію доходів населення; та встановлює ставки податків та платежів, прямо чи опосередковано регулює ціни на предмети споживання.

Всі ці заходи, якщо вони здійснюються в інтересах населення, становлять собою соціальний захист. Іншими словами, соціальний захист включає в себе комплекс соціально-економічних заходів держави, підприємств, організацій, місцевих органів влади,

спрямованих на захист населення від безробіття, зростання цін, знецінення заощаджень та інших негативних наслідків ринкової трансформації економіки.

Підсумовуючи викладене вище, зазначимо, що управління доходами та витратами домашніх господарств є надзвичайно важливим і водночас доволі складним та громіздким процесом, який вимагає від членів домогосподарства відповідної компетенції, скрупульозності й значною мірою креативного підходу до вирішення основних господарських завдань.

В Україні практично не сформувалися будь-які досвід чи традиції навчання громадян управлінню особистими доходами та витратами. У сім'ях як первинних осередках, де діти пізнають ази життя у батьків (котрі виховувалися, в основному, за часів суцільного соціалістичного дефіциту) відсутній досвід управління власними доходами та витратами.

Висновки до розділу 1

На підставі проведеного дослідження теоретичних засад формування системи управління доходами та витратами домогосподарств можна зробити такі висновки:

1. Аналіз наукових трактувань сутності поняття «домогосподарство» дав змогу визначити його як одну або декілька осіб, які проживають окремо в одному приміщенні, спільно введуть побут та спільно споживають продукти власного виробництва, приймають оптимальні на їх думку рішення для ведення домашнього господарства.

2. В економічній науці існує два основних підходи щодо дослідження доходів громадян: макроекономічний, або загально-теоретичний, що визначає роль населення як важливого суб'єкта економічної системи, і мікроекономічний, що досліджує процеси формування, розподілу, перерозподілу та використання доходів домогосподарств.

Проаналізувавши погляди вчених-економістів щодо визначення сутності та змісту доходів домогосподарств можна зробити висновок про те, що з позиції макроекономічного підходу доходи домашніх господарств відображають сукупність економічних відносин, за допомогою яких заново створена у суспільстві вартість

розподіляється між власниками факторів виробництва, а також здійснюється перерозподіл первинних доходів з метою оптимізації кінцевого споживання благ і послуг у межах суспільства.

3. З позиції мікроекономічного підходу доходи домогосподарств є сукупністю надходжень упродовж певного періоду часу з усіх можливих джерел як у грошовій, так і негрошовій формах, збільшують активи домашнього господарства і можуть бути спожиті ним без зменшення реальної вартості його майна.

4. До джерел формування доходів домогосподарств належать заробітна плата, отримана у виробничій та невиробничій сферах (у складі собівартості продукції і послуг); пенсії, стипендії, субсидії, допомога тощо (за рахунок надходжень до суспільних фондів споживання у вигляді податків і відрахувань); доходи від підсобного господарства; доходи від надання послуг населенню; доходи від володіння цінними паперами; інші доходи (спадок, аліменти, гонорари тощо).

5. З позиції окремого домогосподарства напрями використання його доходів узагальнено можна звести до задоволення поточних споживчих потреб та потреб неспоживчого характеру, а також формування заощаджень.

6. Управління доходами та витратами домогосподарств здійснюється на трьох рівнях: макро-, мезо- та мікроекономічному. На макрорівні держава в особі відповідних органів (Державної фіскальної служби, фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування, Національної комісії, що здійснює регулювання ринків фінансових послуг тощо), опосередковано впливає на процеси формування доходів і здійснення витрат домашніми господарствами. На мезорівні впливають на процес управління доходами та витратами домогосподарств місцеві органи влади та різні господарюючі суб'єкти (фінансово-кредитні установи, торгівельно-роздрібні мережі, виробники товарів та послуг та ін.). На макрорівні – це діяльність членів домашнього господарства, які безпосередньо здійснюють загальне управління його коштами.

7. Основні функції управління доходами та витратами домашніх господарств – планування, організування, мотивування та контролювання поточних доходів і витрат членів домашнього господарства а також формування їх заощаджень

8. Об'єктами управління є сукупні доходи та сукупні витрати (видатки) домогосподарств. Суб'єктами є члени домашнього господарства, які здійснюють загальне управління його коштами, а також держава в особі відповідних фінансових органів, які опосередковано впливають на процеси формування доходів і здійснення витрат домашніми господарствами.

РОЗДІЛ 2

ДІАГНОСТУВАННЯ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ ДОХОДАМИ ТА ВИТРАТАМИ ДОМОГОСПОДАРСТВ

2.1. Динаміка стану доходів і витрат домогосподарств України

В умовах формування ринкової економіки дослідження рівня доходів та витрат домогосподарств відіграють важливу роль. Розширення сфери фінансових відносин і залучення до неї домогосподарств як повноправних і самостійних учасників, зокрема через отримання грошових доходів, зумовлює нові погляди щодо формування доходів останніх та їх використання.

У багатьох країнах світу прийнято оцінювати життя населення на підставі аналізу рівня життя домогосподарств. Для цього робиться генеральна вибірка домогосподарств, і на підставі їхніх офіційних даних розраховується група показників, яка повинна показати стан домашніх господарств. Тому, передусім проаналізуємо динаміку доходів і витрат населення України за період 2006–2012 рр. (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Динаміка доходів і витрат населення України*

	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Доходи – всього (млн. грн.)	472061	623289	845641	894286	1101175	1266753	1457864
заробітна плата	205120	278968	366387	365300	449553	529133	609394
прибуток та змішаний доход	69186	95203	131139	129760	160025	200230	224920
доходи від власності, одержані	13855	20078	28432	34654	67856	68004	80769
соціальні допомоги та інші одержані поточні трансферти	183900	229040	319683	364572	423741	469386	542781
у тому числі							
соціальні допомоги	103092	124472	180455	204101	237213	263633	301621
соціальні трансферти в натурі	14510	18209	26092	32984	34397	40978	48333
інші поточні трансферти	66298	86359	113136	127487	152131	164775	192827
Витрати та заощадження – всього (млн. грн.)	472061	623289	845641	894286	1101175	1266753	1457864
придбання товарів та послуг	385681	509533	695618	709025	838213	1030635	1194791
доходи від власності, сплачені	8374	16924	30406	37831	28844	29064	18567
поточні податки на доходи, майно та інші сплачені поточні трансферти	33803	49053	67606	67053	72251	83931	97226

* Складено за даними Держкомстату України

Закінчення таблиці 2.1

у тому числі							
поточні податки на доходи, майно тощо	23396	35598	46926	45368	51112	60683	68716
внески на соціальне страхування	7134	8326	11987	11796	13073	13827	16004
інші поточні трансферти	3273	5129	8693	9889	8066	9421	12506
нагромадження нефінансових активів	7159	9939	29515	10493	19578	-1159	-2954
приріст фінансових активів	37044	37840	22496	69884	142289	124282	150234
Наявний дохід	363586	470953	634493	661915	847949	988983	1149244
Наявний дохід у розрахунку на одну особу, грн.	7771,0	10126,0	13716,3	14372,8	18485,6	21637,9	25206,4
Реальний наявний дохід, у відсотках до відповідного періоду попереднього року	111,8	114,8	107,6	90,0	117,1	108,0	113,9

Найбільш значущими доходами домогосподарств України є заробітна плата, соціальні трансферти, прибуток та змішаний дохід підприємців і самозайнятих осіб й доходи від власності.

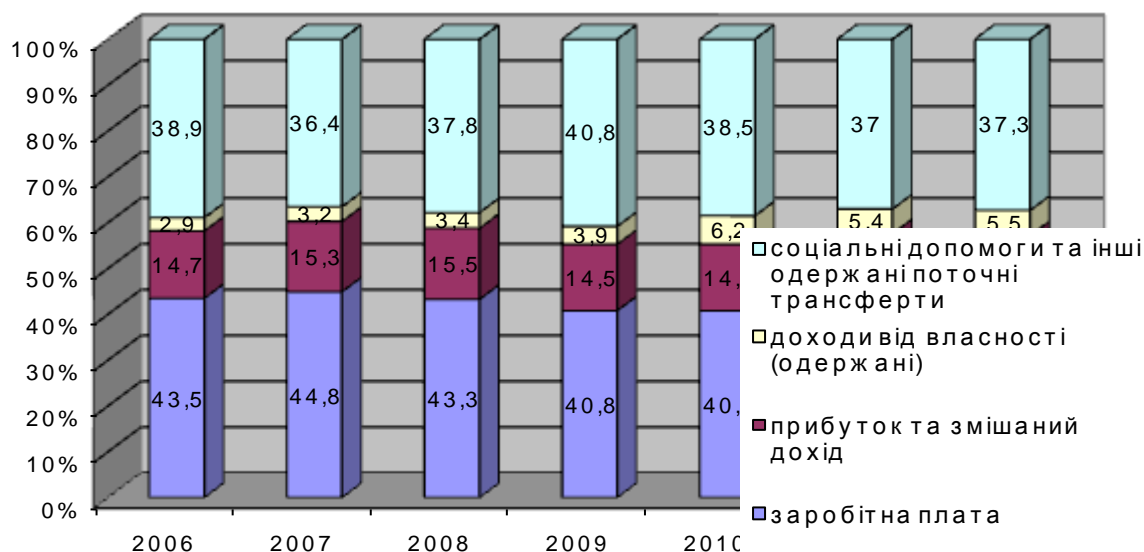

Рис. 2.1. Структура доходів населення України у 2006–2012 рр.*

* Складено за даними Держкомстату України

Для того, щоб провести комплексний аналіз системи доходів та витрат вітчизняних домогосподарств охарактеризуємо домогосподарства України за їх кількісним складом (табл. 2.2).

Таблиця 2.2

Динаміка кількості та складу домогосподарств України*

	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Середній розмір домогосподарства, осіб	2,6	2,6	2,6	2,6	2,59	2,59	2,58
Середній розмір домогосподарства у розрахунку на умовних дорослих, осіб	–	2,12	2,12	2,12	2,12	2,11	2,11
Розподіл домогосподарства за кількістю осіб у їх складі	відсотків						
одна особа	24,6	24,0	23,7	23,2	23,5	23,6	22,4
дві особи	27,2	27,1	27,0	28,6	28,3	28,0	29,9
три особи	23,4	25,0	25,7	25,2	25,4	25,6	25,0
чотири особи і більше	24,8	23,9	23,6	23,0	22,8	22,8	22,7
Частка домогосподарств з дітьми до 18 р. (%)	37,7	37,7	37,8	37,8	37,8	37,9	37,9
Частка домогосподарств без дітей (%)	62,3	62,3	62,2	62,2	62,2	62,1	62,1
Розподіл домогосподарств із дітьми за кількістю у їх складі	відсотків						
одна дитина	65,9	68,1	70,7	72,1	73,5	74,9	75,7
дві дитини	29,1	27,9	25,5	24,2	23,5	22,6	21,5
три дитини і більше	5,0	4,0	3,8	3,7	3,0	2,5	2,8

Проведений аналіз динаміки середніх розмірів домогосподарств України дав змогу дійти висновку, що середня частка домогосподарств припадає на домогосподарства, що складаються з двох осіб. Спостерігається тенденція до зростання домогосподарств, які проживають без дітей. В той же час основна частка домогосподарств України припадає на домогосподарства, що мають одну дитину.

* Складено за даними Держкомстату України

Динаміка даних показників щороку зростає, що не зовсім позитивно характеризує демографічну ситуацію в країні.

З метою виявлення рівня соціально-економічного становища домогосподарств України проведемо аналіз їх сукупних доходів.

Варто відзначити, що класифікація сукупних ресурсів домогосподарств, яка використовується під час щорічного вибіркового обстеження умов життя домогосподарств, включає такі основні елементи:

- грошові доходи (оплату праці, доходи від підприємницької діяльності та самозайнятості, від продажу сільськогосподарської продукції, особистого та домашнього майна, доходи від власності, пенсії, стипендії, субсидії, компенсаційні виплати, надані готівкою, грошову допомогу від родичів, аліменти та інші грошові доходи);

- негрошові доходи (вартість спожитої продукції, отриманої з особистого підсобного господарства та від самозаготівель, пільги та субсидії безготівкові, грошову оцінку допомоги від родичів);

- загальні доходи (суму грошових та негрошових доходів);

- сукупні ресурси (величину загальних доходів, а також використаних заощаджень, приросту позик, кредитів, боргів, узятих домогосподарством та повернутих йому боргів) [15, с. 12].

Оскільки формування фінансового збірника «Витрати і ресурси домогосподарств в 2013 році» закінчується у вересні 2014 року, то аналіз будемо здійснювати на основі даних 2012 року.

У таблиці 2.3. наведено динаміку доходів домогосподарств у період з 2006 по 2012 рр.

Таблиця 2.3

**Динаміка доходів домогосподарств України
за 2006–2012 рр., млн.грн.***

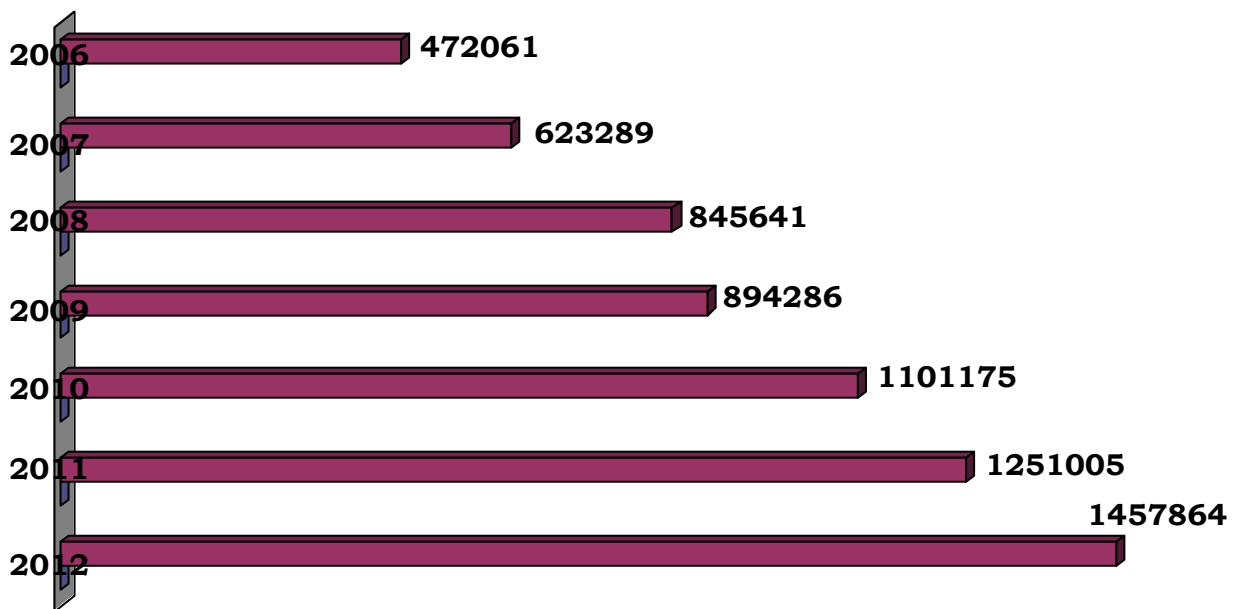
Роки	Доходи населення, Всього	Заробітна плата	Прибуток та змішаний дохід	Доходи від власності, одержані	Соціальні допомоги та інші одержані поточні трансферти
2006	472061	205120	69186	13855	183900
2007	623289	278968	95203	20078	229040
2008	845641	366387	131139	28432	319683
2009	894286	365300	129760	34654	364572
2010	1101175	449553	160025	67856	423741
2011	1251005	521066	198512	68059	463368
2012	1457864	609394	224920	70876	542781

* Складено за даними Держкомстату України

Як видно з даних таблиці 2.3 доходи населення поступово збільшувалися починаючи з 2006 року: у 2012 році вони зросли у порівнянні із 2011 роком на 206859 млн. грн. По усіх складових доходу домогосподарств України спостерігається зростання: так у 2012 році у порівнянні із 2011 роком заробітна плата зросла на 88328 млн. грн., прибуток домогосподарств збільшився на 26408 млн. грн., доходи від власності зросли на 2817 млн. грн., а соціальні допомоги та інші поточні трансферти збільшились із 463368 млн. грн. до 542781 млн. грн.

Величина сукупних ресурсів домогосподарств по регіонах України у 2012 році (у середньому за місяць у розрахунку на одну умовну особу) наведена у додатку Е.

Зростання доходів домогосподарств України відображено на рис. 2.2.

Рис. 2.2. Динаміка доходів домогосподарств України у 2006–2012 рр., млн. грн. *

* Складено за даними Держкомстату України

Так, у структурі доходів домогосподарств України, заробітна плата становила найбільшу частку, а саме 41,6 %, друге місце займали трансферти 37,0 %, змішаний дохід відповідно – 15,9 %, і найменша частку в структурі доходів належала доходам, одержаним від власності – 5,5 %.

Однак, найбільш повну інформацію отримаємо із аналізу доходів домогосподарств у розрізі складових, підрахованих у середніх величинах у середньому за місяць (табл. 2.4).

Таблиця 2.4

**Структура сукупних ресурсів домогосподарств України за
2006–2012 рр., %***

Джерела доходів	Роки						
	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Грошові доходи	87,6	89,0	87,9	88,5	90,1	89,9	91,6
- заробітна плата	48,4	50,6	49,4	47,9	47,9	49,3	50,9
- доходи від підприємницької діяльності та самозайнятості	4,6	5,2	5,3	5,1	6,2	4,6	4,1
- доходи від продажу сільсько-господарської продукції	3,8	3,6	3,3	2,9	3,4	3,2	2,9
- пенсії, стипендії, соціальні допомоги, надані готівкою	23,7	23,0	23,1	26,0	25,9	25,5	27,1
- грошова допомога від родичів, інших осіб та інші грошові доходи	7,1	6,6	6,8	6,6	6,7	7,3	6,6
Вартість спожитої продукції, отриманої з особистого підсобного господарства та від самозаготівель	5,4	4,8	4,0	4,6	4,8	4,5	3,6
Пільги та субсидії безготівкові на оплату житлово-комунальних послуг, електроенергії, палива	0,6	0,7	0,5	0,6	0,5	0,6	0,5
Пільги безготівкові на оплату товарів та послуг з охорони здоров'я, туристичних послуг, путівок на бази відпочинку тощо, на оплату послуг транспорту, зв'язку	0,6	0,5	0,5	0,6	0,5	0,5	0,5
Інші надходження	5,8	5,0	7,1	5,7	4,1	4,5	3,8
Всього	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

* Складено за даними Держкомстату України

Варто відмітити, що на сьогоднішній день характерною є структурна диспропорція у формуванні доходів домогосподарств. Незважаючи на значну кількість джерел формування доходів домогосподарств слід відзначити домінування в їх структурі грошових доходів (більше 87 %), а саме: заробітної плати, пенсій, стипендій та різного роду соціальних допомог. Решта джерел формування доходів домогосподарств займають у їх структурі значно меншу частку.

Разом з тим, варто відзначити, що аналіз структури сукупних ресурсів міських та сільських домогосподарств України суттєво різниться (табл. 2.5).

Таблиця 2.5

Структура сукупних ресурсів домогосподарств України у 2011–2012 рр. (у середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство), %*

Показники	2011		2012	
	Міські	Сільські	Міські	Сільські
Оплата праці	53,4	54,1	33,7	32,0
Доходи від підприємницької діяльності та самозайнятості	5,4	6,8	4,6	4,8
Доходи від продажу сільсько-господарської продукції	0,5	0,5	9,4	10,9
Доходи від продажу особистого і домашнього майна	0,1	0,2	0,1	0,1
Доходи від продажу нерухомості	0,2	0,4	0,1	0,0
Пенсії	22,0	22,0	24,5	24,7
Стипендії	0,9	0,7	0,5	0,4
Допомоги, пільги, субсидії та компенсаційні виплати, надані готівкою	2,3	2,1	3,1	3,4
Грошова допомога від родичів та інших осіб	5,3	5,0	3,8	3,7
Аліменти	0,4	0,4	0,2	0,1
Інші грошові доходи	0,5	0,8	0,5	0,8
Грошові доходи	91,2	93,1	81,8	82,4
Вартість спожитої продукції, отриманої з особистого підсобного господарства та від самозаготівель	1,7	1,7	12,4	12,9
Пільги безготівкові на оплату товарів та послуг з охорони здоров'я, туристичних послуг, путівок на бази відпочинку тощо	0,4	0,3	0,2	0,2

* Складено за даними Держкомстату України

Закінчення таблиці 2.5

Пільги та субсидії безготівкові на оплату житлово-комунальних послуг, електроенергії та палива	0,7	0,6	0,4	0,4
Пільги безготівкові на оплату послуг транспорту, зв'язку	0,2	0,2	0,1	0,0
Грошова оцінка допомоги від родичів та інших осіб продовольчими товарами	1,5	1,4	1,6	1,6
Негрошові доходи	4,5	4,2	14,7	15,1
Всього загальних доходів	95,7	97,3	96,5	97,5
Використання заощаджень, позики, повернені домогосподарству борги	4,3	2,7	3,5	2,5

Так, у 2012 році у структурі сукупних ресурсів міських та сільських домогосподарств найвагомішу частку становили доходи від зайнятості, відповідно 33,7 % і 32,0 %. Хоча, якщо порівняти доходи від зайнятості із попереднім роком, то спостерігалось значне їх зменшення, у міських домогосподарствах на 19,7 %, а у сільській місцевості – на 22,1 %.

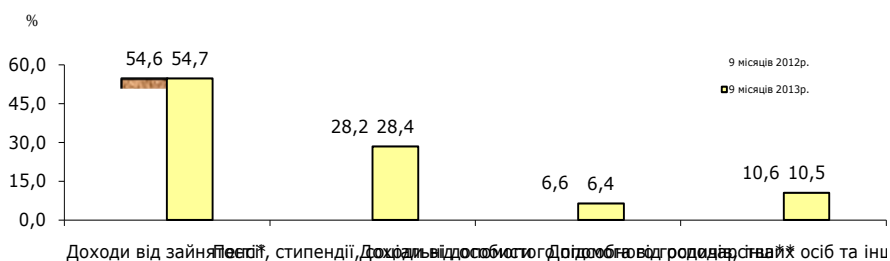
Як видно з даних таблиці 2.5 вагомим ресурсом у структурі доходів домогосподарств є пенсії: у 2012 році їх частка збільшилася у порівнянні із 2011 роком як для міських, так і для сільських домогосподарств, і становила 24,5 % та 24,7 % відповідно. Досить значним є зменшення у ресурсах домогосподарств частки доходів від підприємницької діяльності, якщо у 2011 році їх частка для міських домогосподарств становила 5,4 % то у 2012 році 4,6 %. Для сільських домогосподарств даний показник зменшився у 1,4 рази і становив 4,8 %. Традиційно високою часткою у ресурсах сільського домогосподарства належало доходи від особистого підсобного господарства, які у 2012 році сформували 10,9 % всього їх доходу. Значне збільшення у структурі доходів домогосподарств показали доходи від власності, які становили для міських домогосподарств 1,4 % а для сільських – 1,5 %.

Загалом середньомісячні сукупні ресурси одного пересічного домогосподарства у 2012 році становили 2713,96 грн. для міських домогосподарств та 3164,60 грн. для сільських домогосподарств. Порівняння даних показників із аналогічним періодом 2011 року показало зменшення сукупних ресурсів для міських домогосподарств на 435,04 грн., а для сільських домогосподарств – на 419,98 грн.

В свою чергу, середньомісячні загальні доходи одного домогосподарства за 9 місяців 2013 р. склали 4289 грн. Міське домогосподарство отримувало в середньому за місяць 4442 грн., сільське – 3941 грн. У середньому на одного члена домогосподарства еквівалентні загальні доходи становили 2033 грн. на місяць, у міських домогосподарствах – 2146 грн., у сільських – 1799 грн. Рівень середньомісячних загальних доходів однієї особи в 1,8 рази перевищив середньомісячний рівень прожиткового мінімуму (1108 грн.).

Частка населення із середньодушовими загальними доходами у місяць нижче прожиткового мінімуму зменшилася порівняно з січнем-вереснем 2012 р. на 0,8 в.п. і склала 9 % (середньомісячний розмір прожиткового мінімуму за цей період зріс на 7 %). Серед мешканців міст ця група, як і у січні-вересні 2012р., становила 8 %, серед селян – 12 % (14 %). Розподіл населення України за рівнем середньодушових місячних загальних доходів наведено у додатку Ж.

Свої потреби домогосподарства задовольняли за рахунок ресурсів, які надходили з різних джерел. Середньомісячні сукупні ресурси пересічного домогосподарства за 9 місяців 2013р. склали 4418 грн., міського – 4574 грн., сільського – 4063 грн. і зросли порівняно з січнем-вереснем 2012 р. у цілому по Україні та в міських поселеннях – на 8 %, у сільській місцевості – на 7 % (додаток З). У середньому на одного члена домогосподарства еквівалентні сукупні ресурси становили відповідно 2094 грн., 2210 грн. та 1855 грн.

* Оплата праці, доходи від підприємницької діяльності та самозайнятості.

** Доходи від продажу сільськогосподарської продукції та вартість спожитої продукції, отриманої з особистого підсобного господарства та від самозаготівель.

Рис. 2.3. Структура сукупних ресурсів домогосподарств України *

* Складено за даними Держкомстату України

Інформацію про залежність структури сукупних ресурсів домогосподарств України від основного джерела доходу отримуємо із даних таблиці 2.6.

Отже, для домогосподарств де основним джерелом доходу є оплата праці, її частка в загальній величині сукупних ресурсів у 2012 році становила 74,7 % (тоді як у середньому за всіма домогосподарствами 47,9 %).

У домогосподарств, де основним джерелом доходу є доходи від підприємницької діяльності, оплата праці становила 11,4 %, тоді як безпосередньо доходи від підприємницької діяльності – 77,3 %.

Таблиця 2.6

Структура сукупних ресурсів домогосподарства України у 2012 р. залежно від основного джерела доходу домогосподарства, % *

Показники	Всі домогосподарства	у тому числі за основним джерелом доходу домогосподарства			
		оплата праці	дохід від підприємницької діяльності	дохід від самостійної трудової діяльності	трансферти, доходи від власності та інші доходи
Оплата праці	47,9	74,7	11,4	15,4	14,7
Доходи від підприємницької діяльності та самозайнятості	6,2	0,9	77,3	35,0	0,8
Доходи від продажу сільськогосподарської продукції	3,4	1,2	1,0	16,5	2,6
Доходи від продажу особистого і домашнього майна	0,1	0,2	0,0	0,1	0,1
Доходи від продажу нерухомості	0,3	0,1	0,0	1,4	0,3
Доходи від власності (дивіденди від акцій та інших цінних паперів, відсотки по вкладах, доходи від здачі внайми нерухомості тощо)	0,6	0,3	0,2	1,1	0,9
Пенсії	22,8	8,4	2,8	9,6	54,2
Стипендії	0,6	0,5	0,2	0,6	0,9
Допомоги, пільги, субсидії та компенсаційні виплати, надані готівкою	2,5	1,8	1,3	2,4	3,8

* Складено за даними Держкомстату України

Закінчення таблиці 2.6

Грошова допомога від родичів та інших осіб	4,6	3,3	1,9	2,7	7,8
Аліменти	0,3	0,3	0,4	0,1	0,3
Інші грошові доходи	0,8	0,6	0,2	0,6	1,3
Грошові доходи	90,1	92,3	96,7	85,5	87,7
Вартість спожитої продукції, отриманої з особистого підсобного господарства та від самозаготівель	4,8	3,1	1,0	9,6	6,3
Пільги безготівкові на оплату товарів та послуг з охорони здоров'я, туристичних послуг, путівок на бази відпочинку тощо	0,3	0,3	0,1	0,1	0,3
Пільги безготівкові на оплату послуг транспорту, зв'язку	0,2	0,1	0,0	0,0	0,3
Грошова оцінка допомоги від родичів та інших осіб продовольчими товарами	1,5	1,3	1,1	1,3	1,8
Негрошові доходи	7,3	5,0	2,3	11,2	9,9
Всього загальних доходів	97,4	97,3	99,0	96,7	97,6
Використання заощаджень, позики, повернені домогосподарству борги	2,6	2,7	1,0	3,3	2,4
Всього сукупних ресурсів	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

На відміну, від цього у домогосподарствах де основним доходом є трансферти, оплата праці становить 14,7 %, тоді як пенсії – 54,2 %.

Для домогосподарств, що формують дохід від самостійної трудової діяльності, як основне джерело сукупних фінансових ресурсів, оплата праці становила лише 15,4 %, доходи від підприємницької діяльності 35 %, доходи від продажу сільськогосподарської продукції – 16,5 %, доходи від власності (дивіденди від акцій та інших цінних паперів, відсотки по вкладах, доходи від здачі внайми нерухомості тощо) – 1,1 %.

Структура грошових доходів домогосподарств різниться за економічними районами України (табл. 2.7 і додаток К).

З даних таблиці 2.7 видно, що найбільша частка у доходах домогосподарств – оплата праці – формувалася у Центральному районі (60,4 %). Це перш за все зумовлено більш високим рівнем заробітної плати громадян, що проживають у даному регіоні. Частка

доходів від підприємницької діяльності була найбільшою у Карпатському регіоні – 11,1 %, а найменшою – 3,8 % – у Донецькому регіоні. Якщо аналізувати доходи від соціальних трансфертів, то по регіонах склалася вирівнююча ситуація, а саме доходи від пенсій коливаються в межах 20,0 % в Центральному регіоні до 30,8 % у Донецькому.

Таблиця 2.7

Структура грошових доходів домогосподарств за економічними районами у 2012 р. *

Показники	у тому числі за економічними районами								
	Всі домогосподарства	Східний	Донецький	Придніпровський	Причорноморський	Подільський	Центральний	Карпатський	Поліський
Оплата праці	53,0	54,0	54,4	54,1	54,9	43,8	60,4	47,8	44,9
Доходи від підприємницької діяльності та самозайнятості	6,8	6,4	3,8	6,0	8,2	6,0	7,7	11,1	5,6
Доходи від продажу сільськогосподарської продукції	3,8	4,1	1,4	4,1	3,7	9,0	1,9	2,9	8,1
Доходи від продажу особистого і домашнього майна	3,8	4,1	1,4	4,1	3,7	9,0	1,9	2,9	8,1
Доходи від продажу нерухомості	0,2	0,1	0,1	0,2	0,5	0,0	0,0	0,0	0,1
Доходи від власності	0,4	0,0	0,9	0,1	0,1	0,0	1,1	0,0	0,0
Пенсії	25,3	26,1	30,8	25,6	22,3	27,2	20,0	24,3	28,8
Стипендії	0,7	0,9	0,5	0,7	0,5	1,1	0,6	0,8	0,9
Допомоги, пільги, субсидії та компенсаційні виплати, надані готівкою	2,8	2,4	2,0	2,5	2,3	3,2	2,1	4,3	5,4
Грошова допомога від родичів та інших осіб	5,1	4,1	4,2	4,2	5,3	7,5	4,8	7,7	4,6
Аліменти	0,3	0,3	0,5	0,4	0,4	0,2	0,1	0,1	0,3
Інші грошові доходи	0,9	0,9	1,1	1,1	0,7	0,9	0,6	0,9	0,9

* Складено за даними Держкомстату України

Отже, аналіз доходів домогосподарств України показав їх нерівномірність формування по окремих регіонах країни. В структурі доходів домогосподарств найбільшу питому вагу займає заробітна плата та соціальні трансферти, що мають тенденцію до зростання. Однак необхідно зазначити, що дане зростання не було зумовлене зростанням ВВП в Україні, а швидше інфляційними чинниками.

Проведемо аналіз сукупних витрат домогосподарств України. Департамент обстежень домогосподарств Державної служби статистики України у збірнику «Витрати і ресурси домогосподарств України», визначають витрати, як «суму платежів домогосподарства за товари і послуги, отримані у звітному періоді, а також суму коштів, направлених ними на купівлю акцій, сертифікатів, валюти, нерухомості, будівництва, капітальний та поточний ремонт, допомогу родичам і знайомим, на вклади до банківських установ, на податки та інші внески», усі сукупні витрати поділяють на споживчі та неспоживчі. Витрати та заощадження населення проаналізуємо у таблиці 2.8.

Таблиця 2.8

**Динаміка витрат і заощаджень домогосподарств України
у 2006–2012 рр., млн. грн. ***

Роки	Витрати та заощадження населення, всього	з них	Придбання товарів та послуг		Нагромадження нефінансових активів	Приріст фінансових активів	Заощадження
			Поточні податки на доходи, майно та інш. сплачені поточні трансферти				
2006	472061		385681	33803	7159	37044	44203
2007	623289		509533	49053	9939	37840	47779
2008	845641		695618	67606	29515	22496	52011
2009	894286		709025	67053	10493	69884	80377
2010	1101175		838213	72251	19578	142289	161867
2011	1251005		1024249	83778	-1159	124282	113925
2012	1457865		1194791	97226	-2954	150234	12659

* Складено за даними Держкомстату України

Так, у 2012 році витрати домогосподарств зросли у порівнянні із 2011 роком на 206860 млн. грн., в той же час заощадження населення різко зменшилися в 9 разів і становили 12659 млн. грн. В структурі витрат домогосподарств високу частку займають витрати на споживання, так вони у 2012 році зросли на 170542 млн.грн., в порівнянні із 2011 роком. Мало місце також збільшення податкових платежів, які відповідно зросли на 13448 млн. грн.

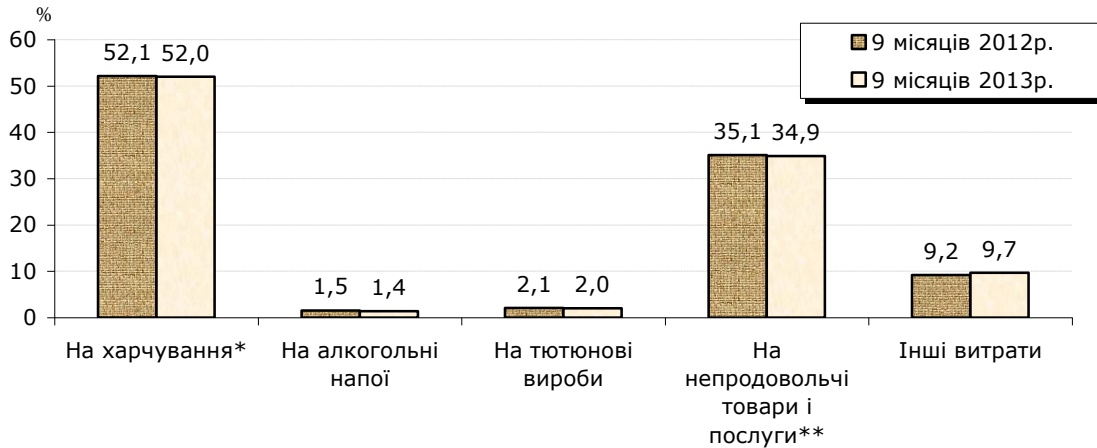

Рис. 2.4. Структура витрат і заощаджень населення України у 2006–2012 рр. *

* Складено за даними Держкомстату України

Якщо аналізувати заощадження домогосподарств України, то вони у 2012 році дещо зросли. Водночас, у структурі заощаджень населення також відбулися значні зміни. Так, нагромадження нефінансових активів значно зменшились у порівнянні із 2011 роком. Зазначимо, що цей показник досягнув свого максимуму у 2010 році, а саме він становив 142289 млн. грн.. Такі, цифри свідчать, про те, що кризові явища в економіці ще неподолані, і на нашу думку, вони дедалі поглиблюються.

Середньомісячні сукупні витрати одного домогосподарства за 9 місяців 2013 р. склали 3781 грн., що на 6 % більше, ніж у відповідному періоді 2012 р. Міське домогосподарство витратило в середньому за місяць 3955 грн., сільське – 3388 грн. У середньому на одного члена домогосподарства еквівалентні сукупні витрати становили 1792 грн. на місяць, у міських домогосподарствах – 1910 грн., у сільських – 1547 грн. (додаток Л).

* Включаючи вартість харчування поза домом.

** Без вартості харчування поза домом.

Рис. 2.5. Структура сукупних витрат домогосподарств України *

* Складено за даними Держкомстату України

Сукупні витрати домогосподарств по регіонах України у 2012 році подано у додатку М.

Варто відмітити, що серед усіх сукупних витрат домогосподарств 90 % становили споживчі витрати. Водночас, найбільш вагомою статтею (52 %) сукупних витрат домогосподарств продовжували залишатися витрати на харчування (включаючи харчування поза домом).

На купівлю непродовольчих товарів та оплату послуг (без витрат на харчування поза домом) домогосподарства направляли 35 % усіх витрат. Витрати на алкогольні напої та тютюнові вироби становили відповідно 1,4 % та 2 % сукупних витрат домогосподарств (у січні – вересні 2012р. – 1,5 % та 2,1 % відповідно). Частка неспоживчих сукупних витрат збільшилася на 0,5 в. п. і склала десяту частину усіх витрат домогосподарств.

Проведемо аналіз споживчих витрат домогосподарств.

Споживчі витрати – це грошові витрати домогосподарства на купівлю продуктів харчування, алкогольних і тютюнових виробів, непродовольчих товарів, а також на оплату особистих послуг. Включаються всі витрати домогосподарств на цілі незалежно від місця їх здійснення (у торговельній мережі, зі складу підприємства, організації, на ринку чи у окремих громадян) [15].

Обсяг і частку споживчих витрат домогосподарств України за період 2011–2012 рр. подано у таблиці 2.9.

**Структура споживчих витрат домогосподарств України
у 2011–2012 рр. (у середньому за місяць у розрахунку на одне
домогосподарство)***

Показники	Сукупні витрати					
	Усі домогосподарства		У тому числі які проживають			
			У міських поселеннях		У сільській місцевості	
	2011	2012	2011	2012	2011	2012
Усього витрат, грн..	2754,08	3072,72	1393,40	1601,57	1341,94	1551,43
Споживчі витрати, %	87,8	90,0	88,0	91,0	87,1	87,4
У тому числі: продукти харчування та безалкогольні напої	57,0	57,4	47,8	49,9	56,0	56,1
Алкогільні напої	1,7	1,7	1,6	1,7	1,3	1,1
Тютюнові вироби	2,0	2,1	1,7	1,9	1,6	1,8
Одяг і взуття	6,3	6,7	5,5	6,0	5,9	6,2
Житло, вода, електро- енергія, газ та інші види палива	10,6	10,3	10,1	10,0	7,4	7,4
Предмети домашнього вжитку, побутова техніка та поточне утримання житла	2,6	2,6	2,3	2,3	2,2	2,4
Охорона здоров'я	3,6	3,5	3,1	3,2	3,1	3,0
Транспорт	4,4	4,1	4,1	4,0	3,1	2,9
Зв'язок	2,9	3,0	2,8	3,0	1,7	1,8
Відпочинок і культура	2,0	2,0	2,1	2,2	0,8	0,8
Освіта	1,5	1,4	1,5	1,5	0,8	0,9
Ресторани та готелі	2,8	2,6	2,9	2,8	1,3	1,2
Різні товари та послуги	2,6	2,6	2,5	2,5	1,9	1,8

Аналіз структури споживчих витрат домогосподарств свідчить про те, що частка витрат на харчування зросла у 2012 році на 0,4 %, збільшення відбулося як для міських домогосподарств так і для сільських, відповідно на 2,1 % та 0,1 %. У структурі споживчих витрат у 2012 році у порівнянні із 2011 роком зменшились витрати на житло, воду, електроенергію, газ та інші види палива на 0,3 %, на охорону здоров'я на 0,1 %, на витрати на транспорт – 0,3 %, витрати на освіту – 0,1, витрати на ресторани готелі – 0,2 % Витрати на придбання непродовольчих

* Складено за даними Держкомстату України

товарів та оплату послуг коливаються – залежно від соціально-економічної ситуації в країні та стану платоспроможного попиту населення.

Зазначимо, що тенденція до збільшення витрат домогосподарств на харчування є досить небезпечною для нашої країни. Так, згідно класифікацією ООН, якщо 60 % витрат сімейного бюджету використовується на харчування, то це означає що члени домогосподарства проживають у поза межею бідності. У 2012 році в Україні цей показник становив 57,4 %. Для порівняння у США цей показник становить близько 20 %, у країнах Західної Європи – у середньому 25 %, а в країнах, що розвиваються – біля 60 % [56].

У сільських домогосподарствах витрати на харчування є більшими, ніж у міських, однак як видно за даними таблиці 2.10 у 2012 році вони майже дорівнювали один одному (56,0 % та 56,1 %). Це можна пояснити зарахуванням до сукупних витрат вартості спожитих домашніми господарствами продовольчих товарів, отриманих з особистих підсобних господарств та у порядку самозаготівель, які звичайно більші у сільській місцевості ніж у міській. До того ж частка інших видів споживчих витрат у сільських домогосподарствах є меншою у порівнянні зі споживчими витратами міських домогосподарств.

Варто відзначити, що у домогосподарствах, де основним джерелом доходу є оплата праці або соціальні трансферти, споживчі витрати становлять близько 87 % усіх сукупних витрат, а в домогосподарствах, де основним джерелом доходу є доходи від підприємницької діяльності, – лише 68,5 % усіх витрат.

Частка споживчих витрат домогосподарств у розрізі регіонів України також суттєво коливається: у 2012 р. від 84,8 % у Хмельницькій області до 94,9 % – в Львівській області (табл. 2.10).

Найбільше споживчих витрат у розрахунку на одне домогосподарство у 2012 р. здійснили домогосподарства м. Києва (3983,90 грн. на місяць), найменше – домогосподарства Херсонської області (2397,91 грн., що у 1,3 рази менше порівняно зі споживчими витратами столичних домогосподарств). Загалом обсяг споживчих витрат у розрахунку на одне домогосподарство зріс у 2012 р. порівняно із з попереднім роком на 532,4 грн. на місяць (або на 23,8 %).

Рейтинг регіонів України по грошових доходах і грошових витратах наведено у додатках Н і П.

Таблиця 2.10

**Динаміка споживчих витрат домогосподарств України у 2011–2012 рр.
(у середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство)***

Регіон	2011		2012	
	грн.	% до сукупних витрат	грн.	% до сукупних витрат
Усі домогосподарства	2233,33	86,2	2765,73	90,0
Автономна Республіка Крим	2200,49	91,1	2660,16	91,5
Вінницька	2181,03	81,3	2564,91	89,6
Волинська	2021,30	88,8	2733,50	93,5
Дніпропетровська	2079,46	82,5	2530,08	90,5
Донецька	2281,52	89,7	2731,94	89,9
Житомирська	2024,31	81,4	2523,99	90,4
Закарпатська	2633,37	83,1	3147,07	90,6
Запорізька	2057,34	85,4	2642,98	87,3
Івано-Франківська	2483,51	80,8	2993,83	92,8
Київська	2343,96	84,3	2762,12	89,7
Кіровоградська	1593,63	83,8	2067,93	88,8
Луганська	1957,93	84,2	2557,32	88,4
Львівська	2355,75	89,3	2991,22	94,9
Миколаївська	2324,52	80,1	2957,79	89,8
Одеська	2186,42	93,5	2927,94	90,9
Полтавська	1927,24	88,8	2434,45	88,3
Рівненська	2192,87	90,5	2746,13	92,0
Сумська	1915,30	83,4	2482,13	87,1
Тернопільська	2164,46	90,6	2610,30	90,9
Харківська	2268,86	89,3	2689,70	93,0
Херсонська	1940,22	86,4	2397,91	91,8
Хмельницька	1983,05	82,1	2518,74	84,8
Черкаська	2164,00	83,1	2957,61	88,9
Чернівецька	2091,80	82,9	2713,64	87,5
Чернігівська	1919,17	82,1	2534,89	85,3
м. Київ	3486,62	88,0	3983,90	88,7
м. Севастополь	2930,09	93,2	3699,12	94,7

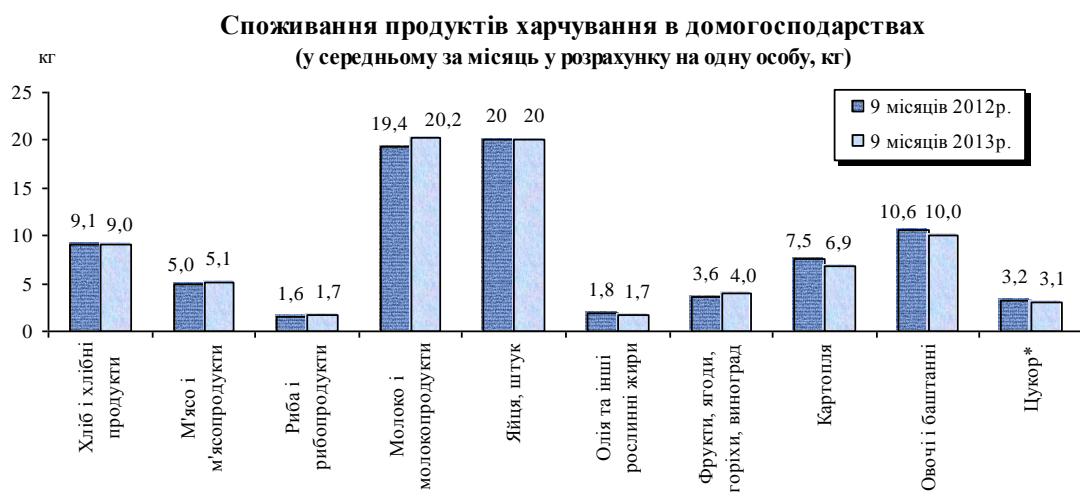
Серед восьми економічних районів України найбільшу частку споживчі витрати мають у домогосподарствах Карпатського економічного району (92,4 %), а найменшу – у домогосподарствах Подільського (88,3 %). Якщо ж аналізувати по статтях споживчих витрат економічних районів України, то із даних табл. 2.11 видно, що споживчі витрати найбільше мали місце у Центральному економічному

* Складено за даними Держкомстату України

районі – 1776,39 грн. та Карпатському районі – 1721,46 грн. в середньому на місяць. Видно, що споживчі витрати різняться по окремих статтях між економічними районами. Наприклад, у структурі споживчих витрат оплата комунальних послугів коливається від 224,67 грн. у Поліському районі до 355,17 грн. у Центральному районі. Найбільше коштів на охорону та здоров'я витрачають мешканці Центрального району, а найменше – Східного району (84,5 грн.). На освіту найменше витрачає населення, яке проживає у Східному економічному районі України.

Разом з тим, вартість харчування за 9 місяців 2013 р. у середньому на одну особу становила 31 грн. на добу, що на 6 % більше ніж у січні – вересні 2012 р.

Відбулися деякі зміни у структурі харчування, а саме: збільшилося споживання в домогосподарствах фруктів, ягід, горіхів і винограду – на 11 %, риби та рибопродуктів – на 6 %, молока і молочних продуктів – на 4 % та м'яса, м'ясопродуктів – на 2 %. Скоротилося споживання картоплі – на 8 %, овочів і баштанних, олії та інших рослинних жирів – на 6 % кожного, цукру – на 3 % та хліба і хлібних продуктів – на 1,1 %. Залишилося на рівні січня – вересня 2012 р. споживання яєць (див. додаток Р).

* Включаючи цукор, використаний на виготовлення кондитерських виробів, та мед.

Рис. 2.6. Споживання продуктів харчування в домогосподарствах України (у середньому за місяць у розрахунку на одну особу, кг *)

* Складено за даними Держкомстату України

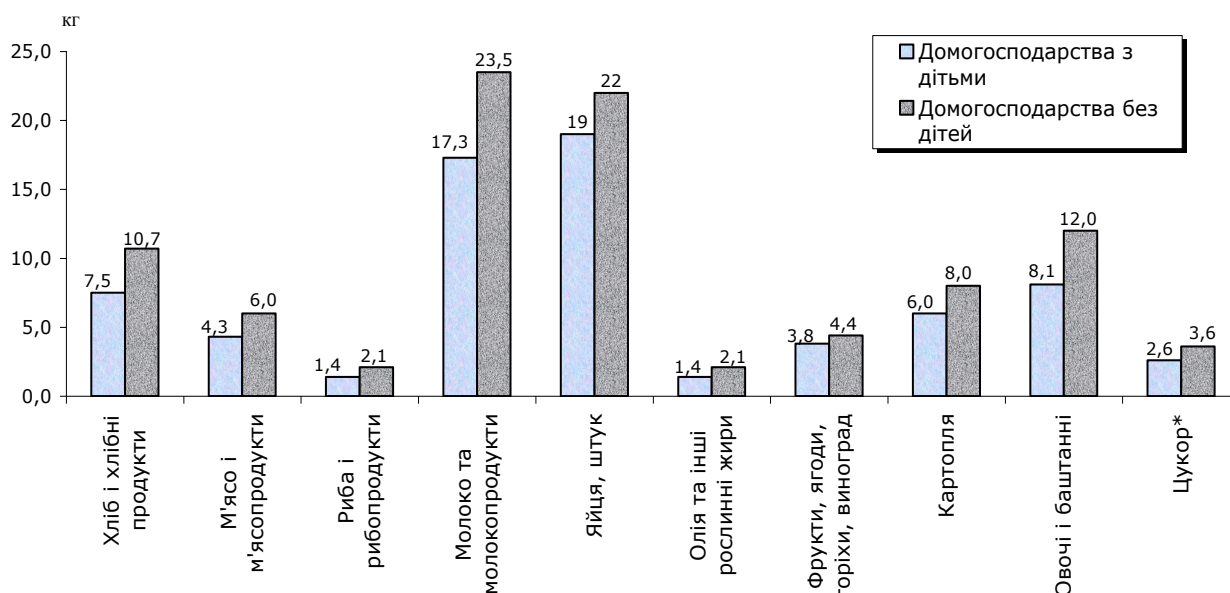
Сільські домогосподарства спрямовували на харчування більшу частину сукупних витрат, ніж міські (відповідно 55 % проти 51 %). При цьому сільські жителі споживали більше: картоплі – у 1,5 раза, хліба та

хлібних продуктів – у 1,3 раза, цукру – у 1,2 раза, олії та рослинних жирів – на 6 %.

Домогосподарства з дітьми до 18 років направляли на харчування, як і у січні – вересні 2012 р., 52 % свого бюджету. Вартість добового раціону однієї особи цієї групи, порівняно з 9 місяцями 2012 р., збільшилася на 5 % і становила 27 грн. У сукупних витратах домогосподарств без дітей частка витрат на харчування (52 %) була такою ж, як і у домогосподарствах з дітьми, а вартість спожитих за добу однією особою продуктів харчування була вищою в 1,3 раза.

Кількість основних продуктів харчування, спожитих однією особою в домогосподарствах з дітьми, була в 1,5–1,2 раза меншою, ніж у домогосподарствах без дітей.

У домогосподарствах з дітьми однією особою було спожито більше, ніж у січні – вересні 2012 р., фруктів, ягід, горіхів та винограду – на 9 %, риби та рибопродуктів – на 8 %, м'яса та м'ясопродуктів і молока та молочних продуктів – на 2 % кожного. Одночасно у цій групі домогосподарств зменшилося споживання картоплі та овочів і баштанних – на 9 % кожного, цукру, олії та інших рослинних жирів – на 7 % кожного, хліба та хлібних продуктів – на 1,3 %. Залишилося на рівні 9 місяців 2012р. споживання яєць.

* Включаючи цукор, використаний на виготовлення кондитерських виробів, та мед.

Рис. 2.7. Споживання продуктів харчування домогосподарствами з дітьми та без дітей (у середньому за місяць у розрахунку на одну особу, кг *)

* Складено за даними Держкомстату України

У споживанні продуктів харчування продовжувала зберігатися диференціація між домогосподарствами першого дециля, домогосподарствами із загальними доходами нижче прожиткового мінімуму та домогосподарствами десятого дециля. Останні спрямовували на харчування, порівняно з домогосподарствами першого дециля і домогосподарствами, загальні доходи яких нижче прожиткового мінімуму, в 1,5 раза меншу частку усіх сукупних витрат (40 %), а вартість (47 грн.) спожитих однією особою за добу продуктів була в 2,4 раза вищою, ніж у кожній з цих двох груп (див. додаток С).

Крім споживчих витрат, домашні господарства здійснюють також витрати неспоживчого характеру, які поділяються на інвестиційні витрати (придбання цінних паперів, валюти, вклади до банківських установ тощо) та інші неспоживчі витрати (грошова допомога родичам. Витрати на купівлю будівництва та капітальний ремонт житла, введення особистого підсобного господарства, повернення взятих боргів).

Державний комітет статистики до неспоживчих сукупних витрат домогосподарств зараховує витрати пов'язані з введенням особистого підсобного господарства (купівля реманенту, насіння, палива), витрати на купівлю нерухомості, допомогу родичам, будівництво та капітальний ремонт житла, на придбання акцій, сертифікатів, валюти, приріст на вклади у банківських установах, сплата аліментів, податків та інших обов'язкових платежів, а також суми використаних заощаджень, позик та повернення домогосподарствам боргів.

Динаміку неспоживчих сукупних витрат у 2010–2012 рр. подано у табл. 2.11.

Відповідно до даних таблиці 2.11 можна зробити висновок, що з 2010 року значно зменшились неспоживчі витрати домогосподарств у середньому за місяць, так якщо у 2010 році їх обсяг становив 357,1 грн., то у 2011 році 336,94 грн., і відповідно у 2012 – 306,99 грн.

Зменшення даних витрат відбулося як для міських домогосподарств так і для сільських, однак, у міських домогосподарствах поступово відбулося зниження із 349,03 грн. в середньому на місяць у 2010 році до 288,7 грн. у 2012 році. Тоді як для сільських домогосподарств у 2011 році неспоживчі витрати у середньому за місяць знизились на 65,18 грн. у порівнянні із 2010 роком, у 2012 році вони знизилися у порівнянні із 2010 роком на 27,14 грн., а у порівнянні із 2011 роком зросли на 38,04 грн. Варто зазначити, що зменшення неспоживчих витрат може свідчити про зменшення реальних доходів домогосподарств та зниження їхнього добробуту.

Динаміка неспоживчих витрат у структурі сукупних витрат домогосподарства України у 2010–2012 рр. (у середньому за місяць)*

Показники	2010		2011		2012	
	грн.	% до сукупних витрат	грн.	% до сукупних витрат	грн.	% до сукупних витрат
Усі домогосподарства	357,1	13,8	336,94	12,2	306,99	10,0
З них						
У міських поселеннях	349,03	12,7	348,95	12,0	288,70	9,0
У сільських поселеннях	375,12	16,8	309,94	12,9	347,98	12,6

* Складено за даними Держкомстату України

Серед неспоживчих сукупних витрат домогосподарства у 2012 році збільшили допомогу родичам із 97,95 грн. до 114,32 грн. у середньому на місяць, збільшили витрати на купівлю цінних паперів, будівництва у середньому на місяць на 20,37 грн., інші витрати зменшились на 66,69 грн. у середньому на місяць (з 126,27 до 59,58).

Необхідно зазначити, що сукупні витрати домогосподарств у 2012 році збільшились на 318,64 грн. у середньому на місяць, однак їх структура по регіонах досить глибоко коливається.

Таким чином, аналізування доходів та витрат вітчизняних домогосподарств свідчить про наявність проблемних аспектів їх формування, що визначає доцільність і необхідність:

- розвитку та підтримки малого підприємництва і сімейного бізнесу – оскільки саме приватні підприємці є основою формування середнього класу, наявність якого – одна з умов перспективності розвитку економіки країни та підвищення матеріального добробуту її громадян;

- проведення роз'яснювальної роботи серед населення щодо можливих шляхів та інструментів інвестування коштів з метою отримання додаткових джерел доходів;

- встановлення показників соціальних стандартів, що відповідають реальним потребам домогосподарств з метою усунення необхідності для домогосподарства здійснення додаткових витрат для задоволення найнеобхідніших потреб своїх учасників, що відповідно зменшує потенційні можливості домогосподарства у процесах розвитку людського капіталу.

Крім того, реалізація учасниками домогосподарства підприємницького підходу в напрямку отримання прибутку від вико-

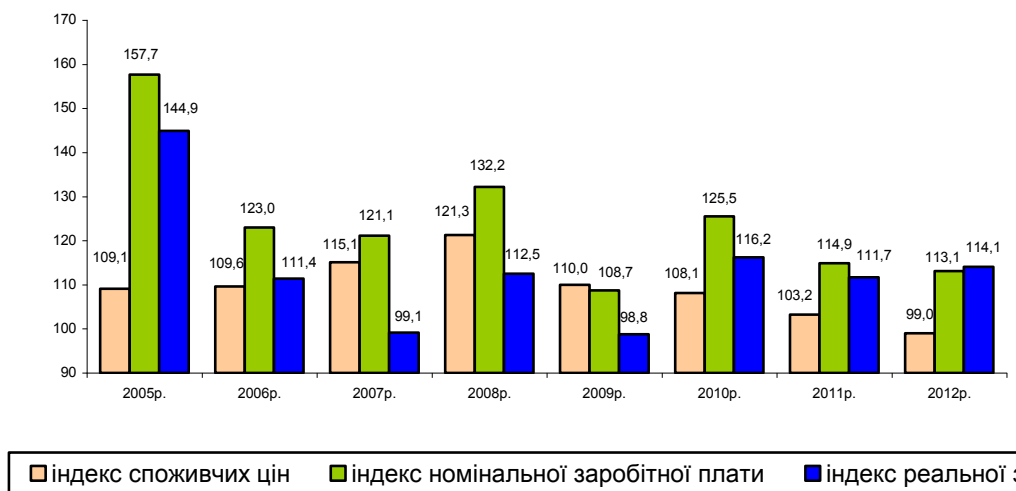
ристання власної здатності до праці є однією з першочергових умов за для можливості повноправної участі домогосподарства в економічних відносинах, адже подальший розвиток домогосподарства як суб'єкта ринкових відносин, що задіяний у процесі виробництва та є одержувачем прибутку та залучається до фінансових відносин, безпосередній вибір способів і напрямів трудової діяльності залежить від сприйняття домогосподарствами своєї ролі та прав у цих процесах і використання всіх можливостей ринкових умов господарювання.

2.2. Аналізування системи управління доходами та витратами домогосподарств регіону

Доходи домогосподарств є основою формування певного життєвого рівня сімей та характеристикою рівня життя населення країни. Суттєвою проблемою формування доходів як міського, так і сільського населення є те, що зайнятість в Україні перестала гарантувати належний добробут працюючих та членів їх сімей, розмір пенсій не забезпечує навіть мінімальних життєвих потреб, соціальна допомога сім'ям з дітьми практично перестала виконувати свою захисну функцію.

Варто відмітити, що соціальні процеси в Україні протягом останніх років вагомо залежать від адекватних процесів у регіонах. Специфіка цих процесів на локальному рівні зумовлює формування певних соціальних результатів в країні загалом. Індикатори соціальної сфери фокусують взаємовплив макро- і мікрорівнів усієї економіки.

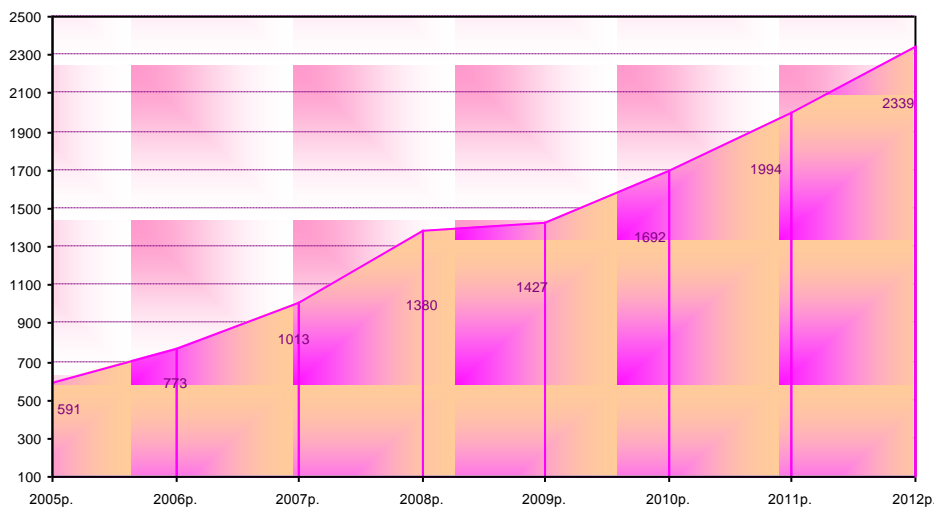
Динаміку основних соціальних та економічних індикаторів Волинської області протягом 2005–2012 рр. зображено на рис. 2.8.

Рис. 2.8. Динаміка індексів споживчих цін (інфляції) та заробітної плати, %*

* Складено за матеріалами вибіркового обстеження умов життя домогосподарств Головного управління статистики у Волинській області за 2006–2012 рр.

Як свідчать дані рис. 2.8, номінальна заробітна плата населення зростала швидшими темпами ніж реальна протягом аналізовуваних років за порівняно стабільних темпів інфляції (див. рис. 2.9).

Рис. 2.9. Динаміка середньомісячної номінальної заробітної плати найманих працівників Волинської області (грн.) *

* Складено за матеріалами вибіркового обстеження умов життя домогосподарств Головного управління статистики у Волинській області за 2006–2012 рр.

Необхідно відзначити, що між доходами і витратами домогосподарств із врахуванням перерозподільних процесів через механізм податків та зборів, існує тісний взаємозв'язок. Так, від рівня мінімальної заробітної плати багато в чому залежать тарифні ставки та оклади інших працівників, зокрема бюджетної сфери. Перерозподіляючись через механізм оподаткування доходів фізичних осіб, окремі соціальні верстви населення мають можливість отримувати визначений рівень соціальних виплат.

Проаналізуємо динаміку доходів і витрат домогосподарств Волинської області за період 2006–2012 рр. (див. табл. 2.12).

Як свідчать дані таблиці 2.12 у структурі доходів населення Волинської області переважає заробітна плата, а у структурі витрат – придбання товарів та послуг.

Таблиця 2.12

Структура доходів і витрат населення Волинської області *

	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Доходи – всього (млн. грн.)	8414	10943	14662	15177	19137	22584	25741
заробітна плата	35,8	36,3	34,8	33,4	32,4	32,1	31,8
прибуток та змішаний дохід	21,9	21,6	21,9	20,7	20,1	20,9	20,3

Закінчення таблиці 2.12

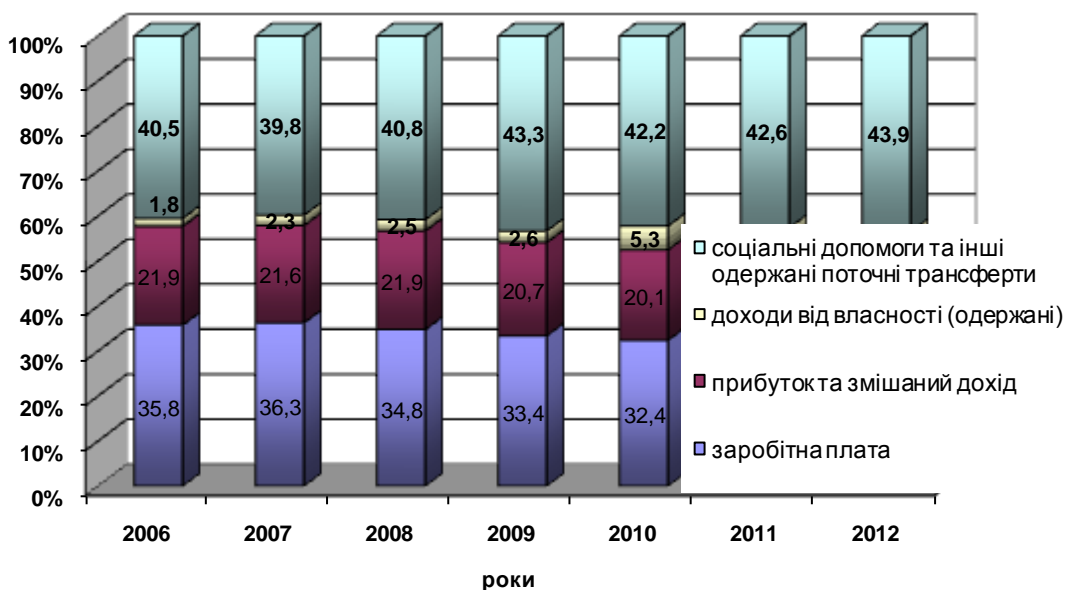
доходи від власності, одержані	1,8	2,3	2,5	2,6	5,3	4,4	–
соціальні допомоги та інші одержані поточні трансферти	40,5	39,8	40,8	43,3	42,2	42,6	43,9
у тому числі							
соціальні допомоги	23,9	21,9	23,0	25,5	24,9	23,6	23,9
соціальні трансферти в натурі	14,7	16,1	15,3	15,7	15,3	16,9	–
інші поточні трансферти	1,9	1,8	2,5	2,1	2,0	2,1	–
Витрати та заощадження – всього (млн. грн.)	8414	10943	14662	15177	19137	22584	25741
придбання товарів та послуг	86,3	86,2	88,1	86,5	81,7	86,7	87,6
доходи від власності, сплачені	1,4	2,1	3,0	3,7	2,1	1,6	–
поточні податки на доходи, майно та інші сплачені поточні трансферти	5,0	5,7	6,9	5,8	5,0	4,9	5,1
у тому числі							
поточні податки на доходи, майно тощо	3,5	4,3	4,3	3,7	3,4	3,6	3,7
внески на соціальне страхування	1,1	1,0	1,6	1,1	0,9	0,8	–
інші поточні трансферти	0,4	0,4	1,0	1,0	0,7	0,5	–
нагромадження нефінансових активів	1,8	1,6	4,6	3,2	2,7	2,0	0,9
приріст фінансових активів	5,5	4,4	x	0,8	8,5	4,8	5,6

* Складено за матеріалами вибіркового обстеження умов життя домогосподарств Головного управління статистики у Волинській області за 2006–2012 рр.

Водночас певні коливання у структурі соціальних допомог та інших одержаних поточних трансфертів зумовили окремі коливання питомої ваги цих виплат у загальному показникові доходів населення. Так, у 2006 р. ці виплати становили 40,5 % у загальному обсязі доходів; у 2012 р. – 23,9 %.

На відмінності у цих показниках вплинули не лише чинники збільшення загального рівня доходів населення, але і рівень виплат, які у ці періоди формував уряд. Також необхідно відзначити стійку тенденцію до зменшення питомої ваги прибутку та змішаного доходу: 21,9 % у 2006 р, 20,3 % у 2012 р. Однак поверхневий аналіз окремо лише цього показника не відображає реальної ситуації у підприємстві, зокрема у сфері малого бізнесу, якщо враховувати, що рівень тінізації цієї сфери за певними оцінками фахівців сягає 70 %.

Найбільш значущими доходами домогосподарств Волинської області є заробітна плата (близько 32–36 %), соціальні трансферти (39–43 %), прибуток та змішаний дохід підприємців і самозайнятих осіб (20–21 %) й доходи від власності (2–5 %).

Рис. 2.10. Структура доходів населення Волинської області у 2006–2012 рр. *

* Складено за матеріалами вибіркового обстеження умов життя домогосподарств Головного управління статистики у Волинській області за 2006–2012 рр.

Сукупні ресурси домогосподарств включають грошові доходи, вартість спожитої продукції, отриманої з особистого підсобного господарства (за винятком поточних витрат на її виробництво) та в порядку самозаготівель, суму безготівкових пільг та субсидій на оплату житлово-комунальних послуг, електроенергії та палива, суму безготівкових пільг на оплату товарів та послуг з охорони здоров'я, туристичних послуг, путівок на бази відпочинку тощо, на оплату послуг транспорту, зв'язку, вартість подарованих родичами та іншими особами продовольчих товарів, суми використаних заощаджень, приросту в обстежуваному періоді позик, кредитів, боргів, узятих домогосподарством, а також повернутих домогосподарству боргів. Цей показник відображає потенційні ресурси домогосподарства, отримані в обстежуваному періоді, незалежно від джерел їх надходження.

Проаналізуємо структуру сукупних ресурсів домогосподарств Волинської області.

З даних таблиці 2.13 видно, що основним фактором, що спричинив ріст сукупних ресурсів є зростання грошових доходів населення. Це пояснюється в основному зростанням рівня мінімальної заробітної плати.

Таблиця 2.13

Структура сукупних ресурсів домогосподарств Волинської області (у середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство)*

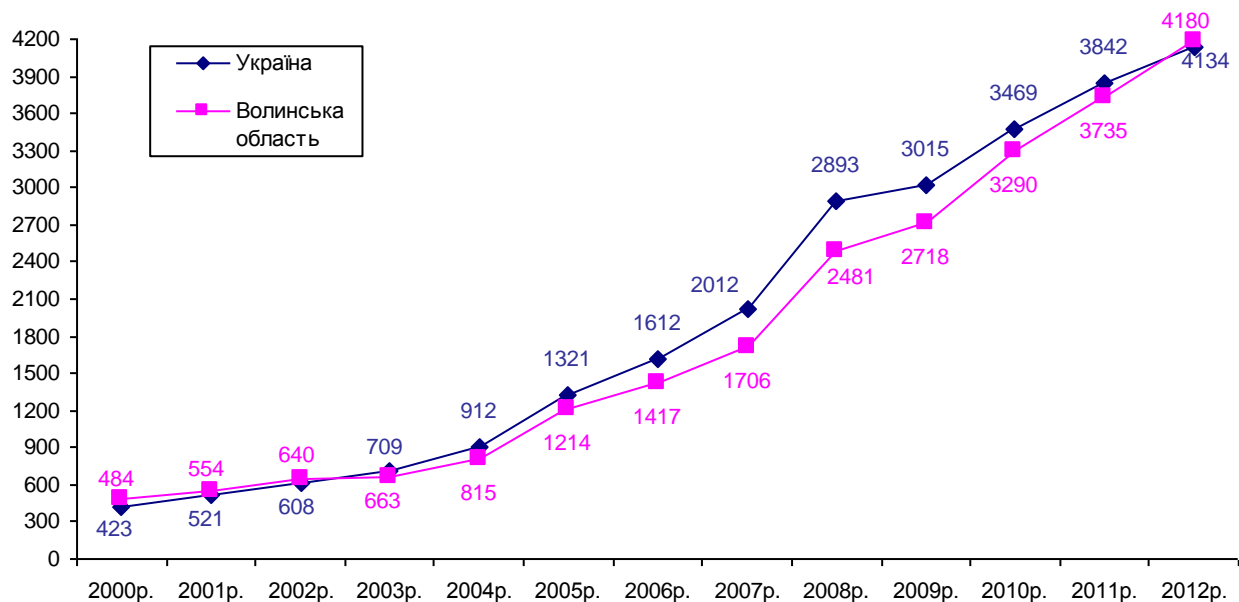
	2005			2011			2012		
	всі домогосподарства	у тому числі, які проживають		всі домогосподарства	у тому числі, які проживають		всі домогосподарства	у тому числі, які проживають	
		у міських поселеннях	у сільській місцевості		у міських поселеннях	у сільській місцевості		у міських поселеннях	у сільській місцевості
Всього сукупних ресурсів, грн.	1213,6	1019,7	1420,1	3734,8	3617,6	3862,4	4179,8	4056,8	4313,7
	відсотків								
Грошові доходи	77,1	84,8	71,2	81,9	87,0	76,7	85,0	89,4	80,4
оплата праці	33,4	48,4	21,9	37,9	45,9	29,7	43,3	49,9	36,6
доходи від підприємницької діяльності та самозайнятості	3,7	3,6	3,8	3,6	4,3	2,9	2,5	2,7	2,4
доходи від продажу сільськогосподарської продукції	6,9	1,4	11,1	6,4	0,8	12,2	4,1	1,1	7,1
пенсії, стипендії, допомоги, пільги та субсидії, надані готівкою	27,9	25,4	30,0	26,9	27,1	26,6	28,3	28,4	28,1
грошова допомога від родичів, інших осіб та інші грошові доходи	5,2	6,0	4,4	7,1	8,9	5,3	6,8	7,3	6,2
Вартість спожитої продукції, отриманої з особистого підсобного господарства та від самозаготівель	16,5	6,7	24,1	12,9	6,4	19,5	9,9	4,9	15,2

* Складено за матеріалами вибіркового обстеження умов життя домогосподарств Головного управління статистики у Волинській області за 2006–2012 рр.

Закінчення таблиці 2.13

Пільги та субсидії безготівкові на оплату житлово-комунальних послуг, електроенергії та палива	0,6	0,7	0,5	0,6	0,9	0,3	0,5	0,7	0,3
Пільги безготівкові на оплату товарів та послуг з охорони здоров'я, туристичних послуг, путівок на бази відпочинку тощо, на оплату послуг транспорту, зв'язку	0,4	0,5	0,2	0,2	0,3	0,1	0,4	0,6	0,1
Інші надходження	5,4	7,3	4,0	4,4	5,4	3,4	4,2	4,4	4,0

Аналіз даних проведений за допомогою рис. 2.11 свідчить про зростання сукупних ресурсів домогосподарств у середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство як в цілому по Україні, так і по Волинській області зокрема.

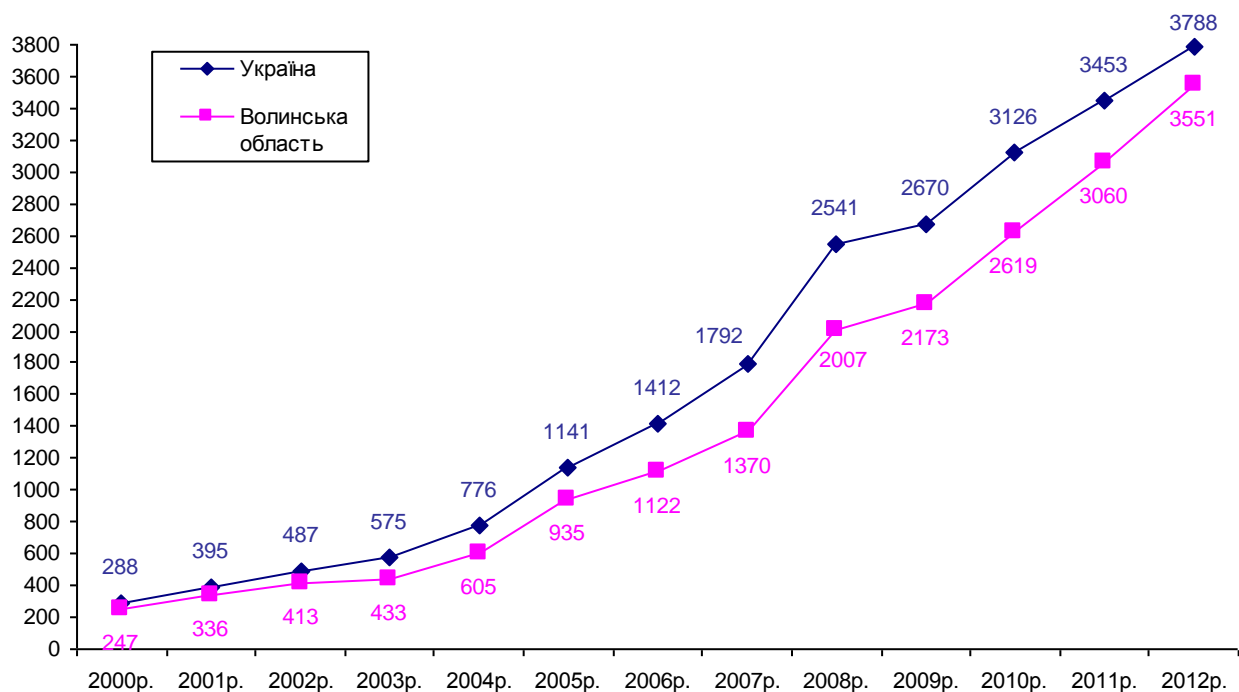
Рис. 2.11. Динаміка сукупних ресурсів домогосподарств (у середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство, грн.) *

* Складено за матеріалами вибіркового обстеження умов життя домогосподарств Головного управління статистики у Волинській області за 2006–2012 рр.

Для якіснішого аналізу щодо з'ясування відмінностей у доходах та витратах домогосподарств проведемо оцінку якості середньомісячного значення показника «грошові доходи» та «грошові витрати».

Так, грошові доходи домогосподарств складаються із суми грошових та натуральних (у грошовій оцінці) надходжень, одержаних членами домогосподарства у вигляді оплати праці (за виключенням прибуткового податку та обов'язкових відрахувань), доходів від підприємницької діяльності та самозайнятості, доходів від власності у вигляді відсотків, дивідендів, продажу акцій та інших цінних паперів, надходжень від продажу нерухомості, особистого та домашнього майна, худоби, продукції, отриманої з особистого підсобного господарства та в порядку самозаготівель, пенсій, стипендій, соціальних допомог (пільг та субсидій готівкою на оплату житлово-комунальних послуг, електроенергії та палива, компенсаційних виплат за невикористане право на санаторно-курортне лікування, за пільговий проїзд окремих категорій громадян тощо), грошових допомог від родичів та інших осіб, а також інших грошових доходів (див. рис. 2.12).

Таким чином, спостерігається ріст грошових доходів домогосподарств в цілому по Україні та Волинській області зокрема.

Рис. 2.12. Динаміка грошових доходів домогосподарств (у середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство, грн.) *

* Складено за матеріалами вибіркового обстеження умов життя домогосподарств Головного управління статистики у Волинській області за 2006–2012 рр.

Таким чином на основі проведеного аналізу можна зробити розподіл домогосподарств Волинської області за рівнем середньодушових еквівалентних загальних доходів (див. табл. 2.14).

Таблиця 2.14

Розподіл домогосподарств Волинської області за рівнем середньодушових еквівалентних загальних доходів, % *

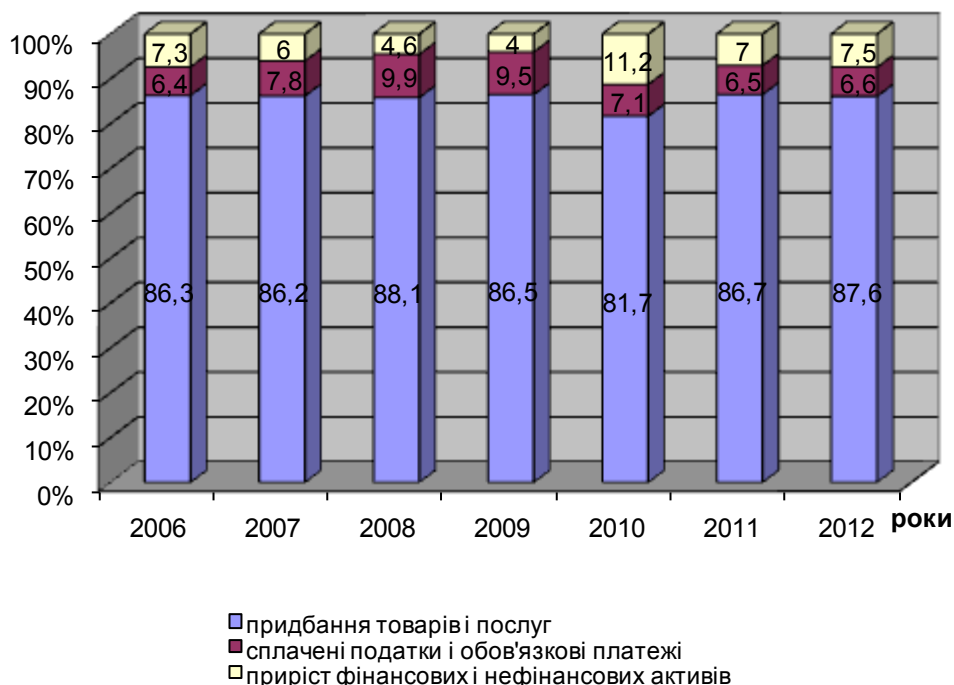
	2005			2011			2012		
	всі домогосподарства	у тому числі, які проживають		всі домогосподарства	у тому числі, які проживають		всі домогосподарства	у тому числі, які проживають	
		у міських поселеннях	у сільській місцевості		у міських поселеннях	у сільській місцевості		у міських поселеннях	у сільській місцевості
Всі домогосподарства	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Із середньодушовими еквівалентними загальними доходами ¹ у місяць, грн.									
до 480,0	67,3	67,0	67,7	0,1	–	0,1	–	–	–
480,1–840,0	32,7 ²	33,0	32,3	5,5	4,7	6,6	2,5	2,3	2,8
840,1–1200,0	...	...	...	24,4	27,1	21,5	13,2	15,6	10,6
1200,1–1560,0	...	...	...	27,3	29,6	24,7	30,1	28,8	31,5
1560,1–1920,0	...	...	...	22,1	20,4	24,0	21,4	23,0	19,6
1920,1–2280,0	...	...	...	20,6 ³	18,2	23,1	14,7	14,4	15,0
2280,1–2640,0	...	...	...	...	...	...	10,4	8,4	12,7
2640,1–3000,0	...	...	...	...	...	...	5,4	4,7	6,1
3000,1–3360,0	...	...	...	...	...	...	0,4	0,8	–
3360,1–3720,0	...	...	...	...	...	...	1,2	1,1	1,2
понад 3720,0	...	...	...	...	...	...	0,7	0,9	0,5
Частка домогосподарств із середньодушовими еквівалентними загальними доходами у місяць, нижчими									
середнього рівня загальних доходів	45,4	44,3	51,6	53,3	54,1	52,1	55,3	57,7	52,0
прожиткового мінімуму	58,3	60,1	56,4	9,9	10,3	9,5	7,1	6,6	7,5

* Складено за матеріалами вибіркового обстеження умов життя домогосподарств Головного управління статистики у Волинській області за 2006–2012 рр.

За даними таблиці 2.14 видно, що найбільшу частку домогосподарств становлять домогосподарства із середньодушовими еквівалентними загальними доходами у місяць, нижчими середнього рівня загальних доходів: у 2005 р. вони становили 45,4 %, у 2011 р. – 53,3 %, у 2012 р. – 55,3 %. Позитивною є тенденція до зростання рівня життя населення у 2011–2012 рр. порівняно з 2005 р. Однак у 2011 р. (27,3 %) і 2012 р. (30,1 %) в області спостерігалася тенденція до зростання частки домогосподарств, які проживали в місяць в середньому на 1200–1560 грн.

Витрати домогосподарств відіграють надзвичайно важливу роль в економічному житті суспільства. Адже витрачаючи отримані доходи, домогосподарства забезпечують формування і розвиток ринку товарів та послуг; реалізуючи заощадження, вони формують попит на фінансові активи і сприяють розвитку фінансового ринку; пропонуючи виробничі ресурси – працю та підприємницькі здібності, домогосподарства стимулюють пошук економічних процесів; виховуючи дітей, члени домогосподарств стають основними споживачами послуг соціальної сфери й ін.

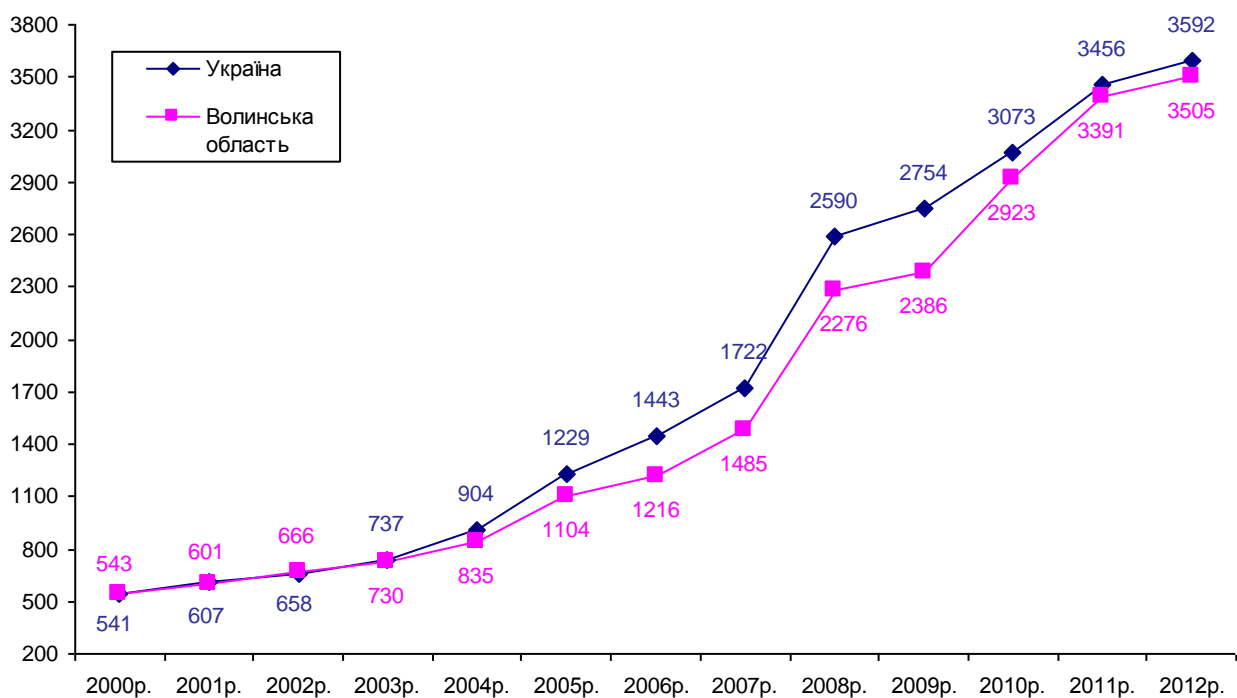
За даними Головного управління статистики у Волинській області, споживчі витрати домогосподарств формують левову частку в загальній структурі витрат і заощаджень населення (понад 80 %), тоді як інвестиційні – менше, ніж 8 % (рис. 2.13).

Рис. 2.13. Структура витрат і заощаджень населення Волинської області у 2006–2012 рр. *

* Складено за матеріалами вибіркового обстеження умов життя домогосподарств Головного управління статистики у Волинській області за 2006–2012 рр.

Сукупні витрати домогосподарств складаються з грошових витрат, а також вартості спожитих домогосподарством продовольчих товарів, отриманих з особистого підсобного господарства та в порядку самозаготівель або подарованих родичами та іншими особами, суми отриманих пільг та безготівкових субсидій на оплату житла, комунальних продуктів та послуг, суми пільг на оплату телефону, проїзду в транспорті, на оплату товарів та послуг з охорони здоров'я, туристичних послуг, путівок на бази відпочинку тощо. Вартість подарованих домогосподарством родичам та іншим особам продуктів харчування, отриманих з особистого підсобного господарства, включають до сукупних витрат у зв'язку з постійним характером цієї допомоги. Разом з тим спостерігається стійка тенденція до зростання сукупних витрат як на державному так і на регіональному рівнях (рис. 2.14).

Рис. 2.14. Динаміка сукупних витрат домогосподарств (у середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство; грн.) *

* Складено за матеріалами вибіркового обстеження умов життя домогосподарств Головного управління статистики у Волинській області за 2006–2012 рр.

Проведемо детальний аналіз структури сукупних домогосподарств Волинської області за допомогою даних табл. 2.15.

Таблиця 2.15

**Структура сукупних витрат домогосподарств Волинської області
(у середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство) ***

	2005			2011			2012		
	всі домогосподарства	у тому числі, які проживають		всі домогосподарства	у тому числі, які проживають		всі домогосподарства	у тому числі, які проживають	
		у міських поселеннях	у сільській місцевості		у міських поселеннях	у сільській місцевості		у міських поселеннях	у сільській місцевості
Всього сукупних витрат, грн.	1104,2	988,1	1227,8	3391,4	3227,8	3569,4	504,9	3451,7	3562,9
	відсотків								
Споживчі сукупні витрати:	93,3	96,8	90,2	92,9	95,3	90,6	93,8	95,5	92,0
- продовольчі товари (включаючи харчування поза домом, алкогольні напої та тютюнові вироби)	66,9	64,0	69,1	63,6	62,9	64,3	60,0	59,2	60,9
- непродовольчі товари та послуги:	26,4	32,8	21,1	29,3	32,4	26,3	33,8	36,3	31,1
оплата житла, комунальних продуктів та послуг	5,7	8,4	3,3	6,3	9,0	3,6	6,6	8,6	4,5
з них									
сума пільг та субсидій	0,7	0,8	0,6	0,7	1,0	0,3	0,6	0,9	0,4
Неспоживчі сукупні витрати	6,7	3,2	9,8	7,1	4,7	9,4	6,2	4,5	8,0

* Складено за матеріалами вибіркового обстеження умов життя домогосподарств Головного управління статистики у Волинській області за 2006–2012 рр.

Грошові витрати домогосподарств включають: витрати на купівлю продуктів харчування, алкогольних та тютюнових виробів, непродовольчих товарів, на оплату послуг, витрати, пов'язані з веденням особистого підсобного господарства, грошову допомогу родичам та іншим особам, витрати на купівлю нерухомості, на будівництво, капітальний ремонт житла та господарських будівель, на купівлю великої рогатої худоби, коней та багаторічних насаджень для особистого підсобного господарства, на придбання акцій, сертифікатів, валюти,

приріст вкладів до банківських установ, аліменти, обов'язкові податки (крім прибуткового), збори, внески тощо.

Динаміка та структура грошових витрат домогосподарств представлена у таблиці 2.16.

Таблиця 2.16

Структура грошових витрат домогосподарств (у середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство)*

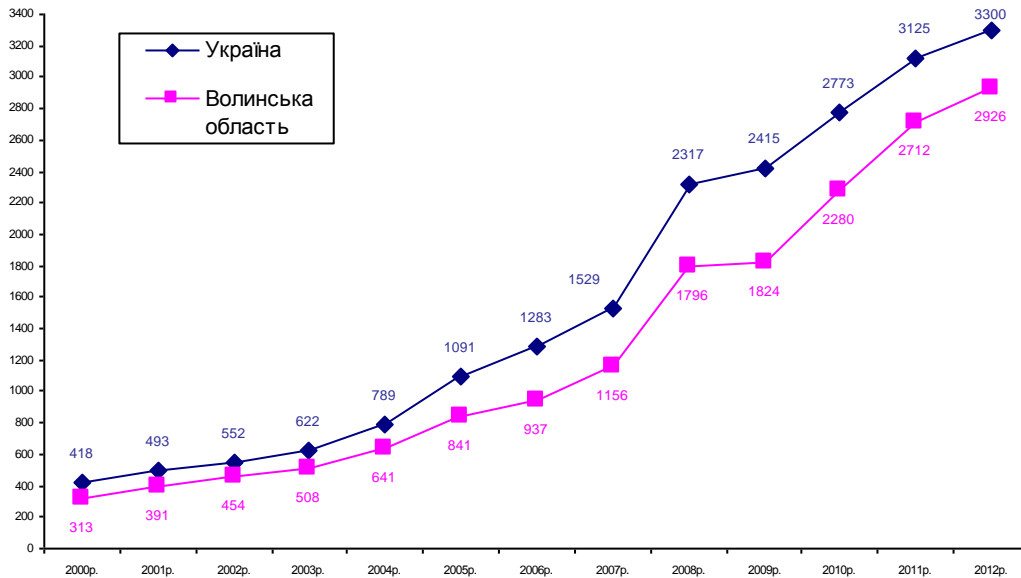
	2005			2011			2012		
	всі домогосподарства	у тому числі, які проживають		всі домогосподарства	у тому числі, які проживають		всі домогосподарства	у тому числі, які проживають	
		у міських поселеннях	у сільській місцевості		у міських поселеннях	у сільській місцевості		у міських поселеннях	у сільській місцевості
Всього грошових витрат, грн.	840,9	843,7	838,0	2711,7	2787,3	2629,5	2926,5	3049,2	2792,8
відсотків									
Споживчі витрати	87,9	95,8	79,4	88,6	93,4	83,0	88,8	93,4	83,3
продовольчі товари (включаючи харчування поза домом, алкогольні напої та тютюнові вироби)	54,6	58,8	49,9	53,0	57,4	47,9	49,8	54,0	44,7
непродовольчі товари та послуги	33,3	37,0	29,5	35,6	36,0	35,1	39,0	39,4	38,6
Грошова допомога родичам та іншим особам	2,9	1,7	4,2	2,7	2,0	3,6	2,9	1,9	4,2
Інші витрати (на особисте підсобне господарство, купівлю акцій, сертифікатів, вклади до банків, аліменти, будівництво житла тощо)	9,2	2,5	16,4	8,7	4,6	13,4	8,3	4,7	12,5

За даними таблиці 2.16 спостерігається значна диференціація грошових витрат міських і сільських домогосподарств. Найбільшу частку в структурі грошових витрат як міських, так і сільських домогосподарств становлять споживчі витрати, що мають тенденція до зростання.

* Складено за матеріалами вибіркового обстеження умов життя домогосподарств Головного управління статистики у Волинській області за 2006–2012 рр.

Динаміку грошових витрат домогосподарств відображено на рис. 2.15.

За даними рисунку 2.15 видно, що грошові витрати на одне домогосподарство Волинської області мають тенденцію до зростання і у 2012 р. досягли 2926 грн.

Рис. 2.15. Динаміка грошових витрат домогосподарств (у середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство, грн.) *

* Складено за матеріалами вибіркового обстеження умов життя домогосподарств Головного управління статистики у Волинській області за 2006–2012 рр.

Також необхідно проаналізувати структуру грошових витрат домогосподарств із різними середньодушовими еквівалентними грошовими доходами у 2012 році (табл. 2.17).

Таблиця 2.17

Структура грошових витрат домогосподарств із різними середньодушовими еквівалентними грошовими доходами у 2012 році (у середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство)*

	Всі домогосподарства	Із середньодушовими еквівалентними грошовими доходами у місяць, грн.				
		до 480,0	480,1–840,0	840,1–1200,0	1200,1–1560,0	1560,1–1920,0
Всього грошових витрат, грн.	2926,5	953,7	2729,0	2389,4	2927,6	3153,7
		відсотків				
Споживчі витрати	88,8	88,6	93,2	89,8	89,9	87,0

* Складено за матеріалами вибіркового обстеження умов життя домогосподарств Головного управління статистики у Волинській області за 2006–2012 рр.

Закінчення таблиці 2.17

продовольчі товари (включаючи харчування поза домом, алкогольні напої та тютюнові вироби)	49,8	51,6	55,5	55,5	48,5	49,0
непродовольчі товари та послуги	39,0	37,0	37,7	34,3	41,4	38,0
Грошова допомога родичам та іншим особам	2,9	2,5	2,3	3,4	1,9	2,7
Інші витрати (на особисте підсобне господарство, купівлю акцій, сертифікатів, вклади до банків, аліменти, будівництво житла тощо)	8,3	8,9	4,5	6,8	8,2	10,3
	Із середньодушовими еквівалентними грошовими доходами у місяць, грн.					
	1920,1– 2280,0	2280,1– 2640,0	2640,1– 3000,0	3000,1– 3360,0	3360,1– 3720,0	понад 3720,0
Всього грошових витрат, грн.	3565,7	3637,4	3681,8	3272,3	–	4857,8
	відсотків					
Споживчі витрати	88,4	84,4	86,7	78,1	–	92,5
продовольчі товари (включаючи харчування поза домом, алкогольні напої та тютюнові вироби)	44,4	43,6	50,9	39,8	–	50,6
непродовольчі товари та послуги	44,0	40,8	35,8	38,3	–	41,9
Грошова допомога родичам та іншим особам	2,8	5,5	3,2	11,9	–	7,5
Інші витрати (на особисте підсобне господарство, купівлю акцій, сертифікатів, вклади до банків, аліменти, будівництво житла тощо)	8,8	10,1	10,1	10,0	–	–

За даними таблиці 2.18 видно, що існує суттєва диспропорція між надходженнями та витратами, які здійснюють домогосподарства. Разом з тим, усі групи домогосподарств більше 80 % своїх коштів спрямовували на споживчі витрати, а саме на продовольчі товари та послуги (більше 40 %). Також спостерігається тенденція до зростання витрат на особисте підсобне господарство, купівлю акцій, сертифікатів, вклади до банків, аліменти, будівництво житла із збільшенням доходів домогосподарств.

За даними таблиці 2.19 спостерігається тенденція до зростання частки витрат у міських домогосподарствах. Основна частка споживчих витрат припадає на продукти харчування та безалкогольні напої, а також на оплату житлово-комунальних послуг та паливо.

Таблиця 2.18

**Структура витрат домогосподарств за основними статтями
споживчих витрат у 2012 році (у середньому за місяць у
розрахунку на одне домогосподарство)***

	Сукупні витрати			Грошові витрати		
	всі домогосподарства	у тому числі, які проживають		всі домогосподарства	у тому числі, які проживають	
		у міських поселеннях	у сільській місцевості		у міських поселеннях	у сільській місцевості
Всього витрат, грн.	3504,9	3451,7	3562,9	2926,5	3049,2	2792,8
	відсотків					
Споживчі витрати	93,8	95,5	92,0	88,8	93,4	83,3
продукти харчування та безалкогольні напої	56,0	55,0	57,1	44,9	49,4	39,7
алкогольні напої	1,3	1,3	1,3	1,6	1,4	1,6
тютюнові вироби	1,2	1,3	1,2	1,5	1,4	1,7
одяг і взуття	7,4	7,3	7,5	8,8	8,2	9,5
житло, вода, електроенергія, газ та інші види палива	9,2	10,7	7,6	10,2	11,1	9,1
предмети домашнього вжитку, побутова техніка та поточне утримання житла	2,3	2,3	2,4	2,8	2,6	3,0
охорона здоров'я	3,2	3,8	2,5	3,4	3,7	3,1
транспорт	3,7	3,4	4,1	4,4	3,7	5,2
зв'язок	2,2	2,6	1,7	2,6	2,9	2,1
відпочинок і культура	1,8	1,7	1,9	2,2	2,0	2,4
освіта	1,0	0,9	1,0	1,1	1,1	1,2
ресторани та готелі	1,7	2,0	1,4	2,0	2,3	1,7
різні товари та послуги	2,8	3,2	2,3	3,3	3,6	3,0

* Складено за матеріалами вибіркового обстеження умов життя домогосподарств Головного управління статистики у Волинській області за 2006–2012 рр.

Таблиця 2.19

**Споживання продуктів харчування у домогосподарствах
(у середньому за місяць у розрахунку на одну особу, кг^{*})**

	2005			2011			2012		
	всі домогосподарства	у тому числі, які проживають		всі домогосподарства	у тому числі, які проживають		всі домогосподарства	у тому числі, які проживають	
		у міських поселеннях	у сільській місцевості		у міських поселеннях	у сільській місцевості		у міських поселеннях	у сільській місцевості
М'ясо і м'ясопродукти	4,1	3,8	4,3	4,8	4,9	4,7	4,7	5,0	4,4
Молоко і молочні продукти	22,1	19,0	25,1	20,4	17,9	22,9	20,5	19,6	21,4
Яйця, шт.	16	17	16	18	19	17	18	19	17
Риба і рибопродукти	1,5	1,4	1,6	1,6	1,5	1,7	1,6	1,6	1,5
Цукор	2,6	2,4	2,9	3,2	2,8	3,5	3,3	3,1	3,5
Олія та інші рослинні жири	1,9	1,8	2,0	1,8	1,6	2,0	1,8	1,7	1,9
Картопля	15,1	10,5	19,4	10,6	8,8	12,4	10,4	8,8	11,8
Овочі і баштанні	8,3	7,2	9,4	10,1	10,2	10,1	9,9	9,8	10,1
Фрукти, ягоди, горіхи, виноград	1,7	1,9	1,6	3,0	3,6	2,3	3,0	3,4	2,6
Хліб і хлібні продукти	10,1	9,1	11,1	10,0	9,1	10,9	10,1	9,1	11,0

Дані таблиці 2.19 показують що найбільше домогосподарствами Волинської області було спожито молока і молочних продуктів, картоплі, хліба та хлібних виробів. Однак спостерігалася тенденція до зниження їх споживання протягом 2011 і 2012 рр. як у міських, так і у сільських домогосподарств. Однак зросло споживання овочів та фруктів.

Насамкінець, варто відмітити, що починаючи з 2004 року обстеженням умов життя домогосподарств охоплені мешканці усіх типів гуртожитків (сімейних, студентських тощо). А протягом 1999–2003 рр. обстежувалися лише мешканці сімейних гуртожитків.

У 2012 році початковий обсяг вибіркової сукупності обстеження становив в області 349 домогосподарств. Протягом року взяли участь в обстеженні 298 домогосподарств (86,9 % відібраних адрес за виключенням нежилих помешкань).

* Складено за матеріалами вибіркового обстеження умов життя домогосподарств Головного управління статистики у Волинській області за 2006–2012 рр.

Починаючи з 2011 року при розрахунках середньодушових показників витрат і ресурсів, а також показників диференціації населення та домогосподарств за рівнем матеріального добробуту, відповідно до сучасної міжнародної практики, розпочато використання шкали еквівалентності, яка відображає зменшення мінімально необхідних потреб на одного члена домогосподарства при збільшенні розміру домогосподарства та зміні його складу.

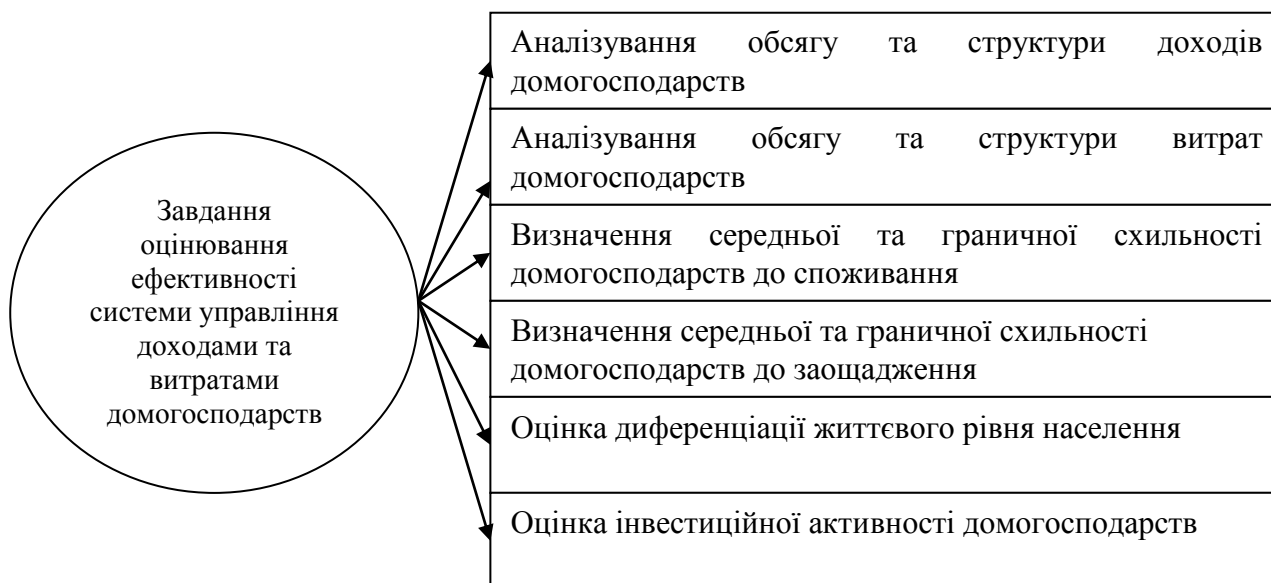
Дані, наведені в таблицях, містять інформацію вибіркового обстеження, розповсюджену із застосуванням процедури статистичного зважування на все населення Волинської області.

Для регіонального рівня в цілому точність оцінок показників, що розглядаються, є задовільною. Разом з тим окремі групи в таблицях з розподілом домогосподарств за розміром матеріальної забезпеченості, не є представницькими (кількість домогосподарств в групі менша 30).

2.3. Оцінювання ефективності управління доходами та витратами вітчизняних домогосподарств

Комплексний аналіз формування системи витрат домогосподарств дає можливість оцінити матеріальний стан населення і виробити напрямки забезпечення зростання його доходів.

Оцінювання ефективності системи управління доходами та витратами домогосподарств передбачає вирішення певних завдань, що відображені на рис. 2.16.

Рис. 2.16. Завдання оцінювання ефективності системи управління доходами та витратами домогосподарств

Проведемо комплексний аналіз співвідношення доходів та витрат домогосподарств України та розрахуємо середню та граничну схильності до споживання та заощадження. При цьому розрахунок буде проведено за наступними формулами:

1) Гранична схильність до споживання показує величину додаткового споживання, що його спричиняє одна додаткова одиниця доходу і розраховується як

$$MPC = \frac{\Delta C}{\Delta Y}, \quad (2.1)$$

де ΔC – приріст споживчих витрат,

ΔY – приріст використовуваного доходу.

2) Гранична схильність до заощадження (MPS) – це величина додаткового заощадження, що його спричиняє одна додаткова одиниця доходу, або це частка кожної додаткової одиниці доходу, що використовується на додаткове заощадження.

$$MPS = \frac{\Delta S}{\Delta Y}, \quad (2.2)$$

де ΔS – приріст заощадження,

ΔY – приріст використовуваного доходу.

3) Середня схильність до споживання, тобто рівень споживання за поточний період

$$PC = \frac{C}{Y}, \quad (2.3)$$

де C – сума споживчих витрат у поточному періоді,

Y – сума використовуваного доходу у поточному періоді.

4) Середня схильність до заощадження, тобто рівень заощадження домогосподарств за поточний період

$$PS = \frac{S}{Y}, \quad (2.4)$$

де S – сума заощаджень у поточному періоді,

Y – сума використовуваного доходу у поточному періоді.

Розрахунок зазначених показників подано у таблиці 2.20.

Таблиця 2.20

Динаміка показників, що характеризують сучасний стан домогосподарств України*

	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Доходи – всього (млн. грн.)	472061	623289	845641	894286	1101175	1266753	1457864
Витрати та заощадження – всього (млн. грн.)	472061	623289	845641	894286	1101175	1266753	1457864
Споживчі витрати	427858	575510	793630	813909	939308	1143630	1310584
Заощадження	44203	47779	52011	80377	161867	123123	147280
Середня схильність до споживання	0,91	0,923	0,939	0,91	0,853	0,903	0,9
Середня схильність до заощадження	0,09	0,077	0,061	0,09	0,147	0,097	0,1
Гранична схильність до споживання	–	0,976	0,981	0,417	0,606	1,234	0,874
Гранична схильність до заощадження	–	0,024	0,019	0,583	0,394	0	0,126

* Розраховано за даними Держкомстату України

Залежність між рівнем доходу, споживанням та заощадженням вітчизняних домогосподарств наведено на рис. 2.17.

За даними рисунку спостерігається ріст доходів домогосподарств, з яких більша частина споживається.

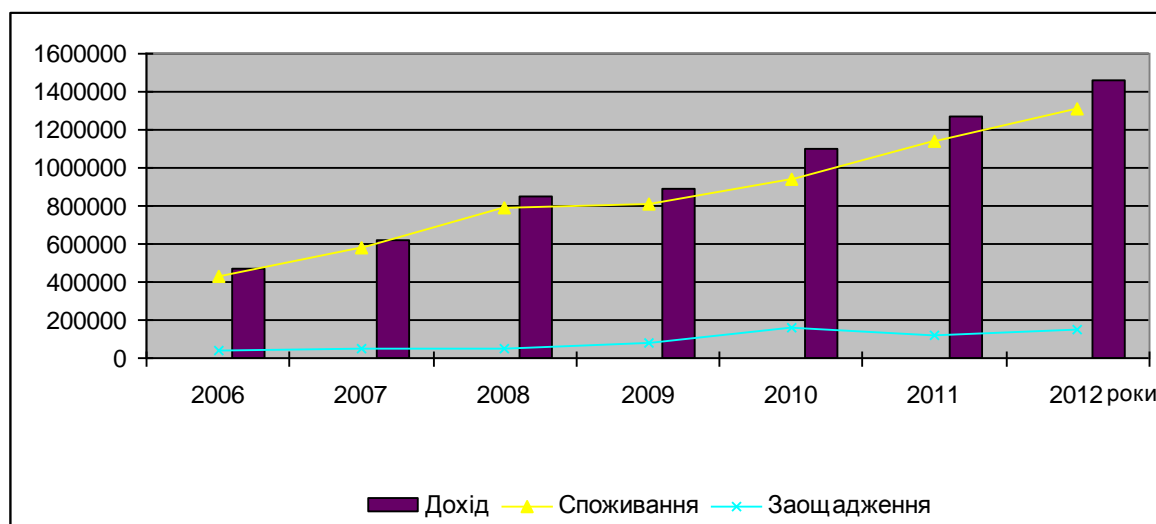

Рис. 2.17. Динаміка рівнів доходу, споживання та заощадження домогосподарств України*

* Складено за даними Держкомстату України

Аналіз середньої та граничної схильностей вітчизняних домогосподарств до споживання дав змогу виявити наступні результати. Середня схильність до споживання, яка показує психологічну схильність людей купувати споживчі товари й оплачувати споживчі послуги, коливається в межах від 0,85 до 0,93. Отже, в середньому від 85 % до 93 % використовуваного доходу вітчизняні домогосподарства спрямовують на споживання.

Гранична схильність до споживання дає змогу визначити, яка частка додаткового доходу спрямовується на додаткове споживання. Встановлено, що найменшу граничну схильність до споживання вітчизняні домогосподарства виявили у 2009 р. (0,417), що пояснюється передусім впливом фінансової кризи, коли населення було змушене частково обмежити гіпертрофовані обсяги особистого споживання, сформовані у попередніх періодах, а також різким зростанням у 2009 р. витрат на приріст заощаджень, здійснюваних передусім в іноземній валюті, яку в умовах економічної нестабільності населення вважає більш надійним фінансовим активом (див. рис. 2.18, 2.19).

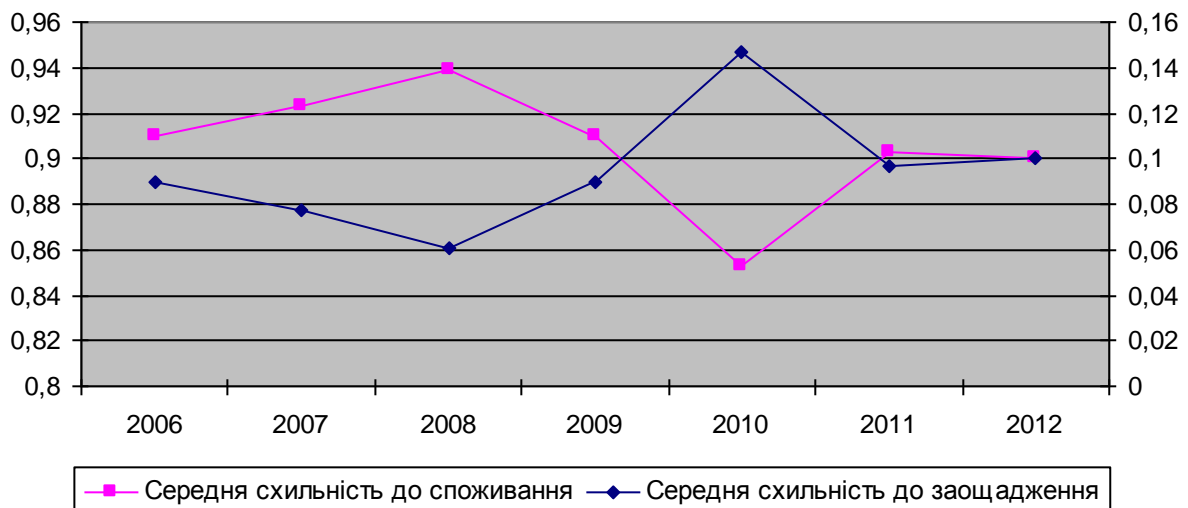
Рис. 2.18. Динаміка рівнів граничної схильності до споживання та заощадження домогосподарствами України*

* Складено за даними Держкомстату України

Разом з тим, варто відмітити, що величина заощаджень домогосподарств залежить не лише від рівня доходу, який залишається після сплати всіх обов'язкових платежів, а й від психологічної схильності членів домогосподарств до заощаджень. Встановлено, що середня схильність вітчизняних домогосподарств до

заощаджень коливається в межах від 0,06 до 0,147 (в середньому від 6 % до 15 % використовуваного доходу домогосподарства спрямовують на заощадження), причому схильність до заощаджень виявляють передусім домогосподарства високодохідних децильних груп.

Найбільшу граничну схильність до заощаджень вітчизняні домогосподарства показали у 2009 р. – 0,58 (тобто з кожної гривні приросту використовуваного доходу 58 копійок домогосподарства спрямовували на приріст заощаджень). Саме в цей період було зафіксовано різке зростання фінансових активів населення загалом (у 3,1 разу) та заощаджень в іноземній валюті зокрема (у 2,1 разу). Така ситуація пояснюється зростанням у цей період недовіри громадян до банківських установ, особливо тих, де було запроваджено тимчасову адміністрацію. Водночас нестабільність гривні спровокувала черговий перерозподіл депозитів домогосподарств на користь валютних (на кінець 2009 р. сума строкових валютних депозитів більше, ніж на 24 млрд. грн., перевищувала суму гривневих депозитів). Відтак одним із наслідків фінансової кризи стало відновлення на депозитному ринку тенденцій початку 90-х рр. ХХ ст. – використання населенням іноземної валюти як інструменту заощаджень.

Рис. 2.19. Динаміка рівнів середньої схильності до споживання та заощадження домогосподарствами України*

* Складено за даними Держкомстату України

Таким чином, можемо зробити аналіз диференціації життєвого рівня населення України. Варто відмітити, що для участі в обстеженні в Україні кожного року відбирається близько 13 тис. адрес домогосподарств. У 2012 році в Україні взяли участь в обстеженні 10,5 тис. домогосподарств (82,5 % відібраних адрес за виключенням нежилих помешкань).

В основу дослідження диференціації домогосподарств за рівнем матеріальної забезпеченості, починаючи з 2007 р., покладені нові критерії: показники грошових та загальних доходів (грошових доходів з урахуванням вартісної оцінки надходжень з особистого підсобного господарства, а також сум безготівкових пільг та субсидій, отриманих від держави, допомог від родичів та інших осіб) замість показників грошових та сукупних витрат, які застосовувалися у 1999–2006 рр. Зміна критеріїв обумовлена тим, що, починаючи з 2004 року в окремих, а в 2006 році – майже в усіх регіонах спостерігалось перевищення рівня доходів домогосподарств над рівнем їх сукупних витрат. Тому у сучасних умовах показники доходів стали більш точно характеризувати реальний стан добробуту домогосподарств, ніж показники витрат, використання яких було доцільним у попередні роки.

Починаючи з 2011 року при розрахунках середньодушових показників витрат і ресурсів, а також показників диференціації населення та домогосподарств за рівнем матеріального добробуту відповідно до сучасної міжнародної практики розпочато використання шкали еквівалентності, яка відображає зменшення мінімально необхідних потреб на одного члена домогосподарства при збільшенні розміру домогосподарства та зміні його складу.

Варто відмітити, що шкала еквівалентності – це система коефіцієнтів, що надаються членам домогосподарства у відповідності до їхніх демографічних характеристик, і які відображають зменшення мінімально необхідних потреб на одного члена домогосподарства при збільшенні розміру домогосподарства та зміні його складу [100, с. 334].

Розрахунок показників доходів в еквіваленті на одну умовну особу обумовлений існуванням в домогосподарстві умовно-постійних витрат (плата за житло та паливо, товари тривалого користування тощо), тобто спостерігається так звана економія на розмірі домогосподарства. В основу розрахунку доходів на умовну особу покладено еквівалентну шкалу, що застосовується в національній практиці досліджень питань бідності, за якою першому члену домогосподарства присвоюється коефіцієнт 1, а всім іншим – 0,7 [15, с. 48].

Разом з тим, квінтільний коефіцієнт диференціації доходів населення – це співвідношення мінімального рівня доходів серед 20 % найбільш забезпеченого населення до максимального рівня доходів серед 20 % найменш забезпеченого населення, ранжованого за показником середньодушових еквівалентних доходів.

Квінтільний коефіцієнт фондів – це співвідношення сумарних доходів 20 % найбільш та 20 % найменш забезпеченого населення, ранжованого за показником середньодушових еквівалентних доходів [15, с. 49].

Таблиця 2.21

Диференціація життєвого рівня населення України*

	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Чисельність населення із середньодушовими еквівалентними загальними доходами у місяць, нижчими прожиткового мінімуму:							
млн. осіб	22,5	5,7	3,2	2,6	3,9	3,4	4,0
у % до загальної чисельності	49,7	12,7	7,1	5,8	8,8	7,8	9,1
Середній розмір прожиткового мінімуму (в середньому на одну особу в місяць, грн.)	463,8	518,5	607,5	638,5	843,2	914,1	1042,4
Квінтільний коефіцієнт диференціації загальних доходів населення, разів	2,4	2,0	2,0	2,0	1,9	1,9	1,9
Квінтільний коефіцієнт фондів (по загальних доходах), разів	4,7	3,6	3,7	3,6	3,5	3,4	3,3

* Складено за даними Держкомстату України

Таким, чином провівши аналіз диференціації життєвого рівня населення України, можна зробити висновок, що існує тенденція до зростання починаючи з 2010 року кількості осіб із середньодушовими

еквівалентними загальними доходами у місяць, нижчими прожиткового мінімуму.

Проведемо аналіз доходів населення за рівнем середньодушових еквівалентних доходів (табл. 2.22).

Таблиця 2.22

Розподіл населення України за рівнем середньодушових еквівалентних загальних доходів *

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Розподіл населення (%) за рівнем середньодушових еквівалентних загальних доходів у місяць, грн.								
до 480,0	64,1	51,9	9,3	2,5	1,9	0,7	0,2	0,3
480,1–840,0 ¹	35,9	48,1	45,1	21,2	17,1	8,0	5,0	3,1
840,0–1200,0 ²	–	–	45,6	32,1	32,0	26,0	18,7	12,9
1200,1–1560,0	–	–	–	21,1	22,1	27,0	26,7	23,9
1560,1–1920,0	–	–	–	11,2	12,5	16,4	20,0	21,1
1920,1–2280,0 ³	–	–	–	11,9	14,4	21,9	29,4	14,4
2280,1–2640,0	–	–	–	–	–	–	–	9,4
2640,1–3000,0	–	–	–	–	–	–	–	5,6
3000,1–3360,0	–	–	–	–	–	–	–	3,0
3360,1–3720,0	–	–	–	–	–	–	–	2,2
понад 3720,0	–	–	–	–	–	–	–	4,1

Примітка.

¹ У 2005–2006 рр. – понад 480 грн.

² У 2007 р. – понад 840 грн.

³ У 2008–2011 рр. – понад 1920 грн.

* Складено за даними Держкомстату України

Таким чином, в Україні спостерігається значна диференціація доходів населення, що має тенденцію до зростання. Найбільша частка у 2012 році припадала на домогосподарства з рівнем доходу 1200,1–1560,0 грн. – 23,9 %, а найменший дохід був у 0,3 % домогосподарств – до 480 грн. на місяць.

За даними проведеного анкетування (див. додаток Т) річний дохід однієї родини у 2012 році становив у середньому Волинській області 18806 грн. тобто середньомісячний дохід на одне особисте

господарство складав 1567 грн. Зауважимо, що ці дані отримані в результаті опитування респондентів, де при проведенні статистичної вибірки враховані всі джерела доходів. Також слід зазначити, що у вітчизняному особистому господарстві, за даними Держкомстату [122] зайнято від 3 до 4 осіб.

Як бачимо, дані опитування значно різняться з даними управління статистики. Причин для таких розходжень, дуже багато, адже даних щодо кількості таких господарств та отримуваних ними доходів статистичні органи не подають. Це призводить до певних розбіжностей між фактичними результатами діяльності домогосподарств та результатами досліджень, а також до тінізації діяльності особистих господарств. Крім того, такий стан речей не дозволяє визначити реальний рівень доходів зайнятих громадян, що необхідно робити з метою забезпечення державою певного соціального захисту селян.

За умов ринку виникає проблема розшарування суспільства, тому диференціація доходів є одним із завдань дослідження напрямків побудови системи оподаткування доходів домогосподарств. Диференціація – це об'єктивно обумовлене співвідношення в доходах різних соціально-демографічних груп населення, що є результатом комплексної взаємодії економічних, демографічних та соціальних чинників. У сучасній статистиці існує кілька методик розподілу та диференціації доходів населення за їх рівнем.

Серед методів диференціації прибутків населення слід відзначити побудову варіаційних рядів і на їх основі – статистичних рядів розподілу населення за розміром середньодушового грошового доходу, які можуть бути проранжовані та згруповані у певних інтервалах: квартильних, квінтельних, децильних, а також у інтервалах із заданими (фіксованими) межами. [119, с. 30]. Для цього використовуються дані емпіричного розподілу та статистичні оцінки, розраховані в середньому за звітний період.

Крім того, найзаможніша $1/5$ частина населення отримує $2/5$ загальних доходів. Отже, ступінь диференціації доходів між міським та сільським населенням незначний, це відбувається за рахунок самозабезпечення сільського населення продуктами харчування, тоді як міське населення повинно витратити на це більше фінансових ресурсів. Така тенденція свідчить про співставність рівня життя та розміру доходів середнього класу сільських та міських домогосподарств (табл. 2.23).

**Розподіл загальних доходів
за децильними групами населення в 2012 р., %***

	Всі домогосподарства	в тому числі ті, що знаходяться	
		у містах	у сільській місцевості
Загальні доходи – всього	100,0	100,0	100,0
у т.ч. за децильними (10 %-ми) групами населення за рівнем середньодушових доходів:			
перша (з найменшими доходами)	3,9	4,1	3,9
друга	5,6	5,6	5,7
третя	6,7	6,6	6,9
четверта	7,6	7,5	7,9
п'ята	8,3	8,2	8,8
шоста	9,2	9,2	9,7
сьома	10,4	10,4	10,8
восьма	12,0	12,0	12,0
дев'ята	14,3	14,4	14,1
десята (з найбільшими доходами)	22,0	22,0	20,2
Коефіцієнт концентрації (індекс Джині)	0,260	0,260	0,240
Децильний коефіцієнт диференціації загальних доходів населення	3,8	3,8	3,7
Співвідношення загальних доходів 10 % найбільш та найменш забезпеченого населення (децильний коефіцієнт фондів), разів	5,6	5,3	5,2

Таким чином, на основі проведеного дослідження можна виокремити три групи домогосподарств, які різняться рівнем доходів:

перша – домогосподарства з рівнем доходів нижче середнього (мінімальної заробітної плати 1218 грн. на місяць);

друга – домогосподарства з середнім рівнем доходів (від 1218 грн. до 2339 грн., тобто середньої заробітної плати по Волинській області за 2012 р);

третя – домогосподарства з рівнем доходів вище середнього (більше 2339 грн.)

Відповідно до проведеного аналізу нами було виділено розмір сукупних витрат, які здійснюють домогосподарства всіх трьох груп, а саме:

* Складено за даними Держкомстату України

перша група домогосподарств – 2389, 4 грн. в місяць;
 друга група домогосподарств – 3216 грн. в місяць;
 третя група домогосподарств – 3862 грн. в місяць.

Таблиця 2.24

Типи домогосподарств залежно від величини доходу та витрат

Типи домогосподарств	Величина місячних доходів, грн.	Величина місячних витрат, грн
Споживчі	< 1218	2389, 4
Заощаджувальні	1218–2339	3216
Інвестиційні	> 2339	3862

Проведемо розрахунок частки витрат домогосподарств, які направляються в державний бюджет та приватні структури, як інвестиційний інструмент. За даними таблиці 2.1 обчислимо ваговий вміст потрібних коефіцієнтів і відобразимо отримані результати у таблиці 2.25.

Таблиця 2.25

Динаміка структури витрат вітчизняних домогосподарств*

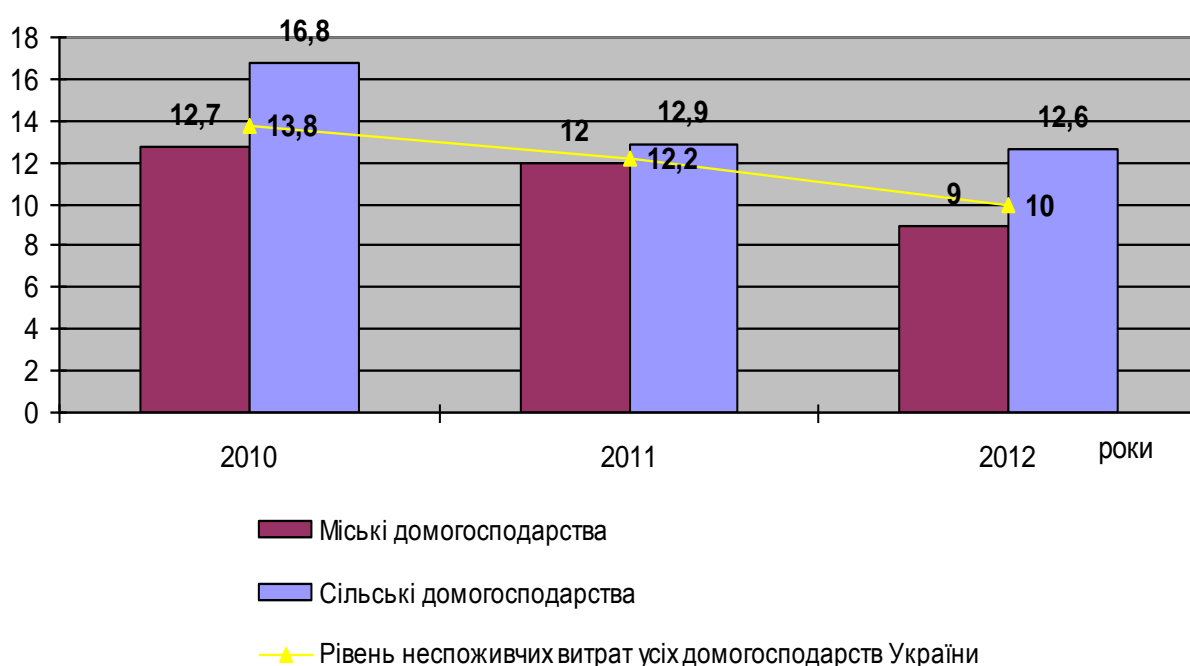
	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Витрати та заощадження – всього (млн. грн.), %	472061 100	623289 100	845641 100	894286 100	1101175 100	1266753 100	1457864 100
придбання товарів та послуг, %	81,7	81,7	82,3	79,3	76,1	81,4	82,0
доходи від власності, сплачені, %	1,8	2,7	3,6	4,2	2,6	2,3	1,3
поточні податки на доходи, майно та інші сплачені поточні трансферти, %	7,2	7,9	8,0	7,5	6,6	6,6	6,7
нагромадження нефінансових активів, %	1,6	1,6	3,5	1,2	1,8	–	–
приріст фінансових активів, %	7,8	6,1	2,7	7,8	12,9	9,7	10,0

*Розраховано за даними Держкомстату України

За даними таблиці 2.25 спостерігається тенденція до зниження частки податків та заощаджень у домогосподарств. Це можна пояснити зростанням витрат на споживання домогосподарствами України в умовах кризових явищ в економіці.

За даними табл. 2.11 розрахуємо частку витрат, які домогосподарства інвестують у покращення свого добробуту (див. рис. 2.20).

За даними рисунку спостерігається тенденція до зниження частки неспоживчих витрат в цілому по Україні. Також видно, що сільські домогосподарства більше інвестують коштів у покращення свого матеріального добробуту.

Рис. 2.20. Частка неспоживчих витрат домогосподарств України у 2010–2012 рр.*

* Розраховано за даними Держкомстату України

Таким чином, щоб забезпечити суттєве зростання сукупного попиту, зменшення податків для громадян з високими доходами слід супроводжувати проведенням політики заохочення заощаджень та інвестицій. Вона має включати і засоби податкового стимулювання, зокрема зниження податкової ставки на доходи від цінних паперів, комплекс інвестиційних пільг для банків. Якщо уважно придивитися до руху податків і соціальних видатків бюджету, то якраз відсутність збалансованості між ними і є першопричиною порушень у системі розподілу, уникнення дефіциту бюджету і, відповідно, інфляції.

Все вищезазначене не означає, що послаблення податкового тягаря на громадян з відносно високим рівнем доходів меншою мірою впливає на сукупний попит. Все залежить від того, в якій формі здійснюються заощадження. Якщо вони депонуються на рахунки українських банків і вкладуються в цінні папери українських підприємств, то за певних умов стають джерелом інвестицій, трансформуються в інвестиційні втрати.

При існуючих масштабах перерозподілу коштів і наведених співвідношеннях цих показників значно скорочується фонд особистого споживання, втрачаються стимули до праці, що не може не позначитися на темпах виробництва і споживання в Україні промислових і продовольчих товарів.

Процес мотивації домогосподарств все частіше зводиться до оподаткування. В науковій літературі все частіше стали звертати увагу і на вплив податків на пропозицію праці, тому що в умовах достатньої гнучкості сучасного ринку праці податки здійснюють безпосередній чи опосередкований вплив на індивідуальний вибір між самозайнятістю і низькооплачуваною працею, між самозайнятістю і зайнятістю за наймом, між роботою протягом стандартного часу і різними варіаціями укороченого чи подовженого робочого часу (часткова зайнятість, сумісництво тощо).

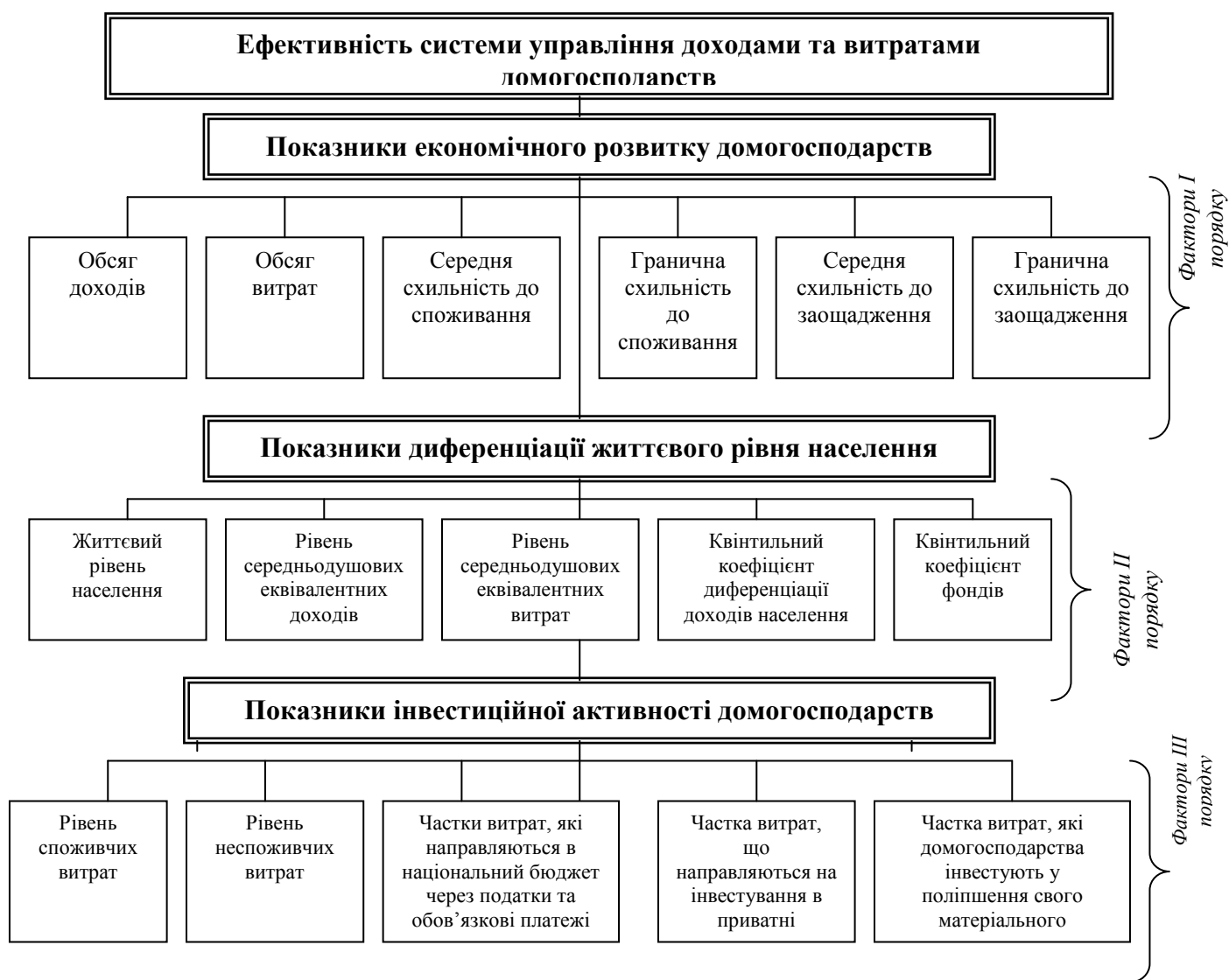
За даними Державного комітету статистики України, відображеними у балансі доходів і витрат населення, поточні податки на доходи та майно в 2013 р. коливаються в межах 10–11 % загальної величини витрат населення, а внески на соціальне страхування – 3 %. У 2013 р. сплачені населенням податки становили 72943 млн. грн., що на 4227 млн. грн. більше, ніж у 2012 р., і на 27452 млн. грн. більше, ніж у 2009 р. Внески на загальнообов'язкове соціальне страхування в 2013 р. становили 16492 млн. грн., які зросли порівняно з 2009 р. на 4866 млн. грн. і становили 11626 млн. грн. (див. додаток У).

Одним з найбільш відчутних для домогосподарств є ПДФО, який має великий вплив на доходи домогосподарства, і роль цього податку останніми роками динамічно зростає як в Україні, так і в інших країнах світу.

Відповідно, ПДФО відіграє значну фіскальну роль. Головною проблемою даного податку є те, що він не є нейтральним і соціально справедливим. Бідні верстви населення у структурі власних витрат сплачують значно більший обсяг коштів, ніж заможні. Це

обумовлено тим, що для більшості громадян з невисокими статками єдиним джерелом доходу є зарплата.

На основі проведеного дослідження побудуємо структурно-логічну схему факторної оцінки ефективності системи управління доходами та витратами домогосподарств України (рис. 2.21).

Рис. 2.21. Структурно-логічна схема факторної оцінки ефективності системи управління доходами та витратами домогосподарств України

Отже, необхідна зміна ролі держави та домогосподарства в умовах ринкових методів господарювання, характеру економічних відносин між даними учасниками, що знаходить відображення у складі та структурі сплачених податків та зборів. Це зумовлює доцільність виділення даної групи платежів у окрему групу витрат для домогосподарства. Також, необхідно залучати домогосподарства до фінансових відносин як повноправного їх учасника та розширення

сфери фінансових послуг для даного суб'єкта. Враховуючи тісний зв'язок між споживанням і заощадженням, залежністю цих процесів від отриманих доходів, з огляду на необхідність управління домогосподарством процесом інвестування утворених заощаджень цілком доцільними є можливість планувати та прогнозувати джерела доходів, їх розмір та напрями витрачання отриманих коштів.

Висновки до розділу 2

При проведенні аналізу системи управління доходами і витратами домогосподарств, можна зробити такі висновки:

1. Основним джерелом формування грошових доходів домогосподарств в Україні є оплата праці. В період нестабільності її частка зростає. Також в цей період зменшуються реальні доходи, зростає частка соціальної допомоги, поточних трансфертів. Темпи приросту заробітної плати як основного елементу доходів залежить, перш за все, від мінімальної зарплати, прожиткового мінімуму, та не залежить від продуктивності праці, яка в Україні є вкрай низькою та нерівномірною за регіонами, видами економічної діяльності. Основними чинниками ризику втрати доходу домогосподарств в Україні є погіршення результатів фінансово-економічної діяльності в результаті зниження ділової активності, нестабільності; погіршення умов ведення бізнесу; неефективність ринків товарів, праці, фінансових; зміна соціально-економічної політики держави.

2. Серед усіх сукупних витрат домогосподарств споживчі витрати становили 90 %. Найбільш вагомою статтею (52 %) сукупних витрат домогосподарств продовжували залишатися витрати на харчування. В той же час аналіз демонструє відносну оптимізацію структури сукупних витрат домогосподарств: виявлено скорочення частки витрат на продукти харчування, зростання частки витрат на непродовольчі товари і неспоживчі витрати; змінюється структура споживання продуктів харчування у бік збільшення «нормальних» товарів; зростає рівень забезпеченості непродовольчими товарами тривалого використання. Однак якісно структура все ще залишається далекою від досконалої. Рівень заощаджень все ще є вкрай низьким, не залежить від ставки відсотку, тобто прибутковості. Найбільшу схильність до заощадження демонструють домогосподарства з невисоким рівнем доходу, значна частина заощаджень пов'язана з

відкладеним споживанням, на заощадження сильно впливають очікування, пов'язані з макроекономічною і політичною нестабільністю.

3. Для комплексної оцінки ефективності системи управління доходами та витратами домогосподарств України розраховано показники економічного розвитку домогосподарств, диференціації життєвого рівня населення, інвестиційної активності домогосподарств, на основі яких побудовано структурно-логічну схему визначення ефективності системи управління доходами та витратами домогосподарств.

РОЗДІЛ 3

МОДЕЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ ДОМОГОСПОДАРСТВ В КОНТЕКСТІ УДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ ДОХОДАМИ ТА ВИТРАТАМИ

3.1. Підходи до управління доходами та витратами домогосподарств в умовах ринку : макроекономічний аспект

Характерною особливістю ринкового середовища, в якому формуються сукупні ресурси домашніх господарств, є асиметричність ринкової інформації. Якість і доступність інформації, якою володіє домашнє господарство, суттєво впливає на процес управління його ресурсами і, як наслідок, на прийняття ефективних рішень, особливо під час формування інвестиційного портфеля домашнього господарства.

Поряд з асиметричністю ринкової інформації на формування доходів та витрат домашніх господарств суттєвий вплив чинить також довгострокова державна економічна політика, яка зумовлює розподіл податкового навантаження між поколіннями. Відомо, що значні внутрішні та зовнішні запозичення, покращуючи матеріальні умови життя сучасного покоління, водночас призводять до посилення податкового навантаження на наступні покоління.

Зазначену проблему окремі автори пропонують розглядати в межах концепції «бухгалтерії поколінь», що є системою оцінки податкового навантаження, яке сучасне покоління перекладає на майбутні покоління. Якщо розрахунки на основі бухгалтерії поколінь показують на зростання податкового навантаження на майбутні покоління, це означає зниження їхньої здатності до заощаджень і відповідне зменшення інвестиційного потенціалу економіки [8, с. 348].

Як показало дослідження Л. Котлікоффа і Б. Рафельхашена, незбалансованість податкового навантаження між поколіннями спостерігається в більшості країн світу. Винятками є Велика Британія і Канада, де така збалансованість має місце, а також Ірландія і Нова Зеландія, в яких з урахуванням перспектив економічного розвитку податкове навантаження на сучасне покоління навіть більше, ніж на майбутнє [66, с. 390].

Бухгалтерія поколінь формує зовсім іншу картину фіскальної політики, ніж ту, яку дає показник дефіциту бюджету. Скажімо, коли на початку 1980-х років уряд США знизив податки, більшість фахівців стверджували, що від такої фіскальної політики вигоду отримали старші покоління людей за рахунок молодших, оскільки останні успадкували збільшений державний борг. А Л. Котлікофф стверджує, що американський уряд за допомогою знарядь фіскальної

політики переклав на молодші покоління ще більший економічний тягар, підвищивши у ці роки виплати з фондів соціального страхування особам старшого віку. Така фіскальна політика, збільшуючи оподаткування працездатного населення, перерозподіляла доходи від молодших поколінь до старших (хоча вона й не впливала на дефіцит бюджету). Проте подальші реформи системи соціального страхування змінили цю тенденцію на протилежну, переміщуючи вигоди до молодших поколінь [66, с. 400].

Загалом аналіз бухгалтерії поколінь показує, що чим більше витрачає і менше сплачує сучасне покоління, тим більше повинно платити наступне покоління. Відповідно, заходи поточної економічної політики неминуче вплинуть на формування сукупних ресурсів домашніх господарств у майбутньому. Крім того, надлишкове податкове навантаження зумовлює загальну невизначеність економічної політики, скорочує горизонт планування і тим самим створює значні труднощі для управління доходами та витратами домогосподарств.

Здійснюючи управління доходами та витратами, члени домогосподарств також повинні пам'ятати про те, що в сучасних умовах ресурси домашніх господарств формуються під впливом довго- і середньострокових циклів економічної кон'юнктури. Циклічним розвитком сучасної економіки визначаються не лише суттєві коливання основних показників діяльності домогосподарств, а й загальна нестійкість процесу їх формування і використання.

Окремому домашньому господарству (та й людині зокрема) надто складно спрогнозувати, як найважливіші події (скажімо, одруження, народження дітей, вихід на пенсію) збігатимуться з фазами довгої хвилі економічної кон'юнктури. У тривалій перспективі зробити такий прогноз з необхідною точністю, на нашу думку, неможливо, хоч у середньостроковому плані таке прогнозування співвідношення двох циклів є цілком реальним.

Таким чином, економічна політика домогосподарств – діяльність громадянина чи його сім'ї, яка ґрунтується на створенні й використанні фінансових ресурсів з метою задоволення особистих потреб. Вона полягає у формуванні доходів від заробітної плати, продажу та здавання в оренду майна, у вигляді безоплатних послуг від держави та здійсненні витрат на придбання продуктів харчування, оплату послуг, купівлю цінних паперів тощо.

Нами окреслено основні напрями зростання доходів домогосподарств на державному рівні (рис. 3.1).

Рис. 3.1. *Пріоритетні напрями регулювання доходів домогосподарств*

Одним із напрямів регулювання доходів домогосподарств має стати удосконалення механізму формування доходів через активізацію підприємницької діяльності населення, що дозволило б забезпечити стабільність джерел утворення доходів населення, їх соціально прийнятний рівень; оптимальне співвідношення між

джерелами формування доходів; зростання доходів соціально вразливих верств населення та обмеження проявів бідності в депресивних регіонах; перетворення заощаджень населення в інвестиційний капітал регіону.

З цією метою на державному рівні було розроблено Державну цільову програму розвитку українського села на період до 2015 року, що затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 19 вересня 2007 року № 1158. Зокрема в межах даної програми з метою забезпечення стабільного та всебічного розвитку агропромислового комплексу у всіх областях України реалізуються Програми підтримки фермерських та особистих селянських господарств на 2010–2015 роки. Це дасть можливість збільшити сукупні ресурси домогосподарств регіону і, як наслідок, підвищити інвестиційний потенціал вітчизняної економіки.

На основі проведеного у підрозділі 2.1 аналізу доходів та витрат домогосподарств у різних економічних районах України можна виділити наступні типи економічного механізму формування доходів домогосподарств (табл. 3.1).

Таблиця 3.1

Запропоновані типи економічного механізму формування доходів населення регіонів України, визначені на найближчу перспективу

Тип механізму	Склад регіонів	Пріоритетні напрями та засоби реалізації механізму
Механізм модернізації	Донецька, Дніпропетровська, Запорізька, Луганська області	Забезпечити соціально привабливі умови формування доходів населення на основі модернізації господарського комплексу, комплексного розвитку територій, зростання місткості сфери зайнятості на монопрофільних територіях, скорочення міграційного впливу населення
Механізм оптимізації	м. Київ	Досягти обґрунтованих співвідношень доходів населення за сферами економічної діяльності, забезпечити їх формування на легітимній основі зі скороченням неформальної зайнятості

Закінчення таблиці 3.1

Механізм адаптації	Харківська, Полтавська, Сумська, Київська, Кіровоградська, Черкаська області	Забезпечити відповідність доходів населення сформованому економічному потенціалу на основі структурних трансформацій, розвитку підприємництва, підвищення результативності інноваційної політики
Механізм стимулювання	Вінницька, Тернопільська, Хмельницька, Волинська, Рівненська, Житомирська, Чернігівська області	Досягти соціально прийнятного рівня доходів населення на основі стимулювання регіонального розвитку, відновлення економічної діяльності в сільській місцевості, обмеження депресивності регіональних ринків праці, залучення додаткових інвестицій у конкурентоспроможні сфери господарювання
Механізм балансування	Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Чернівецька області	Забезпечити стабільність джерел доходів та сфери зайнятості через урегульованість територіального руху робочої сили, збільшення робочих місць, розвиток виробництва, стимулювання місцевого розвитку
Механізм стабілізації	Автономна Республіка Крим, Одеська, Миколаївська, Херсонська області, м. Севастополь	Досягти підвищення доходів на основі ефективної господарської діяльності, інвестиційного та інноваційного оновлення виробництва, нарощування експортного потенціалу, зростання продуктивності праці, стабілізації територіального руху робочої сили

Застосування дієвих інструментів формування доходів домогосподарств сприятиме ефекту, що проявлятиметься в соціально-економічному розвитку регіонів, зростанні доходів населення, активізації підприємницької діяльності, забезпеченні населення соціальними стандартами тощо.

Враховуючи, що висока частка громадян перебувають за межею бідності та спостерігається значна поляризація населення за рівнем доходів, вважаємо, що одним з важливих напрямів регулювання доходів домогосподарств має стати податкове регулювання доходів, кінцевою метою якого має стати покращення їх матеріального добробуту та забезпечення соціально справедливого розподілу фінансових ресурсів. Дієвими інструментами податкового регулювання на сьогоднішній день

є економічна підтримка підприємницької діяльності, підвищення розміру неоподаткованого мінімуму доходів громадян; встановлення оптимальних ставок оподаткування доходів населення; встановлення обґрунтованих пільг з оподаткування доходів населення; посилення контролю за дотриманням законодавства у сфері оподаткування доходів населення.

Важливим напрямом регулювання доходів домогосподарств є регулювання заробітної плати шляхом забезпечення гарантій мінімального розміру оплати праці; підтримання достатнього життєвого рівня громадян; підтримки купівельної спроможності грошових доходів населення в умовах зростання цін. Основними інструментами реалізації зазначених заходів є підвищення розміру мінімальної заробітної плати; встановлення розмірів і умов оплати праці працівників підприємств та організацій, що фінансуються чи дотуються із бюджету; удосконалення механізму індексації грошових доходів населення; посилення контролю за дотриманням законодавства у сфері оплати праці тощо.

На нашу думку, основними напрямками подальшого вдосконалення у сфері пенсійного забезпечення та соціальних допомог мають стати такі:

- введення ефективного механізму збільшення пенсії;
- введення обмежувального рівня максимальної пенсії для громадян;
- диференційований підхід до розмірів пенсій з урахуванням стажу;
- введення пенсії не нижче, як рівень прожиткового мінімуму;
- введення для громадян уніфікованих правил пенсійного забезпечення,
- розробка заходів та механізмів стимулювання щодо створення ринкових передумов формування недержавних пенсійних фондів (зокрема, зменшення податкового навантаження);
- регулювання використання пенсійних коштів;
- встановлення обґрунтованих розмірів внесків на пенсійне страхування;
- посилення контролю за дотриманням законодавства у сфері пенсійного забезпечення.

Отже, формування доходів домогосподарств напряму залежить від економічного зростання держави. Протягом останніх років офіційна статистика в Україні фіксувала зростання грошових доходів домогосподарств та зниження частки натуральних доходів і трансфертів у вигляді пільг та субсидій. Проте реальний рівень доходів домогосподарств залишається дуже низьким. Тому на сьогоднішній день виникає необхідність у формуванні механізму регулювання доходів домогосподарств. Дієвість такого механізму має ґрунтуватися на

врахуванні результатів досліджень зарубіжних та вітчизняних вчених в цьому напрямку; використанні ринкових механізмів та інструментів регулювання та вирівнювання доходів громадян.

Що стосується останньої функції управління доходами та витратами домогосподарств – контролювання – то варто відмітити, що у вітчизняній практиці їй приділяється зовсім незначна увага. Контроль за формуванням доходів домогосподарствами України практично відсутній. Він проявляється лише з боку Державної фіскальної служби України на яку покладено функції збору декларацій від фізичних осіб про їхні доходи за певний період, як правило календарний рік.

Відповідно до ст. 176 Податкового кодексу обов'язок платників податку – фізичних осіб подати річну податкову декларацію про майновий стан та доходи, виникає якщо протягом року оподатковувані доходи нараховувалися (виплачувалися, надавалися) їм у формі заробітної плати, інших заохочувальних та компенсаційних виплат або інших виплат і винагород, у зв'язку з трудовими відносинами та за цивільно-правовими договорами двома або більше податковими агентами і при цьому загальна річна сума таких оподатковуваних доходів перевищувала 120 розмірів мінімальної зарплати, встановленої законом на 01 січня звітного року (у 2013 році – 146 160 грн).

При цьому, інші оподатковувані доходи, що були нараховані (виплачені, надані) платникам податку, ніж зазначені вище, не включаються до складу загального річного оподаткованого доходу, що декларується.

Крім того, зобов'язані подавати декларацію фізичні особи, які отримували протягом року доходи, які підлягають оподаткуванню, але від осіб, які не є податковими агентами. Не вважаються податковими агентами: нерезидент, фізична особа, яка не має статусу суб'єкта підприємницької діяльності або не є особою, яка провадить незалежну професійну діяльність та обліковується в контролюючих органах.

Разом з тим, згідно з Податковим кодексом України, податкові декларації подають не всі громадяни, а тим більше домогосподарства. Так, відповідно до пункту 179.2 ст. 179 Податкового кодексу обов'язок платника податку щодо подання податкової декларації вважається виконаним і податкова декларація не подається, якщо такий платник податку отримував доходи:

- від податкових агентів, які не включаються до загального місячного (річного) оподаткованого доходу;

- виключно від одного податкового агента незалежно від виду та розміру нарахованого (виплаченого, наданого);

– від операцій продажу (обміну) майна, дарування, при нотаріальному посвідченні договорів за якими був сплачений податок;

– у вигляді об'єктів спадщини, які оподатковуються за нульовою ставкою ПДФО;

– від двох і більше податкових агентів, і при цьому загальна річна сума оподатковуваних доходів, нарахованих (виплачених, наданих) такими податковими агентами не більше 120 розмірів мінімальної зарплати, встановленої законом на 01 січня звітного податкового року.

Таким чином податкове законодавство не містить норми обов'язкового декларування доходів усіма домогосподарствами України, а тому немає можливості прослідкувати реальних доходів громадян та джерел їх походження, що в кінцевому підсумку формує суттєвий елемент тіньової економіки. За даними Всесвітнього банку на «руках» у громадян України знаходиться готівки на 72 млрд. дол. США, що могли б стати вагомим фінансовим інструментом економічного розвитку та піднесення економіки нашої держави в умовах економічної нестабільності.

Підсумовуючи вищезазначене, можна виокремити ряд пропозиції стосовно покращення контролю з боку контролюючих органів за процесом управління доходами та витратами домогосподарств:

– ввести обов'язкове декларування доходів і витрат всіма домогосподарствами;

– створити спеціальний підрозділ, який би займався прийняттям декларацій у фізичних осіб – Координаційний комітет з питань управління доходами та витратами домогосподарств;

– з метою уникнення подання неправдивої інформації застосовувати штрафні санкції та кримінальну відповідальність за ухилення від сплати податків та неподання податкових декларацій;

– вести роз'яснювальну роботу серед платників податків стосовно форми декларування, строків подання декларації та правильності її заповнення.

Звичайно, процес реформування може відбуватися протягом багатьох років і не завжди на початковому етапі буде позитивним. Однак, в сучасних умовах розвитку економіки це може стати ефективним і дієвим інструментом піднесення економічного розвитку як держави, так і матеріального добробуту її громадян.

З метою удосконалення процесів управління доходами та витратами домогосподарств органам державної влади та управління необхідно розробити концепцію реформування системи декларування доходів громадян, що надасть можливість ефективнішого контролю за

формуванням витрат домогосподарств, визначенням джерел їх походження та напрямів використання.

В основу концептуальних засад реформи необхідно закласти найкращі світові практики декларування доходів і адміністрування податку на доходи фізичних осіб. При цьому важливо вивчити та проаналізувати досвід та принципи декларування, що застосовуються у провідних країнах світу, зокрема, у США, Канаді, Німеччині, Франції, Швеції, Фінляндії, Данії, Швейцарії, Італії, Австралії, Новій Зеландії, Сінгапурі та ін.

Однак, існує принципова відмінність у ментальності платників податків нашої країни і країн британського права. У громадян ще не має суспільної довіри до інституту декларування.

Нажаль, ми ще не прийшли до розуміння того, що декларувати доходи та добровільно сплачувати податки має бути вигідно. Адже сплачені податки повинні стимулювати більш високу відповідальність за прийняті владою рішення. Кожен громадянин, який сплатив державі й конкретно до місцевого бюджету певну суму податків (а податок з доходів фізичних осіб надходить саме до місцевого бюджету) має бути впевнений у тому, що і показувати реальні доходи, і декларувати майно будуть усі без виключення громадяни – у тому числі і чиновники, і заможні українці, а суми податків – будуть направлені на потреби громадян: дороги, школи, лікарні і так далі.

Звичайно, процес декларування стосуватиметься не усіх 44,5 млн. фізичних осіб-платників податків, зареєстрованих в Україні. Тому необхідно визначити критерії для обмеження кола громадян, які подаватимуть декларації.

Варто відзначити, що така реформа потрібна українському суспільству. Українці вже довели свою громадянську зрілість та готовність жити за європейськими стандартами. Необхідно втілювати такі стандарти в усіх аспектах нашого життя, у тому числі і у сфері податкових відносин між громадянином і державою. Це є умовою для підвищення рівня податкової культури й фінансової грамотності у суспільстві.

Реформа системи декларування доходів громадян також принципово важлива з точки зору боротьби з тіньовою економікою та корупцією. Будь-які зусилля держави в цьому напрямку в односторонньому порядку не матимуть успіху, якщо не спиратимуться на громадську підтримку і не матимуть двостороннього характеру.

Крім того, нова система декларування доходів надасть необхідні компенсатори для поступового зниження податку на доходи фізичних осіб та єдиного соціального внеску. Отже, дозволить знизити навантаження як на роботодавців, так і на найманих працівників.

При цьому Державній фіскальній службі необхідно зробити процес декларування максимально простим і зручним для громадян. Потрібно розробити варіанти попереднього заповнення декларацій, спрощену форму декларації та уніфікувати її з іншою звітністю, розширити можливості електронного декларування.

Важливим при цьому є те, щоб Державну фіскальну службу сприймали не як контролера, а в якості партнера і помічника. І у громадськості, і у податкових органів повинна бути єдина мета – зробити систему сплати податків соціально справедливою, підвищити взаємну прозорість у стосунках громадян із державою.

Так, статтею 67 Конституції України визначено громадянський обов'язок перед державою та суспільством щодо подання декларацій про доходи за минулий рік і сплати податків. Також зазначено, що кожен зобов'язаний сплачувати податки і збори в порядку і розмірах, встановлених законом. Усі громадяни щорічно подають до податкових інспекцій за місцем проживання декларації про свій майновий стан та доходи за минулий рік у порядку, встановленому законом

Сьогодні Декларування доходів громадян здійснюється згідно зі статтею 179 Податкового кодексу і в основному стосується громадян, які отримували доходи не від податкового агента.

Для збору декларацій, контролю за їх поданням та правильністю заповнення органам державної влади потрібно створити окрему структуру – Координаційний комітет з питань управління доходами та витратами домогосподарств.

Варто відмітити, що подання громадянами декларації – це не лише конституційний обов'язок кожного, а й можливість добровільної сплати податків, від рівня яких залежать стан місцевих бюджетів, соціально-економічний розвиток регіонів та добробут громадян.

3.2. Теоретико-ієрархічний підхід до управління доходами та витратами домогосподарств

Аналіз проведений, у другому розділі дисертаційної роботи, дав змогу вивити тенденцію до покращення умов функціонування саме

сільських домогосподарств, шляхом ведення ними підсобного господарства. В перехідний період до ринкової економіки, коли сільськогосподарські підприємства зменшили обсяги виробництва сільськогосподарської продукції, особливо тваринницької, особисті селянські господарства стали основними виробниками більшості видів продукції без додаткових затрат з боку держави і у великій мірі забезпечили та продовжують забезпечувати населення країни продовольством.

На сучасному етапі більшість селян, завдяки веденню особистих селянських господарств (ОСГ), одержують основну частину сукупних доходів.

З огляду на ставлення до них держави і всього суспільства в цілому такий їх статус на протязі багатьох десятиліть відповідав реальній дійсності. Адже реальна підтримка з боку держави таким господарствам не надавалась. Основним їх призначенням було забезпечення власних потреб сільських домогосподарств у продуктах харчування.

В умовах ринку, після проведеної реформи сільського господарства в Україні, селянські господарства перестали бути підсобними – нині вони володіють значними земельними ділянками, утримують поголів'я худоби та птиці, а обсяги сільськогосподарського виробництва в них суттєво зросли у порівнянні з початком реформаційних процесів у дев'яностих роках.

Відповідно до чинного законодавства сільське населення отримало значні площі сільськогосподарських угідь для розширення своїх підсобних господарств. Суттєвий вплив на поживлення діяльності сільських домогосподарств мав Указ Президента України «Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки» [153]. У ньому передбачено низку заходів щодо стимулювання розвитку селянських господарств, зокрема – надання селянам права розширювати особисті підсобні господарства (без створення юридичної особи) за рахунок належних їм земельних часток (паїв), вилучених у натурі. Сільське населення, яке не мало власних земельних часток (паїв), одержало право додатково до своєї присадибної ділянки отримувати в користування до двох гектарів землі і, таким чином, значно збільшувати доходи за рахунок ведення своїх підсобних господарств.

Разом з тим, чіткі тенденції до скорочення зайнятості у сільському господарстві визначають альтернативні шляхи отримання доходів в сільській місцевості, які пов'язані насамперед із збільшенням обсягів виробництва трудомісткої сільськогосподарської продукції, розвитком

нетрадиційного сільськогосподарського виробництва та сфери послуг на селі.

З метою забезпечення продовольчої безпеки Волині, адаптації виробництва сільгосппродукції до норм та вимог Світової організації торгівлі (СОТ), покращання інформаційно-консультаційного забезпечення ОСГ у 2005 р. в Волинській області було прийнято Програму розвитку особистих селянських господарств на 2006–2010, 2012–2016 рр. [128] Основними напрямками фінансового забезпечення виконання даної програми (за рахунок коштів обласного бюджету) були:

- здешевлення кредитів для закупівлі власниками ОСГ поголів'я великої рогатої худоби, свиней, овець, бджолосімей, птиці;

- створення дорадчих навчально-інформаційних груп з метою впровадження прогресивних технологій в сільськогосподарському виробництві;

- проведення навчань, семінарів;

- проведення обласних виставкових заходів та ін. [115, 128, 129, 131–135].

Впродовж п'ятирічного періоду до програми вносились зміни і доповнення, головна мета яких удосконалення даної програми, пошук найоптимальніших напрямків та механізмів надання фінансової підтримки особистим селянським господарствам, максимального наближення її до людей.

Для прикладу, у 2006–2007 рр. основний акцент робився на часткове здешевлення кредитів для власників особистих селянських господарств, однак активної участі у пільговому кредитуванні останні не брали. У 2006 р. було оформлено сім кредитів на придбання тракторів на загальну суму 126,1 тис. грн., відшкодування відсоткової ставки склало 5,4 тис. грн. [136, с. 32].

Протягом 2007 р. було оформлено лише два пільгових кредити на придбання техніки власниками особистих селянських господарств; не оформлено жодного кредиту на придбання племінного молодняка ВРХ, а також не придбано жодного доїльного апарату. У 2007 р. на обслуговування цих кредитів та кредитів попереднього року було використано 23,0 тис. грн. В цьому ж році було проведено закладку демонстраційних ділянок картоплі у двох власників особистих селянських господарств в Ківерцівському та Ковельському районах, відшкодовано – 3,8 тис. грн. З цих ділянок одержано 7,3 т насінневої

картоплі, з яких 3,0 т розповсюджено за ціною продовольчої картоплі між власниками особистих селянських господарств.

Найактивніше долучались селяни до участі у даній програмі у 2008–2009 рр. Впродовж цих двох років з обласного бюджету Волині на фінансування запланованих заходів було використано 1654,9 тис. грн. Понад 90 % цих коштів пішло на часткове здешевлення вартості техніки придбаної особистими селянськими господарствами. Було придбано 390 одиниць техніки, в тому числі 25 доїльних апаратів.

Однак фінансування цих напрямків не призвело до зростання обсягів виробництва сільськогосподарської продукції. З метою подолання негативної динаміки скорочення поголів'я корів та поступового збільшення їх кількості і, як наслідок, – нарощування виробництва продукції скотарства, запроваджено новий напрямок фінансової підтримки розвитку особистих селянських господарств – відшкодування відсоткової ставки кредитів на закупівлю корів і нетелів для власників особистих селянських господарств.

Відшкодувати банківської відсоткової ставки по кредиту за закуплені власниками особистих селянських господарств корови та нетелі заплановано було за рахунок коштів обласного бюджету. В результаті чого, у 2010 р. в комерційних банках власниками особистих селянських господарств оформлено 79 кредитів загальною сумою 546,1 тис. грн на придбання 81 корови і нетелів. Відшкодування відсоткової ставки за залученими кредитами склало 37,5 тис. грн. Як наслідок, у 2010 р. вперше за останні чотири роки відбулося зростання виробництва валової сільськогосподарської продукції в господарствах населення – на 1 % до попереднього року. Стало очевидно, що цей курс є виправданим. У 2011 р. продовжено практику надання пільгових кредитів для сільського населення на придбання корів, нетелів та доїльних апаратів, а також розширено напрямки фінансової підтримки шляхом запровадження здешевлення нового напрямку – штучного осіменіння сільськогосподарських тварин, що утримуються власниками особистих селянських господарств.

У 2012 р. в області спостерігається нарощування фінансової підтримки як крупних товаровиробників, так і особистих селянських господарств. Перелік програм підтримки особистих селянських господарств Волинської області наведено в додатку Ф.

Таким чином, основна мета вищезазначених програм – забезпечення відповідно до законодавства підтримки особистих селянських

господарств за кошти обласного бюджету, стимулювання виробництва і реалізації продукції, в першу чергу тваринницької, переробним підприємствам і на ринку, покращення умов для виробництва ОСГ трудомістких видів продукції, їх технічної оснащеності, підвищення зайнятості та доходів сільського населення, вирішення соціальних питань на селі.

Виконання вказаних заходів підтримки особистих селянських господарств повинно здійснюватися шляхом надання фінансової підтримки їх розвитку, зокрема :

- 1) здешевлення кредитів на:
  - закупівлю корів та нетелів для власників ОСГ;
  - придбання тракторів потужністю не більшою тяговою клас 0,9 та ряду причіпного інвентарю, який агрегується з ними;
- 2) придбання і безоплатне надання доїльних апаратів власникам ОСГ, які мають 3 і більше корів;
- 3) виплата дотації власникам ОСГ, які утримують 3 і більше корів;
- 4) надання спеціальної бюджетної дотації за приріст корів молочного напрямку продуктивності в ОСГ, які на 1 січня поточного року утримували не менше 10 корів та збільшили основне стадо станом на 1 грудня племінною коровою;
- 5) залуження непридатних та малопродуктивних земель, створення громадських пасовищ для тварин ОСГ;
- 6) забезпечення кормами власників ОСГ (жом, комбікорми);
- 7) забезпечення насінням нематодостійких сортів картоплі;
- 8) закупівля обладнання для діючих пунктів штучного осіменіння;
- 9) часткове здешевлення вартості штучного осіменіння корів і телиць в ОСГ;
- 10) навчання власників ОСГ, в т.ч. за сприяння центрів зайнятості, видавництво буклетів та брошур;
- 11) проведення конкурсу «Кращий власник ОСГ року».

Так, для покращання племінних якостей маточного поголів'я в господарствах сьогодні у Волинській області діє 515 пунктів штучного запліднення, з них 386 проводять його тільки в господарствах населення. Для ширшого впровадження штучного запліднення в господарствах області в кожному районі працює зоотехнік-селекціонер від племінних господарств. Така тісна співпраця спеціалістів з власниками ОСГ забезпечує збільшення виробництва та підвищення конкурентоспроможності продукції тваринництва. Адже вступ України до СОТ та

євроінтеграційні процеси адаптації вітчизняного аграрного сектора вимагають дотримання більш суворих санітарних, фітосанітарних і технічних норм не тільки на зовнішньому, а й на внутрішньому ринку.

В 2012 р. за програмою підтримки ОСГ у Волинській області грошові кошти були спрямовані на:

- компенсацію відсотків за кредитами на закупівлю тракторів, корів та нетелів (для 96 власників ОСГ компенсовано 151,2 тис. грн);

- закупівлю та безоплатну передачу, відшкодування вартості доїльних апаратів (вручено 156 доїльних апаратів та для 33 власників ОСГ відшкодовано вартість закуплених за власні кошти доїльних апаратів);

- здешевлення вартості штучного осіменіння корів і телиць (охоплено більше 14 тис. ОСГ, у яких штучно осіменено 15,2 тис. корів, нетелів);

- дотацію власникам ОСГ, які утримують 3 і більше корів (2,7 тис. сімейних (родинних) ферм отримали 900 тис. грн).

Підтримка особистих селянських господарств повинна стати пріоритетом роботи органів виконавчої влади і місцевого самоврядування. Сьогодні відбувається перетворення ОСГ у сімейні (родинні) ферми.

Так, сімейна (родинна) ферма (далі СРФ) – це суб'єкт господарської діяльності, яка здійснюється фізичною особою або особами, які перебувають у сімейних чи родинних відносинах і спільно проживають, мають у власності трьох і більше корів. Мета створення СРФ – задоволення особистих потреб шляхом виробництва, переробки і споживання сільськогосподарської продукції та реалізації її надлишків.

Обов'язковою умовою реєстрації СРФ є наявність у власності трьох і більше ідентифікованих корів, приміщення для їх утримання та дотримання санітарно-ветеринарних вимог, що дасть можливість власникам таких домогосподарств користуватись підтримкою в рамках загальнодержавних та регіональних програм, які активно впроваджуються на регіональному рівні. А це, в свою чергу, спонукає до подальшого нарощування виробництва і в кінцевому підсумку створює умови для підвищення рівня доходів від продажу продукції.

Так, станом на 1.08.2013 р. в області нараховується 3263 сімейні (родинні) ферми, в яких утримується 10999 корів. Найбільша кількість сімейних (родинних) ферм нараховується у Рожищенському – 2186, Горохівському – 1365, Маневицькому – 994 районах (табл. 3.2).

Таблиця 3.2

Кількість сімейних (родинних) ферм у Волинській області*

Область/райони	Станом на 01.08.2012 р.		Станом на 01.08.2013 р.	
	Кількість СРФ	Кількість корів	Кількість СРФ	Кількість корів
Волинська область, всього	2473	8428	3263	10999
<i>Лісостеп</i>				
Зона Лісостепу, всього, в т.ч. райони:	946	3212	1276	7276
Володимир-Волинський	148	497	211	695
Горохівський	284	957	410	1365
Іваничівський	207	721	252	860
Локачинський	154	494	200	646
Луцький	153	543	203	710
Зона Лісостепу у % до області	38,3	38,1	39,1	38,9
<i>Перехідна зона</i>				
Перехідна зона, всього, в т.ч. райони:	773	2833	995	3586
Ківерцівський	91	299	112	356
Ковельський	128	453	168	588
Рожищенський	461	1762	584	2186
Турійський	93	319	131	456
Питома вага Перехідної зони до області, %	31,2	33,6	30,5	32,6
<i>Полісся</i>				
Зона Полісся, всього, в т.ч. райони:	754	2383	992	3137
Камінь-Каширський	92	280	130	402
Любешівський	148	455	191	586
Любомльський	69	239	92	310
Маневицький	254	799	314	994
Ратнівський	78	248	135	429
Старовижівський	86	274	94	297
Шацький	27	88	36	119

* Розраховано за даними Департаменту агропромислового розвитку Волинської облдержадміністрації.

Питома вага зони Полісся до сільських територій області, %	30,5	28,3	30,4	28,5
--	------	------	------	------

Облік сімейних (родинних) ферм здійснюють сільські, селищні, міські ради за місцем знаходження СРФ; облік у районах – ведуть районні управління агропромислового розвитку (АПР) за даними сільських рад; облік в області – Департамент АПР облдержадміністрації.

Таким чином, сімейна (родинна) ферма – це перспективна модель функціонування сільських домогосподарств, яка дозволить перетворити власників ОСГ на рівноправних суб'єктів ринку. Незважаючи на те, що ОСГ залишаються основним місцем застосування праці сільських жителів Волинської області, проблема повнішого залучення їх до сфери дії трудового законодавства і соціального захисту населення залишається невирішеною. Розв'язання зазначеної проблеми повинно передбачати здійснення системи заходів з подальшої фінансово-кредитної підтримки ОСГ та стимулювання в них розвитку товарного виробництва на основі самоідентифікації і реєстрації таких домогосподарств як виробників товарної продукції з легалізованою зайнятістю їх членів.

3.3. Моделювання процесів розвитку домогосподарств в умовах економічної нестабільності

Проаналізувавши результати попередніх досліджень, можна зробити висновок, що система управління доходами та витратами домогосподарств є ефективною у випадку зростання кількості домогосподарств до заощадження, що у свою чергу призводить до зростання рівня інвестування у національну економіку. Досягнення цього завдання має стати основою процесу управління доходами та витратами на макrorівні.

Метою оптимізації цього процесу є забезпечення зростання прибутку домогосподарств задля інвестування. Управління має полягати не лише у забезпеченні добробуту кожного окремого домогосподарства, а й у стимулюванні таких суб'єктів до розвитку.

Для формування цільової функції економіко-математичного моделювання оберемо національний дохід, як основний макроекономічний індикатор розвитку економіки держави. Зазначимо, що у межах дослідження, виділимо ту частину доходу, що виникатиме за рахунок доходу домогосподарств, тим самим отримаємо можливість використання мікроекономічного підходу. Це дозволить мінімізувати ризики отримання похибки.

У цьому випадку цільовою функцією буде прибуток домогосподарств, тобто частина доходу, що може бути інвестована чи заощаджена залежно від потреб та намірів домогосподарства.

Варто відмітити, що прибуток домогосподарства залежить від величини особистого доходу, сукупних витрат та розміру державного стимулювання та підтримки, що складаються з трансфертних платежів та державних субсидій. За таких умов цільову функцію можна відобразити у такому вигляді:

$$I = \sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^m P_{ij} - \sum_{i=1}^n \sum_{l=1}^k V_{il} + \sum_{s=1}^2 T_s \rightarrow \max, \quad (3.1)$$

де I – прибуток домогосподарств, що залишається у їхньому розпорядженні; P_{ij} – сукупний дохід i -го домогосподарства, де $i = \overline{1, n}$, n – кількість домогосподарств, $j = \overline{1, m}$, j – вид доходів домогосподарства, m – кількість видів доходів; V_{il} – сукупні витрати i -го домогосподарства, $l = \overline{1, k}$, l – вид витрат домогосподарств, k – кількість видів витрат; T_s – державне цільове фінансування, де $s = \overline{1, 2}$ (трансферні платежі, державні дотації).

$$T_s = T_p + T_d, \quad (3.2)$$

де T_p – трансферні платежі, T_d – державні дотації.

У межах наукового дослідження вирахуємо частину трансфертних платежів:

$$T_p = T_p^p + T_p^c + T_p^v + T_p^b + T_p^u, \quad p = \overline{1, 5}, \quad (3.3)$$

де T_p^p – розмір виплат пенсій, T_p^c – розмір виплат стипендії, T_p^v – розмір виплат по інвалідності, T_p^b – розмір виплат по безробіттю та T_p^u – розмір інших виплат. Відповідно, якщо:

$$T_p^p = \alpha_r^p \times x_i, \quad T_p^c = \alpha_r^c \times x_i, \quad T_p^v = \alpha_r^v \times x_i, \quad T_p^b = \alpha_r^b \times x_i, \quad T_p^u = \alpha_r^u \times x_i,$$

де α_r – множник r -го виду, $p = \overline{1, 5}$ (розмір виплат пенсій, розмір виплат стипендії, розмір виплат по інвалідності, розмір виплат по безробіттю та розмір інших виплат). Формулу 3.3 можна переписати у такому вигляді.

$$T_p = \sum_{i=1}^n \alpha_r \times x_i, \quad p = \overline{1,5}. \quad (3.4)$$

Через значну кількість факторів, що необхідно врахувати у системі управління доходами та витратами домогосподарства та високу невизначеність умов зовнішнього середовища національної економіки варто звузити межі оптимізації.

Ми вважаємо за доцільне не накладати умови на доходи отримані домогосподарством, у зв'язку з тим, що із зростанням доходів за одним напрямком суб'єкти мікрорівня зможуть розвивати інші напрямки отримання доходу, що є нескінченним процесом. У структурі витрат (3.5) є споживчі витрати, обсяг яких підлягає обмеженню: споживчі витрати мають бути вищі існуючого рівня споживання домогосподарств, але бути меншим за граничний розмір споживання домогосподарств (3.6), тобто того розміру благ, що йде на повне відтворення.

$$V_{il} = V_{il}^s + V_{il}^R, \quad i = \overline{1,n}, \quad l = \overline{1,k} \quad (3.5)$$

де V_{il}^s – споживчі витрати; V_{il}^R – витрати на розвиток домогосподарства.

$$V_d \leq V_{il}^s \leq V_\mu, \quad (3.6)$$

де V_d – досягнутий рівень споживчих витрат, V_μ – граничний рівень споживання.

Оптимізація системи управління доходами та витратами домогосподарств буде досягнута за умови, коли приріст частки доходу, що виникає за рахунок індивідуального господарства буде тотожним приросту державного дотування.

$$P_{ij} = P_{ij}^h + P_{ij}^g + P_{ij}^z, \quad (3.7)$$

де P_{ij}^h – первинні доходи (ті, що утворюються у зв'язку з розподілом національного доходу), P_{ij}^g – доходи від ведення власного господарства або індивідуальної діяльності, P_{ij}^z – інші доходи (доходи від інвестицій, спадщини інші).

Розмір державного дотування домогосподарства залежатиме від частки фінансування у державному бюджеті країни. Звідси балансова умова матиме вигляд (3.8):

$$\Delta P_{ij}^g = \Delta T_d, \quad 0 \leq T_d \leq D, \quad (3.8)$$

де D – розмір державних дотацій закладених у державний бюджет, ΔP_{ij}^g – приріст частки доходів домогосподарств від ведення власного господарства, ΔT_d – приріст частки державних дотацій.

Економіко-математичне моделювання у такому вигляді може бути застосоване за найбільш ймовірного сценарію розвитку національної економіки. За умови песимістичного та оптимістичного сценаріїв розвитку балансова умова потребуватиме відповідного коректування. А саме за песимістичного прогнозу вона набере такого вигляду:

$$T_p \rightarrow \min, T_d \rightarrow 0 \quad (3.9^*)$$

За оптимістичного сценарію –

$$\Delta P_{ij}^g = \Delta T_d \rightarrow \max, 0 \leq T_d \leq D \quad (3.9^{**})$$

Врахувавши усі попередні умови та обмеження економіко-математична модель оптимізації системи управління доходами та витратами домогосподарств з метою максимізації прибутку домогосподарств, що може бути інвестований у національну економіку матиме вигляд (3.10).

Наведена модель може використовуватись для прогнозування розмірів дотувань домогосподарств з метою зростання їхньої спроможності до інвестування та розміру інвестиційних ресурсів, що можуть бути залучені від домогосподарств за різних сценаріїв розвитку національної економіки.

$$\left. \begin{aligned} I &= \sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^m P_{ij} - \sum_{i=1}^n \sum_{l=1}^k V_{il} + \sum_{s=1}^2 T_s \rightarrow \max, i = \overline{1, n}, j = \overline{1, m}, l = \overline{1, k}; \\ \cup \Delta P_{ij}^g &= \Delta T_d \rightarrow \max, 0 \leq T_d \leq D; \cup 0 \leq T_d \leq D; \Delta P_{ij}^g = \Delta T_d; \cup T_p \rightarrow \min, T_d \rightarrow 0; \\ V_d &\leq V_{il}^s \leq V_{\mu}; \\ P_{ij} &= P_{ij}^h + P_{ij}^g + P_{ij}^z; \\ V_{il} &= V_{il}^s + V_{il}^R; \\ T_s &= T_p + T_d; \\ T_p &= \sum_{i=1}^n \alpha_r \times x_i, p = \overline{1, 5}; \\ T_p^p &= \alpha_r^p \times x_i, T_p^c = \alpha_r^c \times x_i, T_p^v = \alpha_r^v \times x_i, T_p^b = \alpha_r^b \times x_i, T_p^u = \alpha_r^u \times x_i. \end{aligned} \right\} \quad (3.10)$$

де I – прибуток домогосподарств, що залишається у їхньому розпорядженні та може бути інвестований у національну економіку; P_{ij} – сукупний дохід i -го домогосподарства, де $i = \overline{1, n}$, n – кількість

домогосподарств, $j = \overline{1, m}$, j – вид доходів домогосподарства, m – кількість видів доходів; V_{il} – сукупні витрати i -го домогосподарства, $l = \overline{1, k}$, l – вид витрат домогосподарств, k – кількість видів витрат; T_s – державне цільове фінансування, де $s = \overline{1, 2}$ (трансферні платежі, державні дотації), P_{ij}^h – первинні доходи (ті, що утворюються у зв'язку з розподілом національного доходу), P_{ij}^g – доходи від власного господарства або індивідуальної діяльності, P_{ij}^z – інші доходи (доходи від інвестицій, спадщини інші), V_{ii}^s – споживчі витрати; V_{ii}^R – витрати на розвиток домогосподарства, V_d – досягнутий рівень споживчих витрат, v_μ – граничний рівень споживання, T_p – трансферні платежі, T_d – державні дотації, T_p^p – розмір виплат пенсій, T_p^c – розмір виплат стипендії, T_p^v – розмір виплат по інвалідності, T_p^b – розмір виплат по безробіттю, T_p^u – розмір інших виплат, α_r – множник r -го виду, $p = \overline{1, 5}$ (розмір виплат пенсій, розмір виплат стипендії, розмір виплат по інвалідності, розмір виплат по безробіттю та розмір інших виплат), D – розмір державних дотацій закладених у державний бюджет, ΔP_{ij}^g – приріст частки доходів домогосподарств від власного господарства, ΔT_d – приріст частки державних дотацій.

Таким чином побудована економіко-математична модель матиме вигляд задачі лінійного програмування. Цільова функція не містить взаємозалежних факторів, тому може бути досліджена на адекватність та використана у системі управління доходами та витратами домогосподарств.

Апробація моделі здійснюватиметься на основі статистичної звітності за період 2009 та 2013 років.

Було встановлено, що максимальний прибуток, що може бути досягнутий домогосподарствами у найближчий період, за умови, що приріст доходу повернеться до стану 2010 року, а саме відбудеться зростання на 12 % становитиме 88310 млн. грн. Графік залежності прибутку домогосподарств від їх доходу наведено на рис. 3.2.

З рисунку 3.2 видно, що після досягнення оптимуму, відбувається спад прибутку домогосподарств, що може бути інвестований у національну економіку. Це пояснюється тим, що зростання прямих доходів таких як заробітна плата не співпадає з приростом загального доходу. Збільшення останнього показника відбуватиметься за умови зростання доходу від індивідуального господарства, що у свою чергу можливе за двох умов – зростання витрат, тим самим зменшуючи

прибуток або зростання частки державного дотування, що не відбувалось за останні п'ять років. Якщо і здійснювалось державне фінансування, переважно на підтримку сільськогосподарських домогосподарств, то частка зростання була значно нижча частці зростанню доходів.

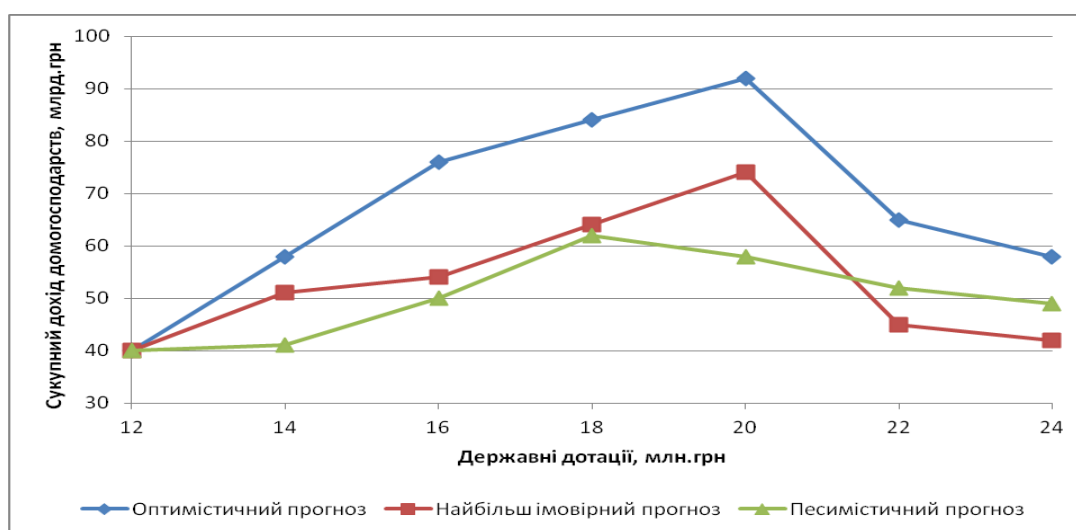

Рис. 3.2. Графік залежності прибутку домогосподарств від сукупного доходу*

* Побудовано у результаті апробації моделі, як прогноз у порівнянні з 2009–2013 рр.

З метою оцінювання адекватності цільової функції (3.1) розрахуємо залежності значення оптимального обсягу доходу домогосподарств від сукупних витрат та державного цільового фінансування і покажемо економічний сенс цих залежностей.

Значення цільової функції (3.1) і оптимального обсягу доходу домогосподарств від сукупних витрат за різних сценаріїв розвитку національної економіки наведено на рис. 3.3.

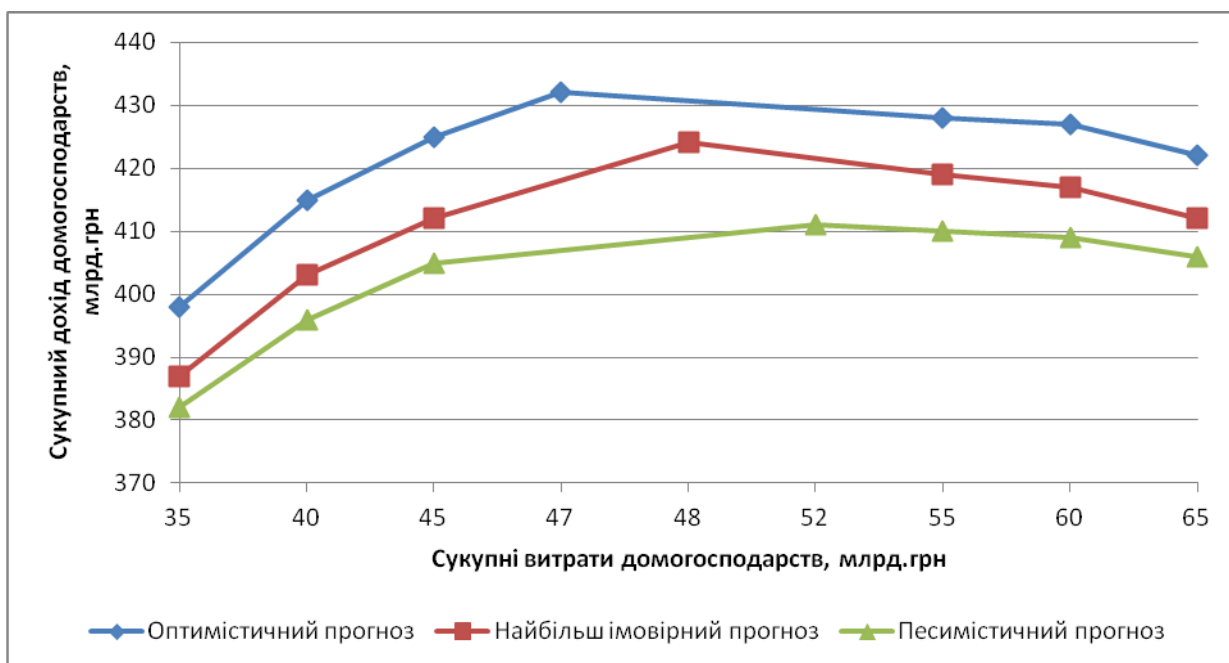

Рис. 3.3. Залежність оптимального доходу (P_{ij}) домогосподарств від сукупних витрат (V_{ij}) за різних сценаріїв розвитку національної економіки

З рисунку 3.3 видно, що при зменшенні сукупних витрат домогосподарств відбувається часткове зростання доходів. Оптимальне значення функції досягається поступово, але слід зауважити, що якщо припустити, що прямі доходи не змінюються, а відбувається зростання лише доходів від індивідуального господарства та настане момент, що доходи будуть наближатись до витрат. Якщо ж буде зростати частка саме прямих доходів то зростання обсягів державного дотування залишатиметься не змінним, що призведе до тих самих результатів.

Значення функції (3.1) і оптимального обсягу доходу домогосподарств від величини державного дотування за різних сценаріїв розвитку національної економіки наведено на рис. 3.4.

Рис. 3.4. Залежність оптимального доходу домогосподарств (P_{ij}) від величини державного дотування (T_d) за різних сценаріїв розвитку національної економіки

Можна зробити висновок, що при зростанні обсягів державного дотування домогосподарств дохід, і відповідно і прибуток, зростатиме значно швидше ніж від зростання витрат. Крім того можна припустити, що відбуватимуться зміни у структурі витрат, а саме зростатиме частка витрат на розвиток домогосподарств.

Ми створили імітаційне середовище з певними оптимістичними умовами, завдяки чому було визначено, що зростання державних дотацій у 2 рази призведе до зростання прибутку домогосподарств, що може бути інвестоване у національну економіку й складатиме

24322 млн. грн., тобто прогнозне значення більше майже втричі.

На підставі проведеного аналізу залежності оптимального прибутку домогосподарств від параметрів цільової функції можна зробити висновок, що ця функція адекватно відображає дійсність.

Таким чином, розроблено метод оптимізації управління доходами і витратами домогосподарств, використання якого призведе до максимізації прибутку домогосподарств, що може бути інвестований у національну економіку.

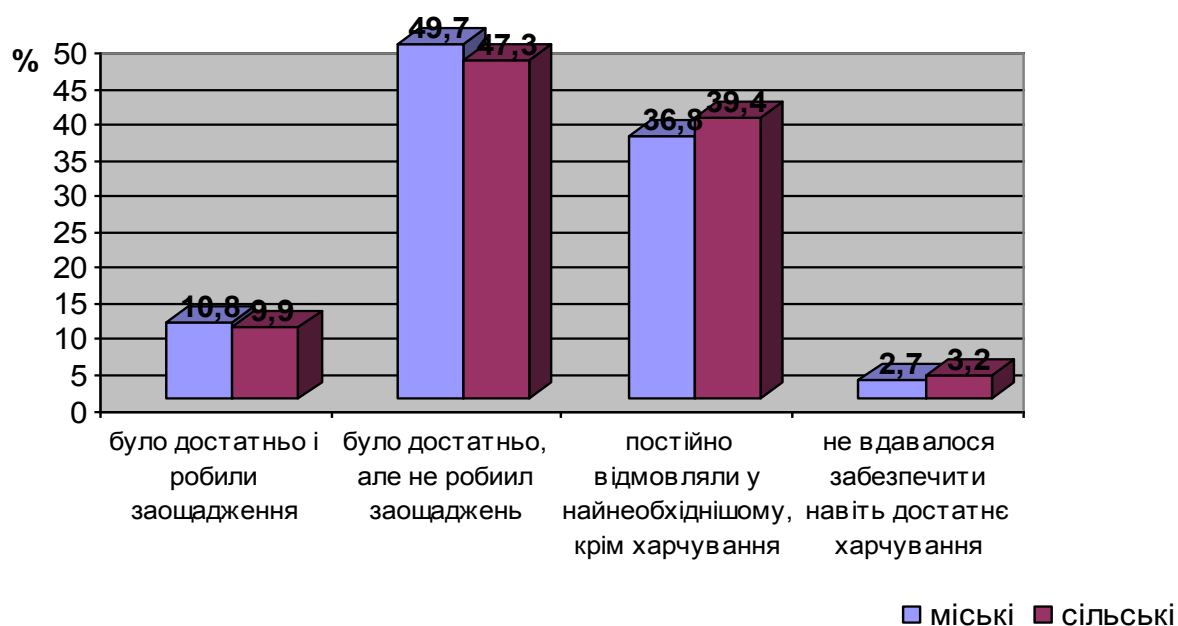
Наведена модель має двоїстий характер – з одного боку вона може використовуватись на мікрорівні з метою фінансового планування доходів та витрат домогосподарств, а з іншого боку – прогнозувати частину національного доходу, що формуватиметься за рахунок доходів домогосподарств.

Домашні господарства у процесі управління своїми ресурсами доволі часто змушені знаходити оптимальне вирішення інколи кардинально протилежних завдань. Скажімо, більшість домашніх господарств постійно стикаються з проблемою пошуку прийняттого для усіх членів співвідношення між поточним споживанням і бажанням заощаджувати. Адже зрозуміло, що збільшення поточних споживчих витрат домогосподарства призводить до зменшення заощаджень і знижує його довгострокову фінансову стійкість; і навпаки, збільшення заощаджень провокує скорочення поточного споживання. Водночас унаслідок залучення кредитів поточне споживання може збільшитися, проте воно знижуватиметься у майбутньому за рахунок виплати відсотків за кредитами.

Важливою складовою формування стратегії управління доходами та витратами домогосподарств є формування моделі планування своїх доходів і витрат, тобто моделі економічної поведінки домогосподарств в умовах ринку. Передусім необхідно зазначити що вибір (як свідомий так і несвідомий) певних моделей економічної поведінки залежить як від загальної економічної ситуації в країні так і від рівня економічної культури властивої членам домогосподарства, умов виховання і не в останню чергу від їхнього почуття соціальної відповідальності ступеня соціальної зрілості морально-вольових якостей. При цьому необхідною умовою, основним «законом» економічного життя є оптимальне співвідношення коштів, що знаходяться у розпорядженні домогосподарства та завдань, які воно за їх допомогою має вирішувати.

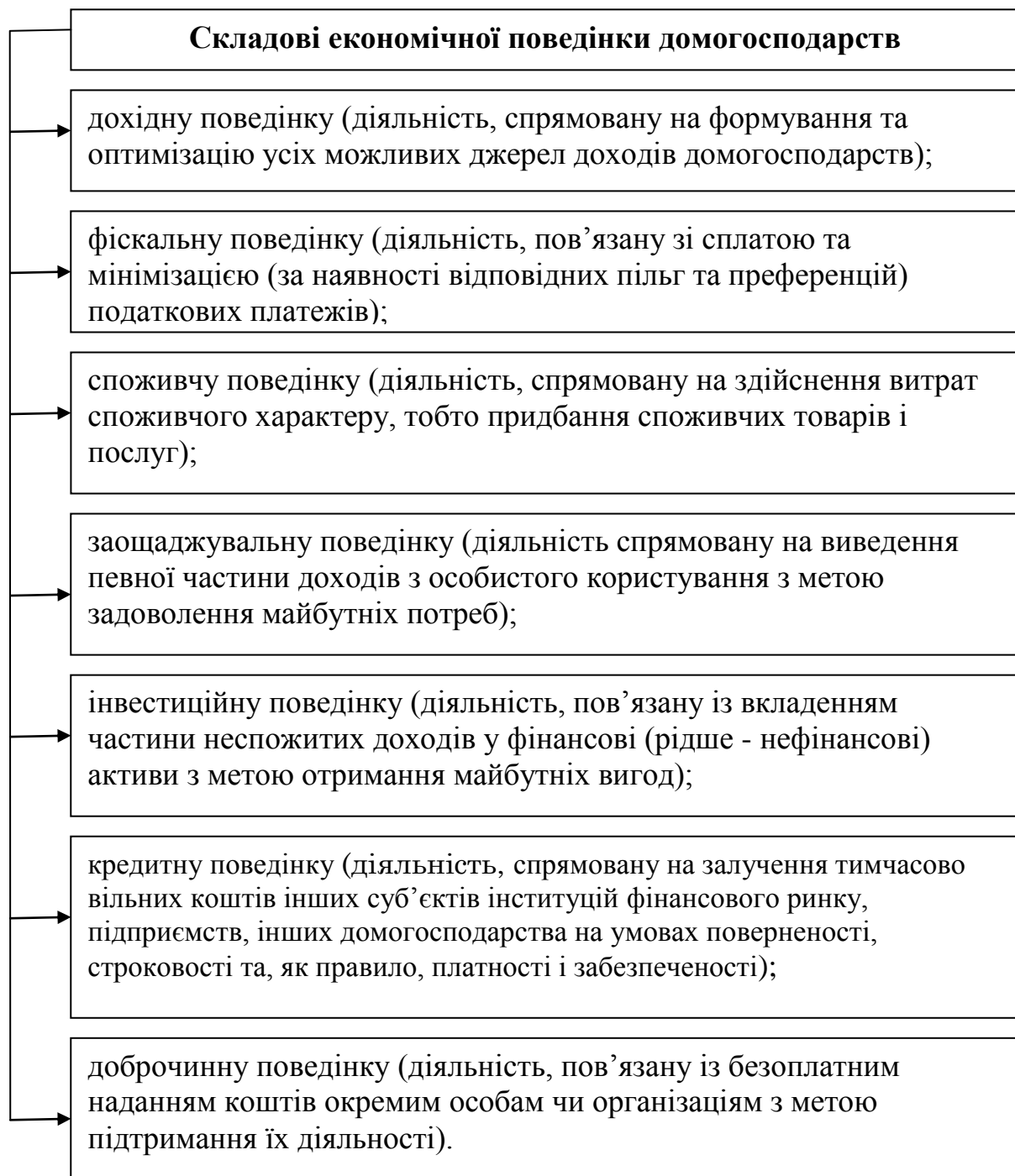
Члени домогосподарства приймають конкретні рішення стосовно того, чи витратити зароблені кошти, скільки витратити, на які цілі, чи інвестувати їх і у які саме активи чи здійснювати позики і брати кредит тощо. Відтак, різний ступінь вираження тих чи інших пріоритетів, потреб та інтересів домогосподарств формує широкий діапазон конкретних моделей їх поведінки. Так, за оцінками експертного опитування можна здійснити розподіл домогосподарств за самооцінкою рівня їх доходів протягом 2012 року (див. рис. 3.5).

Беручи до уваги основні вектори економічної поведінки вітчизняних домогосподарств, можемо виокремити такі основні її складові (див. рис. 3.6).

Рис. 3.5. Розподіл міських та сільських домогосподарств за самооцінкою рівня їх доходів протягом 2012 р.

Отже, можна стверджувати, що на економічну поведінку домашніх господарств справляють вплив дві основні групи чинників: економічного характеру (макроекономічна ситуація в державі загалом та рівень реальних доходів членів домогосподарства зокрема) і соціального характеру (сформовані у домашньому господарстві традиції споживання та заощадження, соціальний статус членів домогосподарства, специфіка взаємовідносин між суб'єктами фінансової поведінки, рівень довіри до органів державної влади та інституцій фінансового ринку тощо).

Рис. 3.6. Складові економічної поведінки домогосподарств з позицій планування своїх доходів та витрат

Сприйняття населенням соціально-економічних перетворень і змін, що відбуваються у суспільстві, а також реакція на такі зміни та чинники, що впливають на їх оцінку, є стратегіями домогосподарств, які не обов'язково усвідомлюються і реалізуються людьми як заздалегідь сплановані варіанти дій. Значною мірою вони формуються стихійно, однак під впливом певних обставин у

домогосподарствах складаються деякі типові форми адаптації до і соціально-економічних перетворень.

Оскільки багато наших співвітчизників у сучасних умовах не бачать для себе можливості впливати, на події, що відбуваються, через брак необхідних знань або демократичних механізмів впливу на суспільно-політичне життя, то в цьому контексті доцільніше вживати термін «адаптація». В Україні типові форми адаптації є передусім стратегіями виживання, адже за умов, коли мінімальна заробітна плата упродовж тривалого періоду залишалася нижчою за прожитковий мінімум, для багатьох людей метою адаптації є саме виживання.

Цікавою щодо економічної поведінки домогосподарств є позиція Т. Богомолової і В. Тапіліної, які всі домогосподарства поділяють на фінансово активні (тобто ті, що мають готівкові заощадження, рахунки і вклади у банківських установах, купують валюту тощо) і фінансово пасивні (котрі не мають або не виявляють будь-яких ознак активної фінансової поведінки). У свою чергу, серед фінансово активних домогосподарств зазначені автори виокремлюють три основні типи (моделі) [66, с. 237]:

1) «заощаджувачі»: домашні господарства, котрі демонструють лише позитивну економічну поведінку (зменшення боргів та вивільнення коштів із поточного споживання для здійснення вкладень у майбутні доходи);

2) «антизаощаджувачі»: домашні господарства, котрі демонструють лише негативну економічну поведінку (споживання у борг, «проїдання» частини майна і заощаджень);

3) «змішана» модель: домашні господарства, котрі демонструють як позитивну, так і негативну економічну поведінку.

Відтак, Т. Кізіма систематизує стратегії домашніх господарств таким чином:

1) активні (стратегія виживання, майнова стратегія, стратегія неорганізованих заощаджень, стратегія організованих заощаджень, страхова стратегія, стратегія формування людського капіталу);

2) пасивні (стратегія державних трансфертів, стратегія приватних трансфертів, стратегія запозичень) [66, с. 115].

Цілком очевидно й те, що модель економічної поведінки кожного домогосподарства може поєднувати декілька стратегій. Так, майнова стратегія з орієнтацією на нерухомість, як правило, доповнюється стратегією запозичень. Стратегія неорганізованих заощаджень може

поєднуватися зі стратегією надання кредитів та стратегією організованих заощаджень.

Можна виділити такі моделі економічної поведінки домогосподарств за найважливішими мотивами (споживання, заощадження, інвестування) та емпіричними закономірностями фінансової поведінки домашніх господарств (див. рис. 3.7).

Рис. 3.7. *Моделі економічної поведінки домогосподарств з позицій планування своїх доходів та здійснення витрат*

На основі проведеного дослідження в п. 2.3. дисертаційної роботи нами було виділено три групи домогосподарств, які різняться рівнем доходів. Для кожного з домогосподарств притаманний свій тип економічної поведінки, а саме для домогосподарств першої групи – споживча, для другої – заощаджувальна, третьої – інвестиційна поведінки.

Кожна модель характеризується певним набором застосовуваних стратегій, рівнем їх диверсифікації, ступенем концентрації активних і пасивних стратегій, ліквідністю результату, цільовим спрямуванням тощо.

Для споживчої моделі економічної поведінки домашніх господарств характерні стратегії виживання, одержання державних і приватних трансфертів, запозичень, а також майнова (у невеликих обсягах та неліквідних формах) стратегія. Ця модель характеризується мінімальною диверсифікацією стратегій та інструментів, максимальною концентрацією пасивних стратегій, наявністю неліквідних активів, необхідністю першорядного вирішення найнагальніших поточних проблем.

Можливі варіанти поведінки за стратегії виживання такі:

1) зменшення споживання. Основна мета – заощаджувати на всьому, купувати дешеві продукти, дешеві або вживані речі, відмова від купівлі побутової техніки, книжок, поїздок на відпочинок,

відвідування театру тощо. Тобто в таких умовах має місце відмова від усього, від чого можна відмовитися без серйозної загрози для здоров'я і життя. Як правило, це єдино можлива стратегія для самотніх людей похилого віку;

2) перехід до самозабезпечення. Головна мета – організувати своє життя і побут так, щоб мінімізувати потребу в грошах {скажімо, виробляти самостійно майже всі необхідні для життя продукти харчування, а їх надлишки обмінювати на інші продукти або продавати на ринку). Основною метою домогосподарства є не виробництво товарів на продаж, а задоволення потреб сім'ї у конкретних продуктах. Таку стратегію, як правило, обирають жителі сільської місцевості або жителі міст, що мають земельні ділянки;

3) пошук додаткової роботи. Основна мета – мати кілька незалежних джерел доходу, щоб не так гостро відчувати наслідки затримок і невиплати заробітної плати. При цьому необхідно мати доволі високу кваліфікацію та можливість координувати затрати власного робочого часу. Таку стратегію обирають консультанти, експерти, викладачі, письменники, програмісти та фахівці інших аналогічних професій;

4) заснування власного бізнесу. Основна мета – відкрити власне підприємство і розпочати діяльність. Однак це передбачає як фахову підготовку, так і відповідний тип характеру;

5) тіньова діяльність. Основна мета – мати альтернативні джерела доходів, ніде не зареєстровані та неоподатковувані. Це може бути малий бізнес, дрібна торгівля, будівництво і ремонт будинків, нелегальна робота за кордоном, робота за наймом без контракту. Незареєстрованість дає змогу швидко як розпочинати, так і закінчувати діяльність;

6) використання соціальних зв'язків. Основна мета – знайти можливість жити за рахунок допомоги родичів, знайомих, релігійних фондів, держави. До такої стратегії вдаються люди, які опинилися в скрутних життєвих обставинах і не мають ні роботи, ні доходів.

Для заощаджувальної моделі поведінки домогосподарств характерні стратегії неорганізованих та організованих заощаджень, надання кредитів, запозичень, а також майнова (у ліквідних формах) стратегія та стратегія формування людського капіталу. Така модель характеризується максимальною диверсифікацією стратегій та помірною диверсифікацією інструментів, помірною концентрацією

активних і пасивних стратегій, переважанням ліквідних активів, а також акцентом на забезпеченні заощаджень від знецінення.

У ставленні людей до заощаджень учені виокремлюють такі типи мотивації:

1) «розпорядники готівки»: люди, що організовують заощадження, виходячи із залишків від повсякденних витрат;

2) «буферні нагромаджувані»: люди, для яких мотивом заощадження є турбота про непередбачувані витрати в майбутньому «на чорний день»);

3) «цільові нагромаджувані»: люди, для яких мотивом є придбання конкретних товарів тривалого користування тощо;

4) «розпорядники багатства»: люди, які створюють заощадження з метою інвестування.

Для інвестиційної моделі поведінки домашніх господарств характерні майнова (у ліквідній формі) стратегія, стратегія формування людського капіталу, а також стратегії організованих і неорганізованих заощаджень, цінних паперів та страхова стратегія. Така модель характеризується максимальною диверсифікацією стратегій та інструментів, максимальною концентрацією активних стратегій, відсутністю неліквідних активів, акцентом не стільки на збереженні заощаджень, скільки на дохідних вкладеннях, які сприяють їхньому збільшенню.

На ступінь готовності домогосподарств до інвестування впливають:

- рівень сукупних грошових доходів членів домогосподарства;
- система соціальних цінностей, що регулюють економічну поведінку людини (сприйняття або несприйняття економічної активності, бізнесової порядності, багатства, заробленого чесною працею, тощо);

- масштабність й складність інформації, якою оперують учасники ринку і яка потребує значних інтелектуальних зусиль;

- наявність соціально-психологічних регуляторів (звичаї, стереотипи, умовності, довіра або недовіра, паніка, ажіотаж, що мобілізують або деморалізують учасників фінансового ринку);

- суб'єктивні психологічні особливості сприйняття людиною економічної реальності;

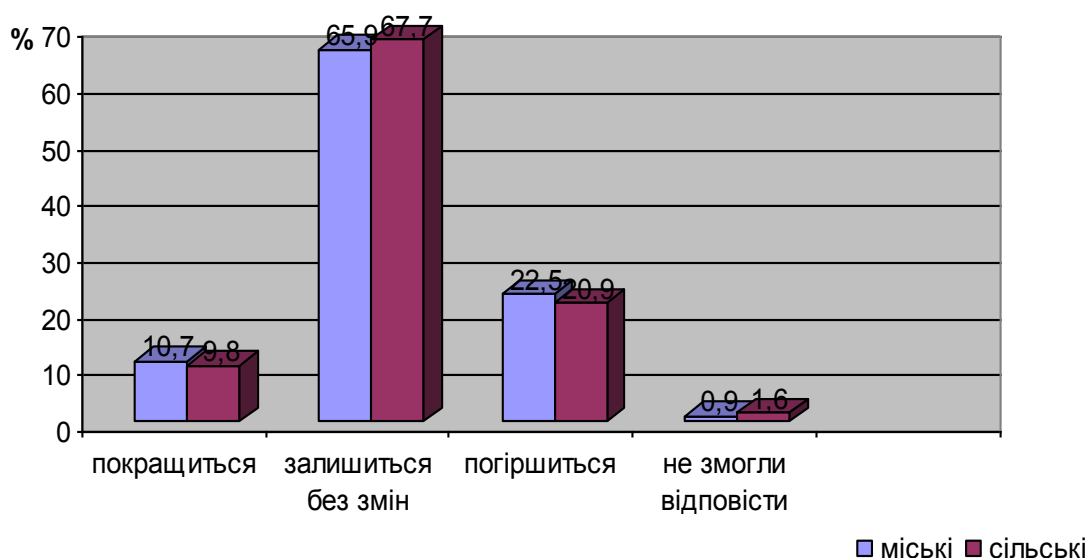
- спосіб одержання (заробляння) грошей. Практика свідчить, що легко зароблені гроші легше «викидають на вітер» – витрачають на нераціональне споживання, вкладають у ризикові фінансові операції,

однак важче приймають рішення про їх заощадження; грошима, заробленими тяжкою працею, розпоряджаються зі значно вищим ступенем відповідальності.

Таким чином, ми погоджуємося з Т. О. Кізима про те, що наведений перелік моделей та стратегій економічної поведінки домогосподарств лише фіксує діапазон можливих варіантів такої поведінки. Проте в чистому вигляді перелічені моделі та стратегії застосовуються досить рідко, адже доволі часто домогосподарство (і навіть одна людина) може використовувати декілька стратегій економічної поведінки одночасно [66, с. 239].

Економічна поведінка більшості українських домогосподарств все ще продовжує залишатися в межах заощаджувальних традицій. Як наслідок, домогосподарства, значна частина яких об'єктивно готова до активної економічної поведінки, на жаль, ще не стали потужними генераторами зростання вітчизняної економіки (див. рис. 3.8).

Рис. 3.8. Економічні очікування міських та сільських домогосподарств щодо змін їх матеріального стану на наступні 12 місяців

Отже, сьогодні можна говорити про необхідність державного стимулювання розвитку домогосподарств інвестиційного типу, тобто про підвищення інвестиційного потенціалу населення України.

Так, інвестиційний потенціал населення – це його можливість робити заощадження, схильність до ощадливості та наміри трансформувати споживчі ресурси у інвестиційні [94, с. 209]. Це не означає, що наявність у домогосподарств фінансових ресурсів є основною, але не єдиною умовою формування інвестиційного

потенціалу. Вони мають заощаджувати, а також мають бути зацікавленими у перетворенні простих заощаджень на інвестиційні ресурси.

Зрозуміло, що без цілеспрямованого державного втручання (через стимулювання та підтримку) так звані «вільні» кошти домогосподарств практично не мають шансів стати інвестиційним ресурсом. Але для такого втручання необхідно виконання першої умови – наявність фінансової спроможності домогосподарств робити заощадження.

Проведений у другому розділі аналіз рівня споживання домогосподарств дає підстави для висновку про обмежені фінансові можливості останніх та відсутність схильності до заощадження у більшості визначених нами типів домогосподарств. Перешкодою для реалізації третьої складової – намірів до інвестування – виступає низка факторів, а саме :

- не достаток внутрішніх інвестиційних ресурсів у домогосподарств;
- недостатній рівень розвитку фондового ринку;
- низький рівень довіри населення до різних інститутів (державних і недержавних);
- значні масштаби розшарування населення за рівнем поточних доходів.

Варто відмітити, що наявна на сьогодні економічна криза посилила гостроту визначених проблем. В свою чергу, ресурси домогосподарств розглядають як один з основних інвестиційних резервів, використання якого дає змогу країні заповнити нестачу фігових ресурсів, і тим самим, знизити залежність від зовнішніх та внутрішніх джерел фінансування.

Підсумовуючи вищезазначене, варто відмітити, що напрямами підвищення інвестиційного потенціалу населення, як фактора розвитку національної економіки, повинні стати:

- 1) зменшення економічно необґрунтованої диференціації в доходах населення;
- 2) випереджаюче зростання доходів від зайнятості як основного джерела доходів та інвестиційних ресурсів домогосподарств;
- 3) орієнтація на середньодохідні групи при формуванні політики залучення інвестиційних коштів домогосподарств;
- 4) підвищення рівня довіри до держави як розпорядника коштів;
- 5) стимулювання розвитку особистих селянських господарств;

б) розвиток цивілізованого фондового ринку і ринку нерухомості (житла, землі) з налагодженням різних схем інвестування;

7) заохочення мешканців населених пунктів до інвестицій і об'єкти інфраструктури локального рівня.

Висновки до розділу 3

Все вищезазначене дає змогу зробити наступні висновки:

1. Встановлено, що контроль за формуванням доходів вітчизняними домогосподарствами практично відсутній. Він проявляється лише з боку органів Державної фіскальної служби України, на яку покладено функції збору декларацій фізичних осіб про їхні доходи за певний період. З метою посилення контролю з боку контролюючих органів за процесом управління доходами та витратами домогосподарств слід ввести обов'язкове декларування доходів і витрат всіма домогосподарствами; створити спеціальний підрозділ, який би займався прийняттям декларацій у фізичних осіб – Координаційний комітет з питань управління доходами та витратами домогосподарств.

2. Виявлено тенденцію до покращення умов функціонування сільських домогосподарств, шляхом ведення ними підсобного господарства. Тому, з метою забезпечення продовольчої безпеки в Волинській області було прийнято Програму розвитку особистих селянських господарств. Основними напрямками фінансового забезпечення виконання даної програми повинно стати здешевлення кредитів для закупівлі власниками особистих поголів'я ВРХ, свиней, овець, бджолосімей, птиці; створення дорадчих навчально-інформаційних груп з метою впровадження прогресивних технологій в сільськогосподарському виробництві; проведення навчань, семінарів; проведення обласних виставкових заходів та ін.

3. Доведено, що у системі управління доходами та витратами домогосподарств повинна стимулювати забезпечення зростання доходів домогосподарств включаючи доходи, що виникають у результаті здійснення індивідуальної діяльності переважно здійснюючи та коригуючи державне цільове фінансування. Розроблено оптимізаційну модель, що дозволить на мікрорівні здійснювати фінансове планування доходів та витрат домогосподарств, на макрорівні – прогнозувати частину

національного доходу, що формуватиметься за рахунок доходів домогосподарств.

Цільовою функцією економіко-математичного моделювання є частина національного доходу, що виникатиме за рахунок прибутку домогосподарств. Для досягнення оптимального значення функції встановлено, що споживчі витрати мають бути вищі існуючого рівня домогосподарством, але бути меншим граничному розміру споживання домогосподарством та приріст частки доходу, що виникає за рахунок індивідуального господарства буде тотожним приросту державного дотування. Розмір державного дотування домогосподарства залежатиме від частки фінансування у державному бюджеті країни. Вигляд балансової умови буде відрізнятись залежно від сценарію розвитку національної економіки.

Виявлено, що цільова функція наведеної моделі не містить взаємозалежних факторів, тому була досліджена на адекватність та апробована у системі управління доходами та витратами домогосподарств.

Встановлено, що максимальний прибуток, буде досягнутий домогосподарствами у випадку приросту доходу на 12 % і становитиме 88310 млн. грн. Збільшення значення функції відбуватиметься за умови зростання доходу від індивідуального господарства.

При зростанні державного дотування домогосподарств дохід, і відповідно і прибуток, зростатиме значно швидше ніж від зростання витрат. Крім того можна припустити, що відбуватимуться зміни у структурі витрат, а саме зростатиме частка витрат на розвиток домогосподарств.

В умовах оптимістичного сценарію розвитку національної економіки зростання державних дотацій у 2 рази призведе до зростання прибутку домогосподарств, що може бути інвестоване у національну економіку і складатиме 24322 млн. грн., тобто прогнозне значення збільшиться втричі.

Використання розробленого інструменту оптимізації управління доходами і витратами домогосподарств призведе до максимізації їх прибутку, що може бути інвестований у національну економіку.

4. Виокремлено три моделі економічної поведінки домогосподарств за найважливішими мотивами (споживання, заощадження, інвестування) та емпіричними закономірностями

фінансової поведінки домашніх господарств. Це споживча, заощаджувальна та інвестиційна моделі.

5. Встановлено, що існує необхідність державного стимулювання розвитку домогосподарств інвестиційного типу, тобто про підвищення інвестиційного потенціалу населення України. напрямками підвищення інвестиційного потенціалу населення, як фактора розвитку національної економіки, повинні стати: зменшення економічно необґрунтованої диференціації в доходах населення; випереджаюче зростання доходів від зайнятості як основного джерела доходів та інвестиційних ресурсів домогосподарств; орієнтація на середньодохідні групи при формуванні політики залучення інвестиційних коштів домогосподарств; підвищення рівня довіри до держави як розпорядника коштів; стимулювання розвитку особистих селянських господарств; розвиток цивілізованого фондового ринку і ринку нерухомості (житла, землі) з налагодженням різних схем інвестування; заохочення мешканців населених пунктів до інвестицій і об'єкти інфраструктури локального рівня.

ВИСНОВКИ

У монографії запропоновано нове вирішення важливого науково-практичного завдання, яке полягає у розробці теоретико-методологічних положень та практичних рекомендацій щодо удосконалення системи управління доходами та витратами домогосподарств. Це дало підстави сформулювати такі висновки та пропозиції теоретичного й практичного характеру:

1. Дослідження різних поглядів на сутність поняття «домогосподарство» на основі визначення недоліків та переваг дало можливість поглибити його зміст. Сформульована дефініція враховує не лише наявність родинних зв'язків та спільність побуту, а й взаємовідносини членів домогосподарства з іншими суб'єктами економічної діяльності. Наведене трактування певною мірою універсальне, що дає змогу використовувати його в різних сферах діяльності.

2. Залежно від направленості витрат та джерел отримання доходів виокремлено три типи домогосподарств, що різняться своєю економічною поведінкою. Зокрема споживчі домогосподарства виступають, в основному, споживачами товарів та послуг; заощаджувальні, направляють доходи в не ризиковані фінансові інструменти, інвестиційні домогосподарства виступають основними нагромаджувачами капіталу. Частка, що припадає на споживчі домогосподарства становить 28 %, заощаджувальні – 24 % й інвестиційні – 18 %. Держава повинна активно впливати на збільшення питомої ваги заощаджувальних та інвестиційних домогосподарств.

3. Розроблено трьохрівневу систему управління доходами та витратами домогосподарств, у якій на кожному з рівнів (макро, мезо та мікро) виокремлено об'єкт та суб'єкти управління; означено основні функції. Об'єктами управління виступають сукупні доходи та сукупні витрати домогосподарств. Суб'єктами на макрорівні є держава в особі відповідних органів державної влади, що опосередковано впливають на процеси формування доходів і здійснення витрат домашніми господарствами. На мезорівні на процес управління доходами та витратами домогосподарств впливають місцеві органи влади та різні господарюючі суб'єкти (фінансово-кредитні установи, торгівельно-роздрібні мережі, виробники товарів та послуг тощо). На мікрорівні – це діяльність

членів домашнього господарства, які безпосередньо здійснюють загальне управління своїми коштами. Основні функції управління доходами та витратами домашніх господарств – планування, організування, мотивування, контролювання та прогнозування поточних доходів і витрат своїх членів, а також формування їх заощаджень. Це дозволить відповідним службам системно та всебічно досліджувати цю важливу сферу економічних відносин з метою прийняття державних та регіональних програм підвищення інвестиційної активності домогосподарств.

4. Удосконалена методика оцінки ефективності управління доходами та витратами домогосподарств, яка ґрунтується на системі показників економічного розвитку домогосподарств, диференціації життєвого рівня населення, інвестиційної активності домогосподарств, дасть змогу суб'єктам макро-, мезо- та мікрорівнів виявити негативні та позитивні тенденції у формуванні доходів домогосподарств та визначити пріоритети їх зміни.

5. Розроблена та досліджена на адекватність модель оптимізації системи управління доходами та витратами домогосподарств. Завдання оптимізації полягає у визначенні максимального прибутку домогосподарств шляхом підвищення їх інвестиційної активності при мінімальних державних дотаціях. Ця модель може використовуватися державними органами для прогнозування розмірів дотацій та формування програм активізації підприємницької діяльності домогосподарств.

6. Обґрунтовано необхідність державного стимулювання розвитку домогосподарств інвестиційного типу, що сприятиме підвищенню інвестиційного потенціалу населення. Напрямами підвищення інвестиційного потенціалу, як чинника розвитку національної економіки, повинні стати: зменшення економічно необґрунтованої диференціації в доходах населення; випереджаюче зростання доходів від підвищення рівня зайнятості та інвестиційних ресурсів домогосподарств; орієнтація на середньодохідні групи при формуванні політики залучення інвестиційних коштів домогосподарств; підвищення рівня довіри до держави як розпорядника коштів; стимулювання розвитку особистих селянських господарств; розвиток цивілізованого фондового ринку і ринку нерухомості (житла, землі) з налагодженням різних схем інвестування; заохочення мешканців населених пунктів до інвестицій і об'єкти інфраструктури локального рівня.

Викладені вище результати дослідження дають змогу поглибити теоретичні основи процесу управління доходами та витратами домогосподарств, а застосування практичних рекомендацій дозволило оптимізувати державну та регіональну інвестиційну політику.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аграрне право України : підручник / [за ред. О. О. Погрібного]. – К. : Істина, 2007. – 448 с.
2. Андрущенко В. Л. Орієнтири вітчизняної фінансової думки / В. Л. Андрущенко // Фінанси України. – 2000. – № 4. – С. 3–10.
3. Бабич А. М. Финансы: учебник / А. М. Бабич, Л. Н. Павлова. – М. : ФБК-ПРЕСС, 2000. – 780 с.
4. Бандера В. Доходи та заощадження в перехідній економіці України / В. Бандера, В. Буняк, О. Ватаманюк, Н. Дорофєєва, Г. Коротка, С. Панчишин (ред.), М. Савлук (ред.). – Л. : Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2003. – 406 с.
5. Белозеров С. А. Финансы домашнего хозяйства: инвестиционный аспект / С. А. Белозеров. – СПб. : Изд-во С.-Петербур. ун-та, 2006. – 342 с.
6. Біттер О. Грошові та сукупні доходи сільських домогосподарств Карпатського регіону / О. Біттер // Економіка України. – 2006. – № 2. – С. 58–64.
7. Болотіна Є. В. Домогосподарство в системі інститутів ринкової економіки / Є. В. Болотіна [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Vdnuet/econ/2011_3/Volot.pdf.
8. Беккер Г. Экономика семьи и макроповедение / Г. Беккер // США: економіка, політика, ідеологія. – 1996. – № 2. – С. 22–25.
9. Беккер Г. С. Человеческое поведение: экономический подход: Избранные труды по экономической теории / Г.С. Беккер; [пер. с англ., сост., науч. ред., посл. М. И. Левин]. – М.: ГУВШЭ, 2003. – 414 с.
10. Бондар І. К. Науково-методичні підходи щодо визначення середнього класу в Україні / І. К. Бондар, Г. В. Ярошенко, Є. О. Бугаєнко // Формування ринкових відносин в Україні. – 2003. – № 11 (30). – С. 39.
11. Ватманюк О. З. Заощадження в економіці України: макроекономічний аналіз : монографія / О. З. Ватаманюк. – Львів: Видавничий центр Львівського національного університету ім. І. Франка, 2007. – 536 с.
12. Верховин В. И. Экономическая социология / В. И. Верховин ; [под. ред. В. И. Демина]. – М. : ИМТ, 1998. – 446 с.
13. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов.) / уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. – К. : Ірпінь: Перун, 2007. – с. 305.

14. Вдовиченко А. М. Готівкові заощадження населення та їх вплив на споживчі витрати домогосподарства/ А. М. Вдовиченко // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_gum/aprer/2009_4_1/2.pdf

15. Витрати та ресурси домогосподарств Волинської області: статистичний збірник. – Луцьк: Головне управління статистики у Волинській області, 2014. – 51 с.

16. Витрати і ресурси домогосподарств України у 2009 році (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України): стат. зб. – К. : Держкомстат України, 2010. – Ч. 1. – 401 с.

17. Витрати і ресурси домогосподарств України у 2010 році (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України): стат. зб. – К. : Держкомстат України, 2011. – Ч. 1. – 405 с.

18. Витрати і ресурси домогосподарств України у 2012 році (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України): стат. зб. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ukrstat.org/uk/druk/publicat/Arhiv_u/17/Arch_vrd_zb.htm.

19. Вступ до економічної теорії : підручник / за ред. З. Ватманюка, 3-те вид., доповн. – Л.: Новий Світ. – 2007. – 504 с.

20. Воскобойніков В. Б. Фінансова грамотність молоді : практика зберігання та збільшення грошей родини / В. Б. Воскобойніков. – Черкаси: Маклаут, 2009. – 240 с.

21. Геєць В. М. Економічні передумови стабільності соціального розвитку в середньостроковій перспективі / В. М. Геєць // Економіка і прогнозування. – 2002. – № 2. – С. 9–33.

22. Гладун О. М. Домогосподарства як елемент економічної системи / О. М. Гладун // Наукові записки університету «Києво-Могилянська академія» том 22, частина 2, «Суспільні науки». – К. : «КМ Академія», 2003. – С. 342–345.

23. Гладун О. М. Проблеми оцінювання якості даних вибірових обстежень домашніх господарств / О. М. Гладун // Проблеми статистики: Щорічник наук. праць. – К. : НДІ статистики Держкомстату України. – 2000. – Вип. 2. – С. 242–244.

24. Гладун О. М. Вибіркові обстеження домогосподарств в Україні: історичний аспект / О. М. Гладун // Статистика України. – К., 2007. – № 3. – С. 4–11.

25. Гладун О. М. Вибіркові обстеження населення: методологія, методика, практика: [монографія] / Гладун О. М. – Ніжин : ТОВ Видавництво «Аспект-Поліграф», 2009. – 348 с.

26. Гладун О. М. Гармонізація програм фінансових спостережень при проведенні обстежень домогосподарств / О. М. Гладун // Проблеми статистики: Щорічник наук. праць. – К. : НДІ статистики Держкомстату України. – 2002. – Вип. 4. – С. 86–89.

27. Гладун О. М. Домогосподарства: функції та проблеми дослідження / О. М. Гладун // Демографія та соціальна економіка: Науково-економічний та суспільно-політичний журнал. – К.: НАН України, Інститут демографії та соціальних досліджень. – 2005. – №1. – С. 177–185.

28. Гладун О. М. Проблема отримання надійних даних для регіонального рівня при проведенні вибірових обстежень домогосподарств / О. М. Гладун // Проблеми статистики: Щорічник наук. праць. – К.: НДІ статистики Держкомстату України. – 2001. – Вип. 3. – С. 154–158.

29. Глухов В. В. Коллективные модели управления финансами в домашнем хозяйстве / В. В. Глухов // Дайджест-Финансы. – 2007. – № 6 (150). – С. 51.

30. Глухов В.В. Экономическая природа финансов домашних хозяйств / В.В. Глухов // Финансы и кредит. – 2008. – № 21 (309). – 380 с.

31. Гончарова М. В. Стратегия финансового обеспечения системы поддержки населения в социально ориентированной «экономике потребления» / М. В. Гончарова // Финансы и кредит. – 2006. – №18. – С. 66–70.

32. Горбачик А. Сприйняття економічних змін і стратегії виживання домогосподарств / Андрій Горбачик // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2001. – № 4. – С. 24.

33. Демографический энциклопедический словарь / гл. ред. Д. И. Валентей. – М. : Сов. Энцикл., 1985. – С. 89.

34. Державний комітет статистики України: Аналітична доповідь: Витрати і ресурси домогосподарств України за 2009–2012 рр. (за даними вибірового обстеження умов життя домогосподарств) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.ukrstat.gov.ua.

35. Державний комітет статистики України: Методологічні коментарі для користувачів щодо програми та системи показників вибірового обстеження умов життя домогосподарств [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.ukrstat.gov.ua.

36. Державний комітет статистики України: Структура сукупних витрат домогосподарств [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.ukrstat.gov.ua.
37. Длугопольський О. В. Суспільний сектор економіки та публічні фінанси в епоху глобальних трансформацій : монографія / О. В. Длугопольський. – Тернопіль : Екон. думка ТНЕУ, 2011. – 632 с.
38. Дмитренко Д. М. Роль фінансів домогосподарств у фінансовій системі України в контексті глобалізації [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/VUABS/2010_1/28_01_04.pdf
39. Домострой: сборник / [Сост. В. Колесов, Т. Рогожникова.]. – М.: Худож. лит., 1991. – 139 с.
40. Доходи та заощадження в перехідній економіці України / за ред. С. Панчишина та М. Савлука. – Львів : Вид-во «ЛНУ ім. Івана Франка», 2003. – 406 с.
41. Доходи населення // Про соціально-економічне становище України за січень-серпень 2010 р. – К. : Вид-во «Либідь», 2010. – С. 60.
42. Доходи і витрати населення/ Звітність Національного Банку України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=57896.
43. Дуб А. Р. Сімейні аграрні господарства в умовах перехідної економіки : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. економ. наук : 08.00.01 / А. Р. Дуб. – Львів, 2001. – 18 с.
44. Економічна теорія: політична економія : підручник / [С. І. Юрій, В. Буян, Р. М. Березюк та ін.] ; за заг. ред. С. І. Юрія. – К. : Кондор, 2010. – С. 161
45. Економічна енциклопедія: у 3 т. / редкол.: С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін. – К. : Академія, 2000. –Т1. –С. 359
46. Економічний енциклопедичний словник: у 2 т. / за ред. С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін. – Л. : Світ, 2005. –Т1. –С. 171.
47. Екшембиев Р. С. Персональные финансы в финансовой системе государства / Р. С. Екшембиев ; под ред. проф. В. А. Слепова. – М. : Магистр, 2009. – С. 226.
48. Євтух О. Т. Природа і причини багатства: погляд фінансиста / О.Т. Євтух // Фінанси України. – 2005. – №4. – С. 4–12
49. Єфременко Т. Фінансова поведінка населення України / Тетяна Єфременко // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2002. – № 2. – С. 167.

50. Єріна А.М., Галицька Е.В. Гармонізація національної системи статистичної інформації з міжнародними стандартами / А. М. Єріна, Е. В. Галицька. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/naukma/Spec/2002_20-2/38_erina_am.pdf

51. Закон України від 23 вересня 2008 р. № 575-VI «Про сільськогосподарський перепис» [Електронний ресурс] – Режим доступу : Ліга : еліт Закон Copyright : ІАЦ «Ліга»

52. Закон України від 15 травня 2003 р. № 742. «Про особисте селянське господарство» [Електронний ресурс] – Режим доступу : Ліга : еліт Закон Copyright : ІАЦ „Ліга”.

53. Земельний кодекс України від 25 жовтня 2001 р. № 2768. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : Ліга : еліт Закон Copyright : ІАЦ «Ліга».

54. Збарський В.К. Малі форми господарювання в Україні : теорія, методологія і практика : монографія / В. К. Збарський. – К. : НАУ-ДАККІМ, 2005. – 432 с.

55. Зятковський І. В. Фінанси суб'єктів господарювання в умовах інституціональних перетворень : монографія / І. В. Зятковський. – Т.: Екон. думка, 2006. – 230 с.

56. Іващенко М. В. Інституціональний аналіз видів фінансової поведінки українських домогосподарств / М. В. Іващенко // Вісник Університету банківської справи Національного банку України. – 2011. – № 1 (10). – С. 17–21.

57. Ільченко Т. Основні чинники формування заощаджень населенням / Т. Ільченко. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua>.

58. Ільченко Т. Методологічні підходи до дослідження заощаджень населення / Т. Ільченко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vtneu/2010_2/56.pdf

59. Інституційні сектори економіки: метод, матеріал для вивчення Дисциплін «Фінанси підприємств» і «Фінансова діяльність суб'єктів господарювання» / уклад. І. Зятковський. – Т. : ТДЕУ, 2006. – С. 6.

60. История экономических учений: учебное пособие / под ред. В. Автономова, О. Ананьина, Н. Макашевой. – М.: ИНФРА-М, 2003. – 784 с.

61. История экономических учений: Учеб. пособие / под ред. В. Автономова, О. Ананьина, Н. Макашевой. – М.: ИНФРА – М, 2002. – 657 с.

62. История экономических учений: Учебник для вузов / под ред. В.С. Адвадзе, А.С. Квасова. – М.: ЮНИТИ – ДАНА, 2002. – 480 с.
63. Калмикова М. Вплив заощаджень та інвестицій на економічний розвиток України / М. Калмикова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuiv.gov.ua>.
64. Канівець О. П. Загрози соціально-економічної безпеки домогосподарств на сучасному етапі в Україні / О. П. Канівець // Социально-экономические аспекты промышленной политики. – Донецк, 2003. – Т. 2. – С. 103–108.
65. Карлін М. І. Фінанси домогосподарств провідних країн світу : навч. посіб. / М. І. Карлін, І. О. Цимбалюк. – Луцьк : Вежа-Друк, 2014. – 172 с.
66. Кізима Т. О. Фінанси домогосподарств: сучасна парадигма та доміанти розвитку / Т. О. Кізима; [вступне слово С. І. Юрія]. – К.: Знання, 2011. – 431 с.
67. Кізима Т. О. Фінанси домогосподарств – важлива складова фінансової системи України / Т. О. Кізима // Наука й економіка. – 2009. – Вип. 1(9). С. 55–60.
68. Кізима Т.О. Управління фінансами домашніх господарств: теоретико-прагматичні аспекти / Т. О. Кізима // Світ фінансів. – 2010. – №4 (21) – С. 22–23.
69. Кізима Т.О. Стратегії й моделі фінансової поведінки домашніх господарств в сучасних умовах / Т. О. Кізима // Світ фінансів. – 2010. – №2 (19) – С. 86–96.
70. Кізима Т. О. Фінансова стабільність держави і середній клас: критеріальна ідентифікація та феноменологія взаємодії / Т. О. Кізима // Світ фінансів. – 2007. – №3 (12) – С. 32–49.
71. Кізима Т.О. Фінансові аспекти подолання бідності в Україні / Т. О. Кізима // Економіка: проблеми теорії і практики: зб.наук. пр. – Д.: ДНУ, 2009. – Вип. 245: у 5 т. – Т3. – 284 с. – С. 578–584.
72. Кізима Т.О. Доходи домашніх господарств: теоретична концептуалізація та пріоритети формування в сучасних умовах / Т. О. Кізима // Формування ринкових відносин в Україні: зб. наук. пр. – 2010. – № 2 (93). – С. 34–37.
73. Кізима Т. О. Бюджет домогосподарства: теоретичні основи та прагматизм формування в сучасних умовах / Т. О. Кізима // Вісник Криворізького економічного інституту КНЕУ : зб. наук. пр. – 2009. – № 3 (15). – С. 123–129.

74. Кізіма Т. О. Витрати домогосподарств України: сутнісно-аналітичний аспект / Т. О. Кізіма // Вісн. Тернопільського національного університету. – 2010. – №2. – С. 61–70.

75. Кізіма Т. О. Домогосподарство як інституційна економічна одиниця та суб'єкт фінансових відносин / Т. О. Кізіма // Фінансова система України: зб. наук. пр. – Острог: Вид-во Нац. ун-ту «Острозька Академія», 2009. – Вип. 10. – Ч. 2. – 350 с. – С. 134–145.

76. Кізіма Т. О. Домогосподарство як первинна економічна одиниця: генезис, еволюція та розвиток в умовах ринку / Т. О. Кізіма // Екон. вісн. ун-ту: зб. наук. пр. учених та аспірантів. – 2009. – Вип. 5. – С. 344–348.

77. Ковалев В. В. Финансовый учет и анализ: концептуальные основы / В. В. Ковалев. – М.: Финансы и статистика, 2004. – 145 с.

78. Копилов А. А. Заощаджувальна поведінка населення України в умовах економічної кризи / А. А. Копилов [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/natural/Nvuu/Ekon/2011_33_sv4/SOURCE/15.pdf.

79. Котис Н. Теоретико-методологічні основи досліджень сектора домогосподарств у системі національної економіки / Н. Котис // Галицький економічний вісник. – 2011. – №1(30). – с. 63–67.

80. Крупка М. І. Фінансово-кредитний механізм інноваційного розвитку економіки України. / М. І. Крупка – Львів: Видавничий центр Львівського національного університету імені Івана Франка, 2001. – 608 с.

81. Лебідь В. І. Правове становище особистих селянських господарств в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.06 «Земельне право; аграрне право; екологічне право; природоресурсове право» / В. І. Лебідь. – К., 2002. – 21 с.

82. Ліпич Л. Г. Методи визначення потреб індивідуальних споживачів : монографія / Л. Г. Ліпич, С. Я. Войтович. – Луцьк : Надстир'я, 1999. – 205 с.

83. Ліпич Л. Г. Маркетингове прогнозування товарного ринку : монографія / Л. Г. Ліпич. – Луцьк : ЛДТУ, 2002. – 376 с.

84. Ліпич Л. Г. Формування стратегії інноваційного розвитку підприємства на засадах прогнозування кон'юнктури ринку автомобілебудування : монографія / Л. Г. Ліпич, Т. П. Радіщук. – Луцьк : Вежа-Друк, 2013. – 228 с.

85. Ліпич Л. Г. Витрати та ресурси домогосподарств: теоретичний та практичний аспекти / Л. Г. Ліпич, С. В. Мостенець // Наук. вісн.

Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки. Сер. : Екон. науки. – 2012. – № 5 (230). – С. 37–41.

86. Ліпич Л. Г. Управління доходами та видатками домогосподарств в умовах ринку / Л. Г. Ліпич, С. В. Мостенець // Економіст. – 2012. – № 7. – С. 47–53.

87. Ліпич Л. Г. Система оподаткування домогосподарств України як специфічного сектору її економіки / Л. Г. Ліпич, С. В. Мостенець // Зб. наук. пр. ЛНУ імені Івана Франка : Формування ринкової економіки в Україні.. – 2014. – Випуск 31, частина 2. – С.10–17.

88. Ліпич Л. Г. Теоретичні основи домогосподарств та їх роль у ринковій економіці / Л. Г. Ліпич, С. В. Мостенець // Матеріали VI міжн.наук.-практ. конф. «Трансформаційні процеси в економіці держави та регіонів» (Запоріжжя, 20–21 жовтня 2011 р.) – Запоріжжя : Запоріж. нац. у-т., 2011. – Том II – С. 227–229.

89. Ліпич Л. Г. Методика оцінювання ефективності управління доходами та витратами домогосподарств України / Л. Г. Ліпич, С. В. Мостенець // Матеріали X міжн. наук.-практ. конф. «Маркетинг та логістика в системі менеджменту» (Львів, 6–8 листопада 2014 р.) – Львів : Нац. у-т. «Львівська політехніка», 2014. – С. 213–215.

90. Ліпич Л. Г. Щодо питання оцінки ефективності управління доходами та витратами вітчизняних домогосподарств / Л. Г. Ліпич, С. В. Мостенець // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Економічні науки», випуск 9/2014. – С. 176–179.

91. Ломачинська І.А. Оптимізація фінансової поведінки домогосподарств у трансформаційній економіці України / І. А. Ломачинська // Економічний простір. – 2011. – № 49. – С. 141–149.

92. Лондар С. Л. Фінанси: навч. посіб./ С. Л. Лондар, О. В. Тимошенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://libfree.com/192110550-finansifinansi__londar_sl.html.

93. Людський розвиток в Україні : трансформація рівня життя населення та регіональні диспропорції (колективна монографія) / відпов. за випуск Л. М. Черенько, О. В. Макарова, за ред. Е. М. Лібанової. – У 2-х томах. – К. : Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України, 2012. – 436 с.

94. Людський розвиток в Україні : соціальні та демографічні чинники модернізації національної економіки (колективна монографія) / [Лібанова Е. М., Макарова О. В., Курило І. О. та ін]; за ред. Е. М. Лібанової. – К. : Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України, 2012. – 320 с.

95. Макконнелл К. Р. Экономика : Принципы, проблемы и политика : в 2 т. / К. Р. Макконнелл, С. Л. Брю; [пер. с англ. 11-го изд.]. – К. : Хагар-Демос, 1993. – Т. 1. – 785 с.

96. Малеева Т. Дифференциация доходов населения в условиях финансовой стабилизации / Т. Малеева // Социальная политика в период перехода к рынку : проблемы и решения : сб. ст. / под ред. А. Ослунда и М. Дмитриева. – М. : Моск. центр Карнеги, 1996. – 402 с.

97. Мірошніченко О. Ю. Оцінка рівня матеріальної забезпеченості й особистого споживання міських і сільських домогосподарств України / О. Ю. Мірошніченко // Формування ринкових відносин в Україні. – 2007. – № 7–8. – С. 106–114.

98. Мельник А. Фінансові оцінки у системі інституційного забезпечення розвитку домогосподарства / А. Мельник, Н. Ціщик [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vtneu/2011_3/3_2011/03Meln.pdf

99. Методологічні положення зі статистики / Державний комітет статистики України ; [редкол.: О.Г. Осауленко та ін.]. – К. : Август, 2002. – Вип. 1. – 552 с.

100. Методика формування вибірових сукупностей для проведення у 2010–2013 рр. вибірових обстежень населення (домогосподарств): умов життя домогосподарств, економічної активності населення та сільськогосподарської діяльності населення у сільській місцевості. – К. : Державний комітет статистики України, 2010. – 162 с.

101. Месель-Веселяк В. Я. Розвиток особистих селянських господарств в Україні / В. Я. Месель-Веселяк // Економіка АПК. – 2005. – № 2. – С. 7–15.

102. Мостенець С. В. Домогосподарство як домінуючий інститут розвитку держави / С. В. Мостенець // Фінансова система України. Зб. наук. пр. – 2011. – Випуск 17. – С. 240–245.

103. Мостенець С. В. Витрати та ресурси домогосподарств : регіональний аспект / С. В. Мостенець // Зб. наук. пр. Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника : Моделювання регіональної економіки. – 2013. – С. 317–330.

104. Мостенець С. В. Макро- та мікроекономічний підходи до управління доходами та витратами домогосподарств в умовах ринку / С. В. Мостенець // «Глобальні та національні проблеми економіки»: Електронне наукове фахове видання. – 2014. – №2.

105. Мостенець С. В. Деякі підходи до трактування сутності фінансів домогосподарств / С. В. Мостенець // Матеріали наук.-практ.

конф. молодих науковців, аспірантів, здобувачів і студентів «Актуальні проблеми і перспективи розвитку економіки України» (Луцьк, 17–18 листопада 2011 р.). – Луцьк : Волинський національний університет ім. Лесі Українки, 2011. – С. 170 – 172.

106. Мостенець С. В. Сучасний стан фінансів домогосподарств України / С. В. Мостенець // Матеріали XVII міжн.наук.-практ. конф. «Перспективи розвитку економіки України: теорія, методологія, практика» – (Луцьк, 29–30 травня 2012 р.). – Луцьк: Волинський національний університет ім. Лесі Українки, 2012. – С. 55–57.

107. Мостенець С. В. Напрямки витрачання фінансових ресурсів домогосподарств та шляхи їх оптимізації / С. В. Мостенець // Тези доп. Всеукраїнської наук.-практ. конф. «Фінансова політика як складова економічного розвитку» (Київ, 18–19 квітня 2012 р.). – Київ. : Київський національний торговельно-економічний університет, 2012. – С. 197–198.

108. Мостенець С. В. Витрати та ресурси домогосподарств України / С. В. Мостенець // Матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конф. «Проблеми управління соціально-економічним розвитком України» (Харків, 27 квітня 2012 р.) – Харків. : Харк. нац. у-т., 2012. – С. 386–390.

109. Мостенець С. В. Роль фінансів домогосподарств у забезпеченні фінансової безпеки держави / С. В. Мостенець // Матеріали Всеук. наук.-практ. конф. «Перспективи розвитку фінансової системи» (Тернопіль, 19–20 квітня, 2012 р.). – Тернопіль : Тернопільський національний економічний університет, 2012. – С. 67–69.

110. Мостенець С. В. Економічна поведінка домашніх господарств та її вплив на формування їх доходів і видатків / С. В. Мостенець // *Materialy IX miedzynarodowej naukowii-praktychnej konferencji «Naukowa przestrzen Europy – 2013»* (Республіка Польща, Перемишль, 7–15 квітня 2013 р.). – *Przemysl. Nauka i studia*, 2013. – Volume 2. *Ekonomiczne nauki*. – Str. 93–97.

111. Мостенець С. В. Концептуалізація сутності управління доходами та видатками домогосподарств / С. В. Мостенець // Матеріали XVIII Міжн. наук.-практ. конф. «Перспективи розвитку економіки України: теорія, методологія, практика» (Луцьк, 29–30 травня 2013 р.). – Луцьк : Східноєвропейський національний університет ім. Лесі Українки, 2013. – С. 42–43.

112. Мостенець С. В. Податкові відносини домогосподарств / С. В. Мостенець // Матеріали IX междунар. конф. «Стратегія качества

в промышленности и образовании» (Болгарія, Варна, 31 травня – 7 червня 2013 р.). – Варна, Болгарія, 2013. – С.532–535.

113.Мостенець С. В. Управління доходами та витратами домогосподарств на мезорівні / С. В. Мостенець // International scientific congress «Always ahead facing the unknown» – Basel, Switzerland, 9 October 2014. Publishing Center of European International scientific league of lawyers «Consensus omnium»; – Basel, 2014, p. 108–113.

114.Мостенець С. В. Моделювання процесів управління доходами та витратами домогосподарств в умовах економічної нестабільності / С. В. Мостенець // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Економічні науки», випуск 8/2014. ч. 5 – С. 222–225.

115.Обласна цільова програма підтримки індивідуального житлового будівництва на селі «Власний дім» на 2012–2017 роки, затверджена рішенням сесії облради від 04.11.2011 №7/5.

116.Озеров И. Х. Главные течения в развитии прямого обложения в Германии / И. Х. Озеров. – СПб. : Тип. Кирбаума, 1899. – 331 с.

117.Олейник А.Н. Институциональная экономика : учеб.-метод. пособие / А.Н. Олейник // Вопросы экономики. – 1999. – № 12. – С. 127.

118.Основні сільськогосподарські характеристики домогосподарств у сільській місцевості [Електронний ресурс] – Режим доступу:– http://www.minagro.gov.ua/page /2438_agrokonsalting_07_statistika.

119.Осташко Т. О. Структура доходів сільських домогосподарств України / Т. О. Осташко // Економіка та прогнозування. – 2001. – № 1. – С. 123–134.

120.Осташко Т. О. Особисті селянські господарства : інституційні трансформації і перспективи / Т. О. Осташко // Економіка АПК. – 2005. – № 11. – С. 58–60.

121.Опарін В. М. Фінансова система України : теоретико-методологічні аспекти : монографія / В. М. Опарін. – К. : КНЕУ, 2005. – 239 с.

122.Офіційний сайт Державного комітету статистик України [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.

123.Офіційний сайт Міністерства фінансів України [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://www.minfin.gov.ua>.

124.Панчишин С. Макроекономіка : навч. посіб. / С. Панчишин. – 2-ге вид., стер. – К. : Либідь, 2002. – 616 с.

125.Податковий Кодекс України зі змінами та доповненнями від 06.11.2012 р. [Електронний ресурс] / Офіційний веб-сайт Верховної

Ради України. – Режим доступу: – <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.

126.Про всеукраїнський перепис населення: Закон України від 19 жовтня 2000 р. № 2058-III // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – №51–52. – С. 446.

127.Проблеми розвитку фінансової системи України та шляхи їх вирішення : монографія / За ред. М. І. Карліна. – Луцьк: Вежа-Друк, 2014. – С. 212–221.

128.Програма підтримки особистих селянських господарств області на 2012-2016 роки, затверджена рішенням сесії облради від 27.12.2011 № 8/13.

129.Програма розвитку тваринництва на 2012–2015 роки, затверджена рішенням обласної ради від 27.12.2011 № 8/14

130.Политика доходов и заработной платы : учебник / [под ред. П. В. Савченко, Ю. П. Кокина]. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Экономистъ, 2004. – 389 с.

131.Програма розвитку інфраструктури аграрного ринку області на період до 2015 року, затверджена рішенням сесії обласної ради від 29.10.2009 р. № 34/6.

132.Програма створення регіонального страхового запасу продовольчого зерна у Волинській області на 2013–2014 та наступні маркетингові періоди, затверджена рішенням сесії обласної ради від 24.05.2013 р.№ 19/4.

133.Програма розвитку рибного господарства Волинської області на 2011–2015 роки, затверджена рішенням сесії обласної ради від 13.05.2011 року № 4/8.

134.Програма розвитку бджільництва у Волинській області на 2012–2015 роки, затверджена рішенням сесії обласної ради від 21.06.2012 року № 12/19.

135.Програма економічного і соціального розвитку міста Луцька на 2014–2015 рр. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.lutskrada.gov.ua/programa-ekonomichnogo-i-socialnogo-rozvytku-mista-lucka-na-2014–2015-roky>.

136.Пропозиції щодо забезпечення продуктивної зайнятості в господарствах населення Волинської області / Голій О. В., Войтюк Р. М., Соколова А. О., Дудченко Н. В., Руццак В. М. – Рокині : ВДСГДС ІСГЗП, 2012. – 46 с.

137.Пропозиції щодо оцінювання доходів домогосподарств від провадження сільськогосподарської діяльності для цілей формування

політики соціальної допомоги [Електронний ресурс] – Режим доступу: www.case-ukraine.com.ua/.../97dc5aebc309c902f782e4bfa6c958af.pdf

138.Пятенко С. В. Экономический кризис и личные финансы / С. В. Пятенко, Т. Ю. Сапрыкина. – М.: КНОРУС, 2010. – С. 150–151.

139.Регіональна програма охорони родючості ґрунтів Волинської області на 2010–2015 роки, затверджена рішенням сесії облради від 27.08.2010 № 342/13.

140.Регіональна програма підтримки малого підприємництва у Волинській області на 2011–2012 роки, затверджена рішенням сесії обласної ради від 03.03.2011 року № 3/17 та від 04.11.2011 року № 7/6.

141.Ривак О. С. Доходи населення / О. С. Ривак [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/chem_biol/nvnlts/19_13/221_Rywak_19_13.pdf

142.Рівень життя населення України / НАН України. Ін-т демографії та соц. дослідж., Держ. ком. статистики України; За ред. Л. М. Черенько. – К.: ТОВ «Видавництво «Консультант»», 2006. – 428 с.

143.Рудая М. І. Податкові відносини домогосподарств як специфічного сектору економічної системи держави / Економічний вісник Донбасу № 3 (21) – 2010 – с. 69–731.

144.Самооцінка домогосподарствами України рівня своїх доходів : Статистичний збірник [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ukrstat.org/uk/druk/publicat/Arhiv_u/17/Arch_sdrd_zb.htm.

145.Саріогло В.Г. Фінансове оцінювання диференціації доходів домогосподарств на муніципальному рівні // Статистика України. – 2007. – №2. – С. 20–25.

146.Свиноус І. В. Господарства населення: проблеми і тенденції розвитку / І. В. Свиноус, Е. М. Забурмеха // Вісник технологічного університету Поділля. – 2003. – № 1. – С. 56–58.

147.Сколотняний Ю. Антикризові стратегії для України: державні фінанси, заощадження, інвестиції / Ю. Сколотняний, О. Дубинський // Дзеркало тижня. – 2011. – № 9 (789) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dt.ua/2000/2020/68726>.

148.Скриньковський Р.М. Теоретичні та практичні аспекти стійкого розвитку фінансової системи України: [колективна монографія] / Під ред. д.е.н., професора О.О. Непочатенко (Ч.1). – Умань: Видавничо-поліграф. центр «Візаві», 2013. – 295 с.

149. Станкевич Ю. Историчний розвиток сім'ї як основа домогосподарства / Ю.І. Станкевич // Галицький економічний вісник. – 2009. № 1 (16). – С. 123.
150. Суринов А. Е. Доходы населения : опыт количественных измерений / А. Е. Суринов. – М. : Финансы и статистика, 2000. – 431 с.
151. Современная экономика : лекционный курс : многоуровневое учеб. Пособие для студентов вузов / О. А. Ищенко, Н. С. Комарова, О. Ю. Мамедов и др. ; О. Ю. Мамедов (ред.) – 7-е изд., доп., перераб. – Ростов-н/Д : Феникс, 2004. – 256 с.
152. Тапилина В.С. Финансовое поведение российских домохозяйств / В.С. Тапилина, Т.Ю. Богомолова // ЗКО. – 1998. – № 10. – С. 120.
153. Указ Президента України від 7 серп. 1999 р. № 969/99. «Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : Ліга : еліт Закон Copyright : ІАЦ «Ліга».
154. Фетисов В. Д. Финансы граждан : монография / В. Д. Фетисов. – Н/Новгород : Изд-во ННГУ им. Н. И. Лобачевского, 2000. – 383 с.
155. Федоренко В. Г. Політична економія: підручник / В. Г. Федоренко, О. М. Діденко, М. М. Руженський, О. Ф. Іткін ; за наук. ред. д-ра екон. наук, проф. В.Г. Федоренка. – К. : Алерта, 2009. – С. 158.
156. Фінансовий словник-довідник / [М. Я. Дем'яненко, Ю. Я. Лузан, П. Т. Саблук, та ін.] ; за ред. М. Я. Дем'яненка – К. : ІАЕ, 2003. – 555 с.
157. Фінанси : підручник / [С. І. Юрій, В. М. Федосов, Л. М. Алексеєнко та ін.]; за ред. С. І. Юрія, В. М. Федосова. – К. : Знання, 2009. – С. 419.
158. Фінанси : підручник / За ред. С. І. Юрія, В. М. Федосова. – К. : Знання, 2008. – 611 с.
159. Финансовая система и экономика / под ред. В. В. Нестерова, Н. С. Желтова. – М. : Финансы и статистика, 2004. – 429 с.
160. Финансы. Денежное обращение. Кредит : учеб. для вузов / под ред. проф. Г. Б. Поляка. – 2-е изд. – М. : ЮНИТИ – ДАНА, 2008. – 703 с.
161. Финансы. Денежное обращение. Кредит : учеб. для студ. экон. спец. вузов / Л. А. Дробозина, Л. П. Окунева, Л. Д. Андропова и др. ; [Л. А. Дробозина (ред.)]. – М. : ЮНИТИ, 2000. – 478 с.
162. Хикс Дж. Р. Стоимость и капитал / Ричард Дж. Хикс ; под общ. ред. Р. М. Энтова. – М. : Прогресс, 1993. – 459 с.

- 163.Чернов А. Ю. Личные финансы : доходы и расходы семейного бюджета / А. Ю. Чернов. – М. : Перспектива, 1995. – 176 с.
- 164.Шабанова М. А. Социальная свобода в контексте свободы / М. А. Шабанова // Соц. Ис. : Социол. Исслед. – 1995. – № 9. С. 81–89.
- 165.Шевчук Л. Т. Використання трудового потенціалу крізь призму нової парадигми науки XXI століття / Л. Т. Шевчук // Регіональна економіка.–2001.–№3.–С.17–25.
- 166.Шевчук Л. Т. Особливості врахування медико-соціальних аспектів використання трудового потенціалу в межах депресивних територіальних суспільних систем / Л. Т. Шевчук // Дослідження соціально-економічних проблем перехідного періоду: Наук. вісник III випуск. – Чернівці, 2001.- С.120–122.
- 167.Шевчук Л. Т. Суспільний менталітет і суспільний інтелект в контексті використання трудового потенціалу: регіональний аспект / Л. Т. Шевчук // Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Механізми регулювання регіонального ринку праці. (Збірник наукових праць). Випуск 3 (XXXIV) / НАН України. Інститут регіональних досліджень. – Львів, 2002. – С.107–121.
- 168.Шутяк Е. Н. Об организации финансовых отношений / Е. Н. Шутяк // Финансы. – 2003. – № 12. – С. 69–73.
- 169.Янковська Л.А. Наукові засади формування та використання економічного потенціалу: [монографія] / За заг. ред. В. Я. Швеця, В. М. Соловійова. – Черкаси: Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, 2013. – 360 с.
- 170.Янковська Л.А. Наукові засади формування та використання економічного потенціалу / Л. А. Янковська, Семчук Ж. В., Скриньковський Р. М. – Черкаси: Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького, 2013. – 360 с.
- 171.Lipuch L. G.Theoretical bases of control system forming by profits and charges of households of Ukraine / L. G. Lipuch, S. V. Mostenec // Zeszyty Naukowe WSEI seria Ekonomia / Zeszyt tematyczny: Trajektorie rozwoju Polski Wschodniej.– 2013. – 7 (2/2013). – S. 153–166.
- 172.Raport z badań satysfakcji mieszkańców Lublina. – Lublin, 2014. – 47 s.
- 173.Энциклопедический словарь / [издатели Ф. А. Брокгауз и И. А. Ефрон]. Том XXVI: Резонанс – Роза ди – Тиволи.– СПб. : Типография АО «Брокгауз-Ефрон», 1899. – 960 с.

174.Энгельс Ф. Происхождение семьи, частной собственности и государства : по Моргану / Ф. Энгельс. – СПб. : Изд. В. Врублевского, 1886. – 200 с.

175.System of Economic Accounts for Food and Agriculture. FAO Statistical Development Series 8, Food and Agriculture Organisation of the United Nations,Rome.New York and Geneva: Economic Commission for Europe, United Nations, 2005. – 104 p.

176.International Monetary Fund (2002). Government Finance. – Washington: Statistics Yearbook, D.C., USA, 2002. – [Электронный ресурс] – Режим доступа: – // http://www.bundesfinanzministerium.de/DE/BMF_Startseite/node.html?_nnn=true.

177. Jerzy Osiatynski. Finanse publiczne. Ekonomia i polityka. – Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN, 2006. – 309 s.

ДОДАТКИ

Додаток А
Визначення поняття «домогосподарство» в наукових працях
учених

№ з/п	Прізвище автора	Джерело	Визначення
1	Згідно з визначенням демографічної енциклопедії	Демографический энциклопедический словарь / гл. ред. Д. И. Валентей. – М. : Сов. энцикл., 1985. – С. 89.	Сукупність учасників розподілу, котрі є членами соціально-економічного осередку, який об'єднує людей відносинами, що виникають під час організації їх сумісного побуту (веденні мигального домашнього господарства, спільному проживанні тощо).
2	Згідно із Законом України «Про Всеукраїнський перепис населення»	Про Всеукраїнський перепис населення : Закон України від 19 жовтня 2000 р. № 2058-III // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – №51–52. – С. 446.	Сукупність осіб (або однієї особи), які спільно проживають в одному житловому приміщенні (його частині), ведуть спільне господарство (мають спільні витрати на утримання житла, харчування тощо), повністю або частково об'єднують та витрачають кошти. Ці особи можуть перебувати в родинних стосунках або стосунках свояцтва, не перебувати у будь-яких із цих стосунків або бути і в тих, і в інших стосунках.
3	В.В. Глухов	Глухов В. В. Экономическая природа финансов домашних хозяйств / В. В. Глухов // Финансы и кредит. – 2008. – № 21 (309). – С. 38.	Домашнє господарство згуртовується завдяки єдності економічних інтересів усіх його членів. Це виникає перш за все тому, що члени сім'ї пов'язані між собою зв'язками і відносинами особистої залежності. Результати спільної праці з ведення домашнього господарства сприяють тому, що його члени не можуть не зважати на економічні інтереси інших. Цей економічний інтерес – підтримання сталого добробуту сім'ї – і є тією ланкою, яка об'єднує усіх учасників домашньої економіки.

Продовження додатка А

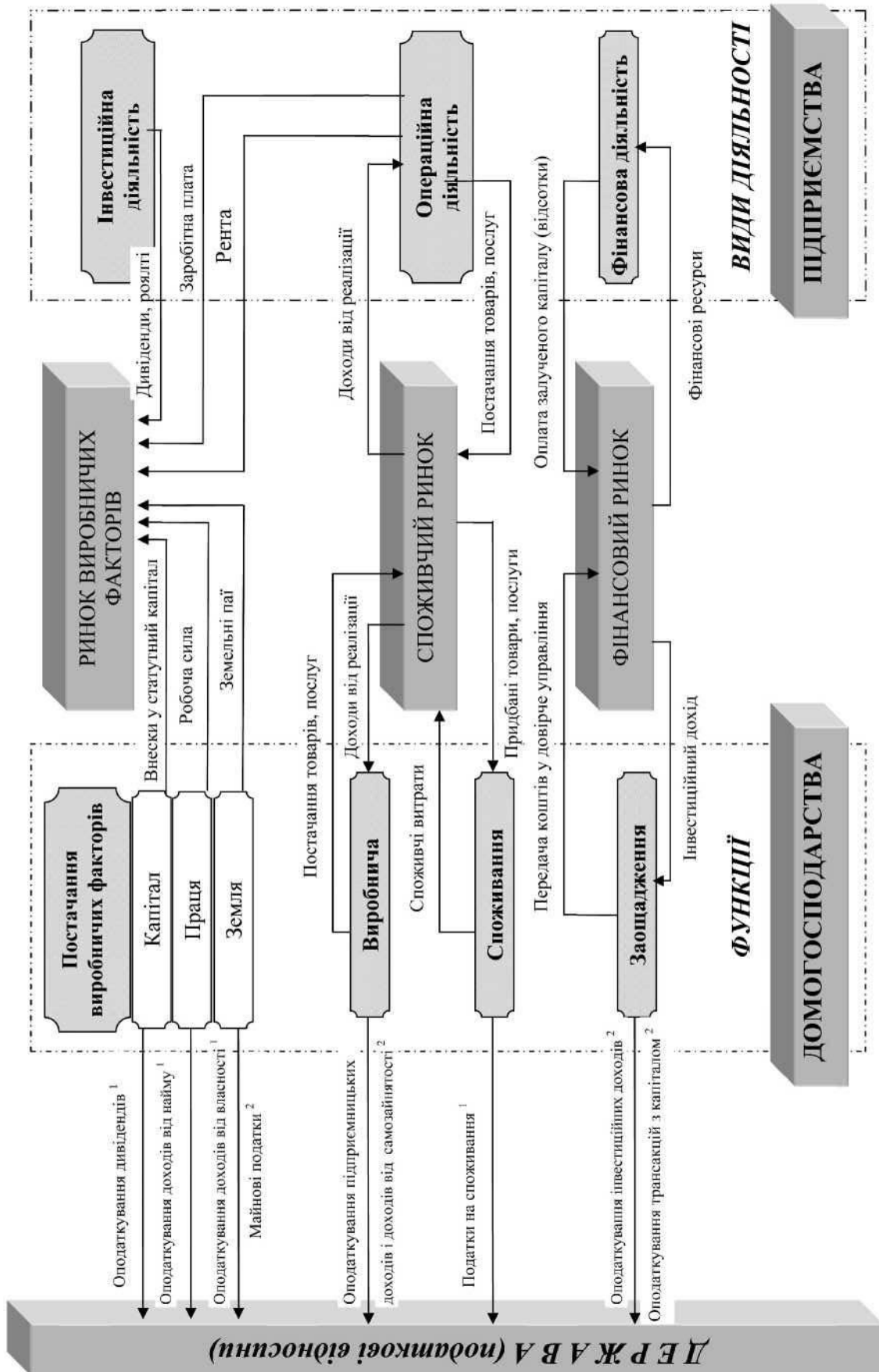
4	Згідно з визначенням економічної енциклопедії	Економічна енциклопедія : у 3 т. / редкол.: С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін. – К. : Академія, 2000. – Т. 1. – С. 359.	Господарство, яке ведуть одна або кілька осіб, що мають спільне житло, з метою відтворення робочої сили та розвитку особистості.
5	Згідно з визначенням енциклопедичного словника	Економічний енциклопедичний словник : у 2 т. / за ред. С. В. Мочерного. – Л. : Світ, 2005. – Т. 1. – С. 171.	Господарство, яке ведуть одна або кілька осіб, що мають спільне житло, з метою розширеного відтворення передусім людини економічної на основі кінцевого споживання продуктів сфери матеріального та нематеріального виробництва.
6	Колектив авторів підручника «Політична економія»	Федоренко В. Г. Політична економія: підручник / В. Г. Федоренко, М. М. Руженський, О. Ф. Іткін ; за наук. ред. д-ра екон. наук, проф. В. Г. Федоренка. – К. : Алерта, 2008. – С. 158.	1) домогосподарством є економічний суб'єкт, який складається з одного або більшої кількості індивідів, що спільно здійснюють господарську діяльність і мають спільний бюджет; 2) домашні господарства країни – це сукупність усіх приватних господарств, діяльність яких спрямована на задоволення власних потреб.
7	Колектив авторів підручника «Економічна теорія»	Економічна теорія: політична економія : підручник / [С. І. Юрій, І. В. Буян, Р. М. Березюк та ін.] ; за заг. ред. С. І. Юрія. – К. : Кондор, 2009. – С. 161.	Економічна одиниця, що складається з однієї або більше осіб, яка володіє ресурсами, постачає ними економіку та використовує отримані за це доходи і для купівлі товарів і надання послуг, які задовольняють матеріальні потреби його членів
8	А. М. Олейник	Олейник А. Н. Институциональная экономика. Учебно-методическое пособие. Тема 12. Домашнее хозяйство и другие организационные структуры / А. Н. Олейник // Вопр. экономики. – 1999. – № 12. – С. 127.	Домогосподарство – група людей, об'єднаних спільним завданням відтворення людського капіталу, місцем проживання, бюджетом і сімейно-родинними зв'язками.

Закінчення додатка А

9	Є. Шутяк	Шутяк Е. Н. Об организации финансовъх отношений / Е. Н. Шутяк // Финансы. – 2003. – № 12. – С. 69.	Структурна одиниця, яка функціонує на стадії споживання у відтворювальному процесі. Домашні господарства є повноправними учасниками фінансових відносин: отримують доходи, сплачують податки, інвестують, кредитують тощо
---	----------	--	---

Додаток Б

Місце домогосподарств у системі економічних відносин [143]

Додаток В

Класифікація доходів домашніх господарств

№ з/п	Класифікаційна ознака	Види доходів
1	За матеріально-речовою формою	<ul style="list-style-type: none"> - грошові (сукупність грошових коштів, отриманих і членами домашніх господарств у вигляді заробітної плати, доходу від індивідуальної трудової та підприємницької діяльності, соціальних трансфертів, доходів від власності, коштів від продажу продукції особистого підсобного господарства, грошової допомоги від родичів та інших грошових надходжень); - негрошові, або натуральні (надходження продукції від особистого підсобного господарства та в порядку самозаготівель, пільги та субсидії безготівкові, вартість безкоштовних послуг від установ соціальної сфери а також надходження натурою від підприємств, держави, громадських організацій, інших домогосподарств).
2	За економічним походженням джерел	<ul style="list-style-type: none"> - доходи, зароблені власною працею; - доходи від реалізації активів, що перебувають у власності; - доходи від фінансових активів; - трансфертні платежі з державного бюджету та позабюджетних фондів; - інші доходи.
3	Залежно від рівномірності надходжень	<ul style="list-style-type: none"> - регулярні доходи (оплата праці, орендна плата тощо), - періодичні доходи (авторські гонорари, доходи від цінних паперів тощо), - випадкові, або разові доходи (подарунки, доходи від реалізації майна).
4	За можливістю розпорядження	<ul style="list-style-type: none"> - мобільні (якими населення розпоряджається без жодних обмежень), - іммобільні (як правило, негрошові надходження у вигляді послуг установ соціальної сфери: охорони здоров'я, культури тощо, які мають цільове спрямування, тому населення не може вільно ними розпоряджатися).

Закінчення додатка В

5	<p>Залежно від стадії розподілу:</p> <ul style="list-style-type: none"> - на стадії первинного розподілу - на стадії вторинного розподілу 	<ul style="list-style-type: none"> - трудові або зароблені (оплата праці, доходи від підприємницької діяльності та самозайнятості) - нетрудові або отримані (доходи від власності). - доходи у вигляді поточних трансфертів (державних соціальних допомог та інших поточних трансфертів: переказів, компенсацій, чистих страхових відшкодувань тощо).
6	<p>За критерієм суспільного визнання</p>	<ul style="list-style-type: none"> - легальні (отримані від діяльності в легальному секторі економіки), - тіньові (неоподатковувані доходи, джерелом яких є законодавчо дозволені в країні види діяльності), - кримінальні доходи (джерелом яких є кримінальна діяльність, законодавчо заборонена в країні: наркобізнес, торгівля людьми, зброєю тощо).

Додаток Д

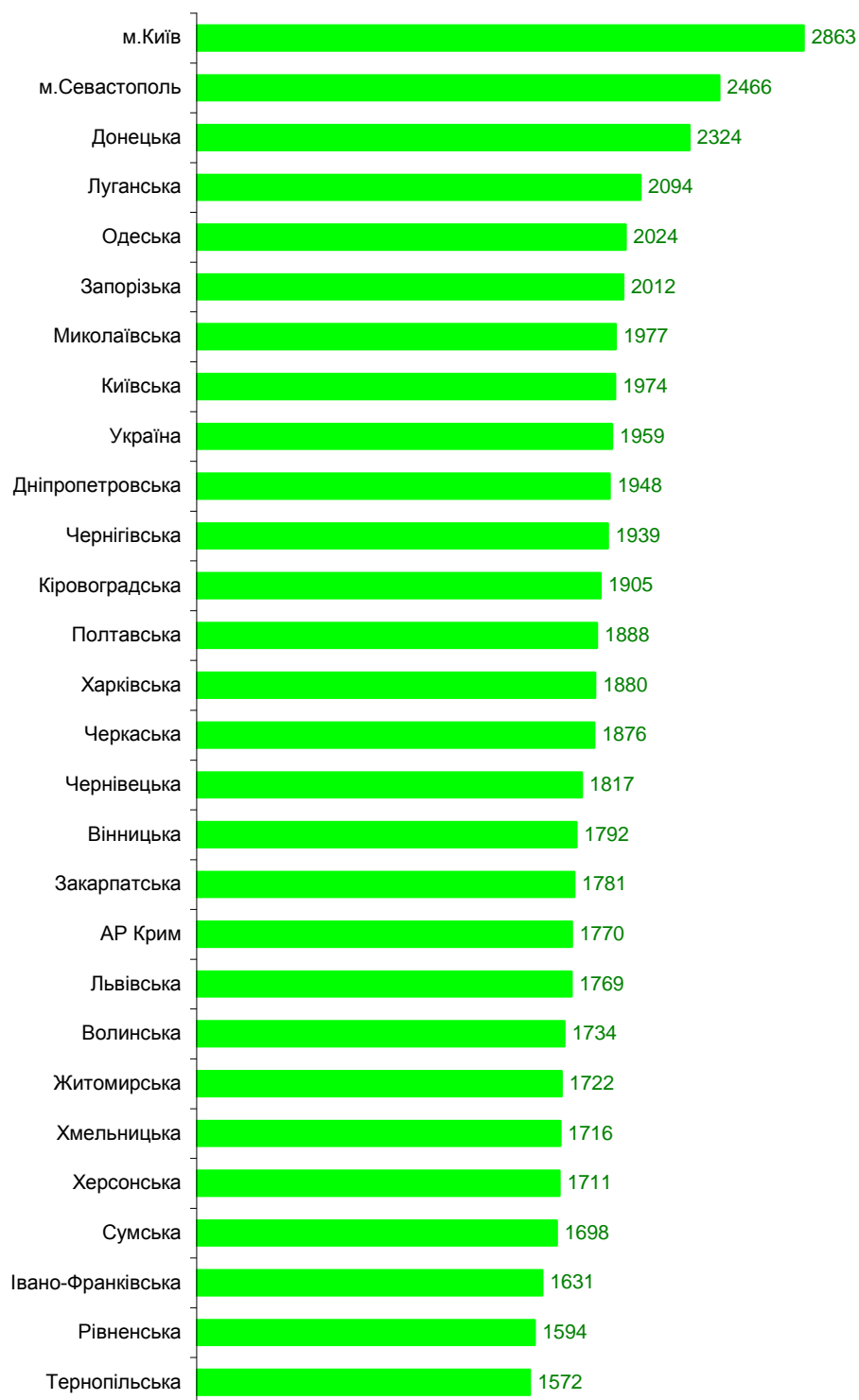
Класифікація доходів домогосподарств за ознакою ресурсу

Фактори впливу на використання ресурсу	Ресурс, яким володіє домогосподарство	Реалізація ресурсу у складі доходу домогосподарства	Способи утворення
<i>Первісні доходи</i>			
Роботодавець Державна політика Профспілки Якісні характеристики працівника	Робоча сила	Заробітна плата (оклад, премія, матеріальна допомога)	Встановлення окладу за домовленістю; Законодавче закріплення мінімальної заробітної плати; підписання профспілкового договору; конкуренція на відповідному ринку фахівців
Ринкова кон'юнктура; Державна політика	Власність	Доходи від власності (відсотки, дивіденди, рента)	Взаємодія з іншими домогосподарствами, суб'єктами господарювання та фінансовими інститутами
Ринкова кон'юнктура; Державна політика; Якісні характеристики особи	Здатність до підприємництва	Доходи від самозанятості: функціонування як фізичної особи-підприємця; проведення діяльності з надання послуг у неформальному секторі	Індивідуальна підприємницька діяльність
<i>Гібридні доходи</i>			
Ринкова кон'юнктура Державна політика	Функціонування у певній економічній системі	Трансфертні платежі: Соціальна допомога від державних фондів; Допомога від родичів, друзів та благодійних організацій	Законодавче визначення соціальних виплат
Ринкова кон'юнктура Державна політика	Робоча сила, власність	Одержання позик та кредитів	Взаємодія з іншими домогосподарствами та фінансовими інститутами.

Додаток Е

Сукупні ресурси домогосподарств по регіонах України у 2012 році* (у середньому за місяць у розрахунку на одну умовну особу, грн.)

* Складено за даними Держкомстату

Додаток Ж

Розподіл населення та домогосподарств України за рівнем середньодушових еквівалентних загальних доходів, % *

	9 місяців 2012р.			9 місяців 2013р.		
	усі домогосподарства	у т.ч. проживають		усі домогосподарства	у т.ч. проживають	
		у міських поселеннях	у сільській місцевості		у міських поселеннях	у сільській місцевості
Усе населення	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Із середньодушовими еквівалентними загальними доходами у місяць, грн.						
до 480,0	0,4	0,3	0,6	0,2	0,1	0,3
480,1–840,0	3,9	3,3	5,4	2,6	2,1	4,0
840,1–1200,0	14,3	12,3	18,9	10,1	9,1	12,8
1200,1–1560,0	23,0	21,8	25,7	21,9	19,9	26,2
1560,1–1920,0	20,5	20,0	21,7	21,0	20,3	22,4
1920,1–2280,0	14,5	15,5	12,3	15,9	16,5	14,7
2280,1–2640,0	8,9	9,4	7,5	10,8	11,4	9,3
2640,1–3000,0	5,5	6,4	3,4	6,4	7,0	4,8
3000,1–3360,0	3,0	3,6	1,7	4,0	4,7	2,4
3360,1–3720,0	2,1	2,5	1,2	2,1	2,4	1,4
понад 3720,0	3,9	4,9	1,6	5,0	6,5	1,7
Частка населення із середньодушовими еквівалентними загальними доходами у місяць, нижчими						
середнього рівня загальних доходів	60,8	60,8	59,2	61,2	61,9	58,4
прожиткового мінімуму ²	9,9	8,1	13,9	9,1	7,6	12,3
Усі домогосподарства	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Із середньодушовими еквівалентними загальними доходами у місяць, грн.						
до 480,0	0,3	0,2	0,5	0,1	0,1	0,2
480,1–840,0	3,2	2,7	4,5	2,1	1,6	3,1
840,1–1200,0	13,0	11,5	16,4	9,0	8,1	10,9
1200,1–1560,0	23,8	22,2	27,4	21,8	20,4	24,9
1560,1–1920,0	20,2	19,5	22,0	20,8	20,0	22,8
1920,1–2280,0	14,3	15,1	12,5	15,7	15,8	15,5
2280,1–2640,0	9,0	9,7	7,6	10,8	11,3	9,9
2640,1–3000,0	5,9	6,6	3,8	6,8	7,3	5,3
3000,1–3360,0	3,4	4,0	2,0	4,5	5,1	3,1
3360,1–3720,0	2,4	2,8	1,4	2,5	2,8	1,9
понад 3720,0	4,5	5,7	1,9	5,9	7,5	2,4

* Дані Держкомстату

Закінчення додатка Ж

Частка домогосподарств із середньодушовими еквівалентними загальними доходами у місяць, нижчими						
середнього рівня загальних доходів	59,4	59,4	57,4	59,2	60,6	54,9
прожиткового мінімуму ²	8,3	7,0	11,4	7,6	6,5	9,9

¹ Загальні доходи складаються з грошових доходів, а також вартості спожитої продукції, отриманої з особистого підсобного господарства (за винятком поточних витрат на її виробництво), в порядку самозаготівель, суми безготівкових пільг та субсидій на оплату житлово-комунальних послуг, електроенергії та палива, а також суми пільг на оплату товарів та послуг з охорони здоров'я, туристичних послуг, путівок на бази відпочинку тощо, на оплату послуг транспорту, зв'язку, вартості подарованих родичами та іншими особами продовольчих товарів.

² За 9 місяців 2012р. – 1032,67 грн. (у I кварталі – 1017,0 грн., у II кварталі – 1037,0 та у III кварталі – 1044,0 грн.), за 9 місяців 2013р. – 1108,0 грн.

Додаток 3

Структура сукупних ресурсів домогосподарств України* (у середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство)

	9 місяців 2012р.					9 місяців 2013р.				
	усі домогосподарства	у т.ч. проживають		домогосподарства з дітьми	домогосподарства без дітей	усі домогосподарства	у т.ч. проживають		домогосподарства з дітьми	домогосподарства без дітей
		у міських поселеннях	у сільській місцевості				у міських поселеннях	у сільській місцевості		
Усього сукупних ресурсів, грн.	4088,3	4222,4	3785,7	4996,4	3533,7	4417,5	4573,8	4063,5	5382,4	3828,3
	відсотків									
Грошові доходи	91,4	93,8	85,2	91,1	91,6	91,3	93,7	85,5	90,0	92,2
оплата праці	50,6	55,9	37,0	58,8	43,5	50,7	56,2	36,7	58,2	44,2
доходи від підприємницької діяльності та самозайнятості	4,0	4,4	3,1	5,4	2,9	4,0	4,4	2,9	5,4	2,9
доходи від продажу сільськогосподарської продукції	3,0	0,5	9,1	3,0	2,9	2,8	0,3	9,2	2,8	3,0
пенсії, стипендії, допомоги та субсидії, надані готівкою	27,2	26,6	29,1	17,0	36,0	27,4	26,6	30,1	17,3	36,0
грошова допомога від родичів та інших осіб	4,3	4,7	3,5	4,8	4,0	4,1	4,4	3,3	4,3	3,9
інші грошові доходи	2,3	1,7	3,4	2,1	2,3	2,3	1,8	3,3	2,0	2,2
Вартість спожитої продукції, отриманої з особистого підсобного господарства та від самозаготівель	3,6	1,1	9,4	3,7	3,4	3,6	1,1	9,6	3,8	3,4
Пільги та субсидії безготівкові на оплату житлово-комунальних послуг, електроенергії та палива	0,5	0,6	0,4	0,2	0,8	0,5	0,5	0,3	0,3	0,6
Пільги безготівкові на оплату товарів та послуг з охорони здоров'я, туристичних послуг, путівок на бази відпочинку тощо, на оплату послуг транспорту, зв'язку	0,5	0,7	0,3	0,6	0,4	0,5	0,7	0,2	0,7	0,6

* Дані Держкомстату

Закінчення додатка 3

Грошова оцінка допомоги від родичів та інших осіб продовольчими товарами	1,3	1,2	1,6	1,6	1,1	1,2	1,1	1,4	1,4	1,1
Інші надходження	2,7	2,6	3,1	2,8	2,7	2,9	2,9	3,0	3,8	2,1
<i>Довідково: загальні доходи, грн.</i>	3976,4	4113,7	3666,9	4856,6	3439,0	4288,7	4442,3	3940,7	5175,5	3747,2

Додаток К
Грошові доходи домогосподарств по регіонах України у 2012 році*
(у середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство)

	Грошові доходи, грн.	2012р. у % до 2011р.	Місце регіону за темпом росту грошових доходів
Україна	3788,27	109,7	х
Автономна Республіка Крим	3617,94	108,7	20
Вінницька	3218,77	112,0	9
Волинська	3550,76	116,1	3
Дніпропетровська	3611,00	110,7	11
Донецька	4400,10	114,3	6
Житомирська	3129,53	105,8	24
Закарпатська	4142,02	108,9	19
Запорізька	3728,17	106,8	21
Івано-Франківська	3467,78	109,5	14
Київська	3944,97	111,8	10
Кіровоградська	3258,90	106,3	22
Луганська	3832,55	112,3	8
Львівська	3924,22	114,3	4
Миколаївська	3821,85	109,4	15
Одеська	4153,68	120,2	2
Полтавська	3300,84	110,2	12
Рівненська	3386,68	113,4	7
Сумська	3012,67	101,6	26
Тернопільська	3106,07	103,9	25
Харківська	3547,98	109,7	13
Херсонська	3357,79	106,0	23
Хмельницька	3220,65	109,2	18
Черкаська	3245,48	109,3	17
Чернівецька	3756,74	114,3	5
Чернігівська	3216,48	120,4	1
м. Київ	5646,80	96,5	27
м. Севастополь	4821,98	109,3	16

* Дані Держкомстату

Додаток Л
Структура сукупних витрат домогосподарств України*
(у середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство)

	9 місяців 2012р.				
	усі домогосподарства	у т.ч. проживають		домогосподарства з дітьми	домогосподарства без дітей
		у міських поселеннях	у сільській місцевості		
Усього сукупних витрат, грн.	3561,4	3718,6	3206,9	4367,1	3069,4
			відсотків		
Споживчі сукупні витрати	90,8	91,9	87,7	92,4	89,2
у тому числі					
продукти харчування та безалкогольні напої	50,3	48,8	54,3	49,7	50,6
алкогольні напої	1,5	1,6	1,2	1,6	1,5
тютюнові вироби	2,1	2,1	2,0	2,1	2,0
одяг і взуття	5,6	5,4	5,7	6,6	4,7
житло, вода, електроенергія, газ та інші види палива	9,8	10,6	7,6	9,1	10,4
<i>Довідково: оплата житла, комунальних продуктів та послуг</i>	8,1	9,3	5,1	7,6	8,6
<i>з них сума пільг та субсидій</i>	0,6	0,7	0,4	0,3	0,9
предмети домашнього вжитку, побутова техніка та поточне утримання житла	2,3	2,4	2,0	2,3	2,3
охорона здоров'я	3,4	3,4	3,6	2,9	3,9
<i>з них сума пільг та дотацій на товари і послуги з охорони здоров'я</i>	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2
транспорт	4,4	4,6	4,0	4,9	4,0
<i>з них сума пільг на проїзд в транспорті</i>	0,2	0,2	0,1	0,1	0,3
зв'язок	2,7	3,0	2,0	2,9	2,6
відпочинок і культура	2,0	2,3	1,1	2,4	1,6
<i>з них сума пільг на оплату туристичних послуг</i>	0,1	0,1	0,1	0,1	0,0
освіта	1,4	1,5	1,0	1,9	0,9
ресторани та готелі	2,7	3,3	1,1	3,2	2,2
<i>з них харчування поза домом</i>	1,8	2,1	0,8	2,0	1,6
різні товари та послуги	2,6	2,9	2,1	2,8	2,5
Розподіл споживчих сукупних витрат					
продовольчі товари	53,9	52,5	57,5	53,4	54,1
непродовольчі товари	20,8	20,7	21,1	21,9	20,0
послуги	16,1	18,7	9,1	17,1	15,1
<i>Довідково: послуги (без витрат на харчування поза домом)</i>	14,3	16,6	8,3	15,1	13,5
<i>витрати на харчування (включаючи харчування поза домом)</i>	52,1	50,9	55,1	51,7	52,2
Неспоживчі сукупні витрати (допомога родичам та іншим особам, купівля акцій, сертифікатів, вклади до банків, аліменти, будівництво та капітальний ремонт житла тощо)	9,2	8,1	12,3	7,6	10,8

* Дані Держкомстату

Закінчення додатка Л

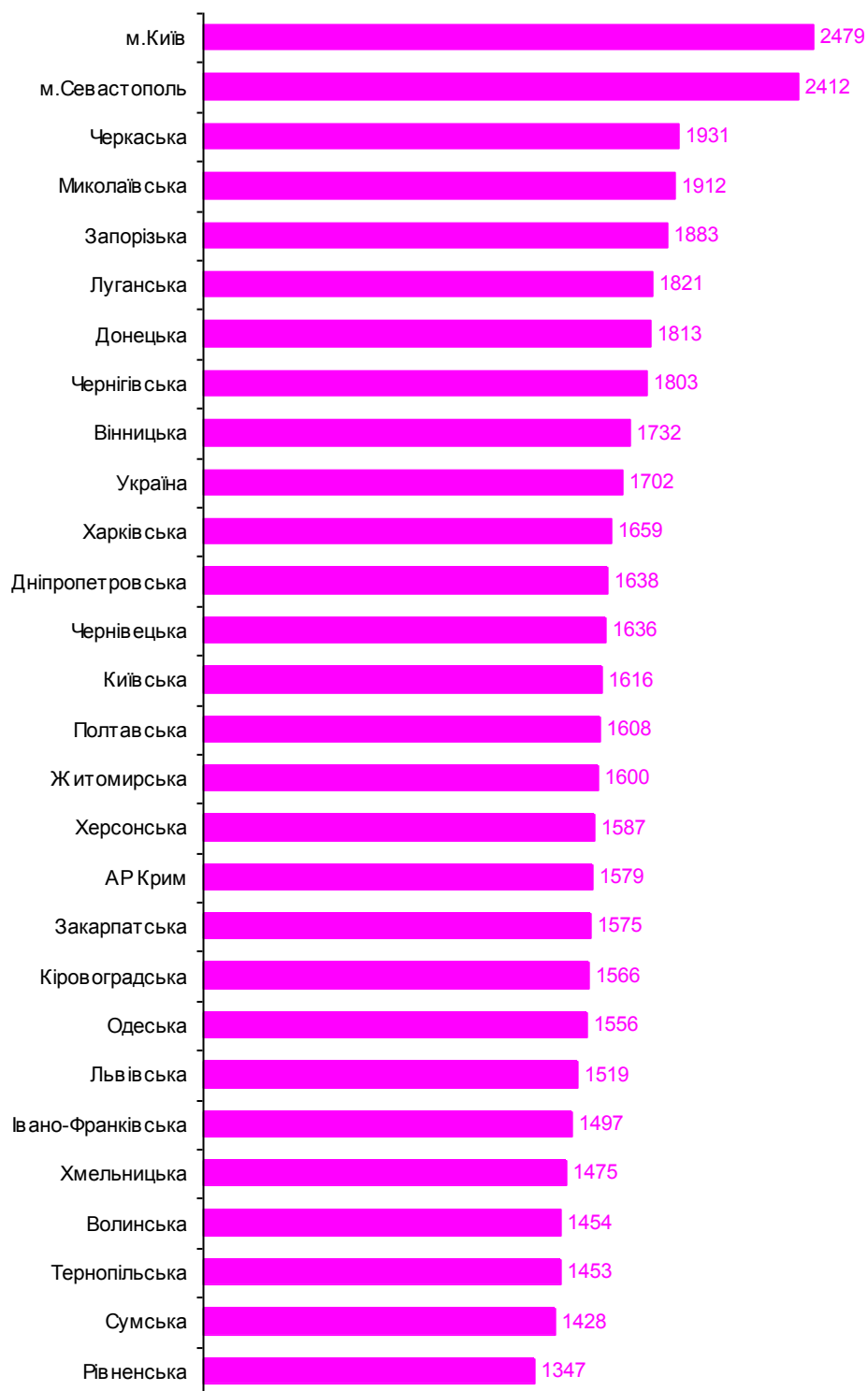
	9 місяців 2013р.				
	усі домо-господарства	у т.ч. проживають		домогосподарства з дітьми	домогосподарства без дітей
		у міських поселеннях	у сільській місцевості		
Усього сукупних витрат, грн.	3781,1	3954,7	3387,8	4580,0	3293,2
			відсотків		
Споживчі сукупні витрати	90,3	91,2	87,8	92,1	88,8
у тому числі					
продукти харчування та безалкогольні напої	50,2	49,0	53,6	49,7	50,5
алкогольні напої	1,4	1,6	1,0	1,5	1,4
тютюнові вироби	2,0	2,1	1,9	2,0	1,9
одяг і взуття	5,6	5,3	6,0	6,5	4,8
житло, вода, електроенергія, газ та інші вили палива	9,4	10,0	7,6	8,7	10,0
<i>Довідково: оплата житла, комунальних продуктів та послуг</i>	7,8	8,9	5,0	7,3	8,2
<i>з них сума пільг та субсидій</i>	0,5	0,5	0,4	0,3	0,7
предмети домашнього вжитку, побутова техніка та поточне утримання житла	2,3	2,2	2,4	2,3	2,4
охорона здоров'я	3,6	3,5	3,6	3,1	4,0
<i>з них сума пільг та дотацій на товари і послуги з охорони здоров'я</i>	0,2	0,3	0,1	0,3	0,2
транспорт	4,4	4,5	4,2	5,0	3,9
<i>з них сума пільг на проїзд в транспорті</i>	0,2	0,2	0,1	0,1	0,3
зв'язок	2,8	3,1	2,1	3,0	2,7
відпочинок і культура	2,0	2,4	1,0	2,4	1,7
<i>з них сума пільг на оплату туристичних послуг</i>	0,1	0,1	0,0	0,1	0,0
освіта	1,3	1,4	0,9	1,8	0,8
ресторани та готелі	2,6	3,3	1,2	3,1	2,3
<i>з них харчування поза домом</i>	1,8	2,1	0,9	2,0	1,7
різні товари та послуги	2,7	2,8	2,3	3,0	2,4
Розподіл споживчих сукупних витрат					
продовольчі товари	53,6	52,7	56,5	53,2	53,8
непродовольчі товари	20,7	19,7	22,3	21,8	19,9
послуги	16,0	18,8	9,0	17,1	15,1
<i>Довідково: послуги (без витрат на харчування поза домом)</i>	14,2	16,7	8,1	15,1	13,4
<i>витрати на харчування (включаючи харчування поза домом)</i>	52,0	51,1	54,5	51,7	52,2
Неспоживчі сукупні витрати (допомога родичам та іншим особам, купівля акцій, сертифікатів, вклади до банків, аліменти, будівництво та капітальний ремонт житла тощо)	9,7	8,8	12,2	7,9	11,2

Додаток М

Сукупні витрати домогосподарств по регіонах України у 2012 році*

(у середньому за місяць у розрахунку на одну умовну особу¹, грн.)

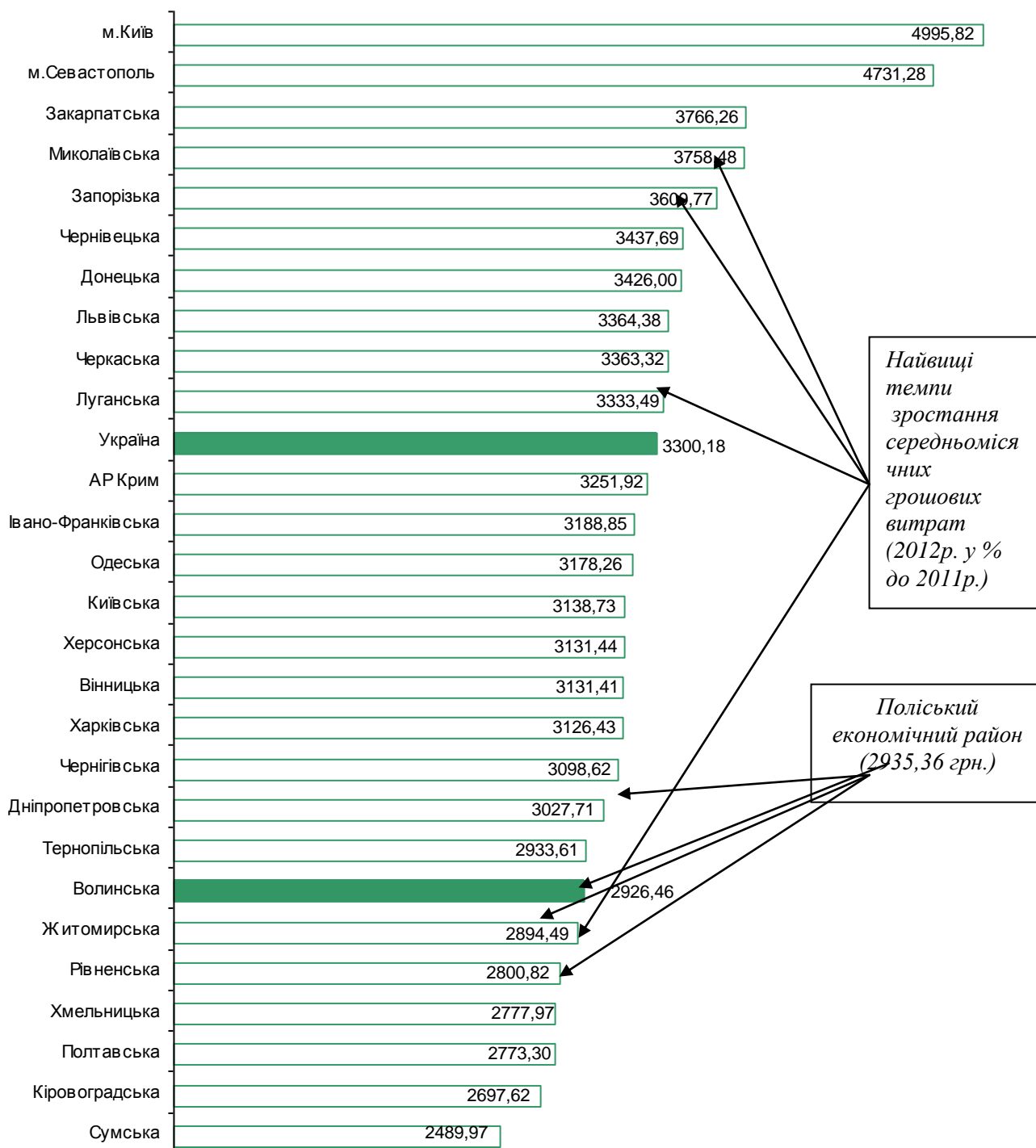

* Складено за даними Держкомстату

Додаток Н

Рейтинг регіонів України по грошових витратах домогосподарств у 2012 році*

(у середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство, грн.)

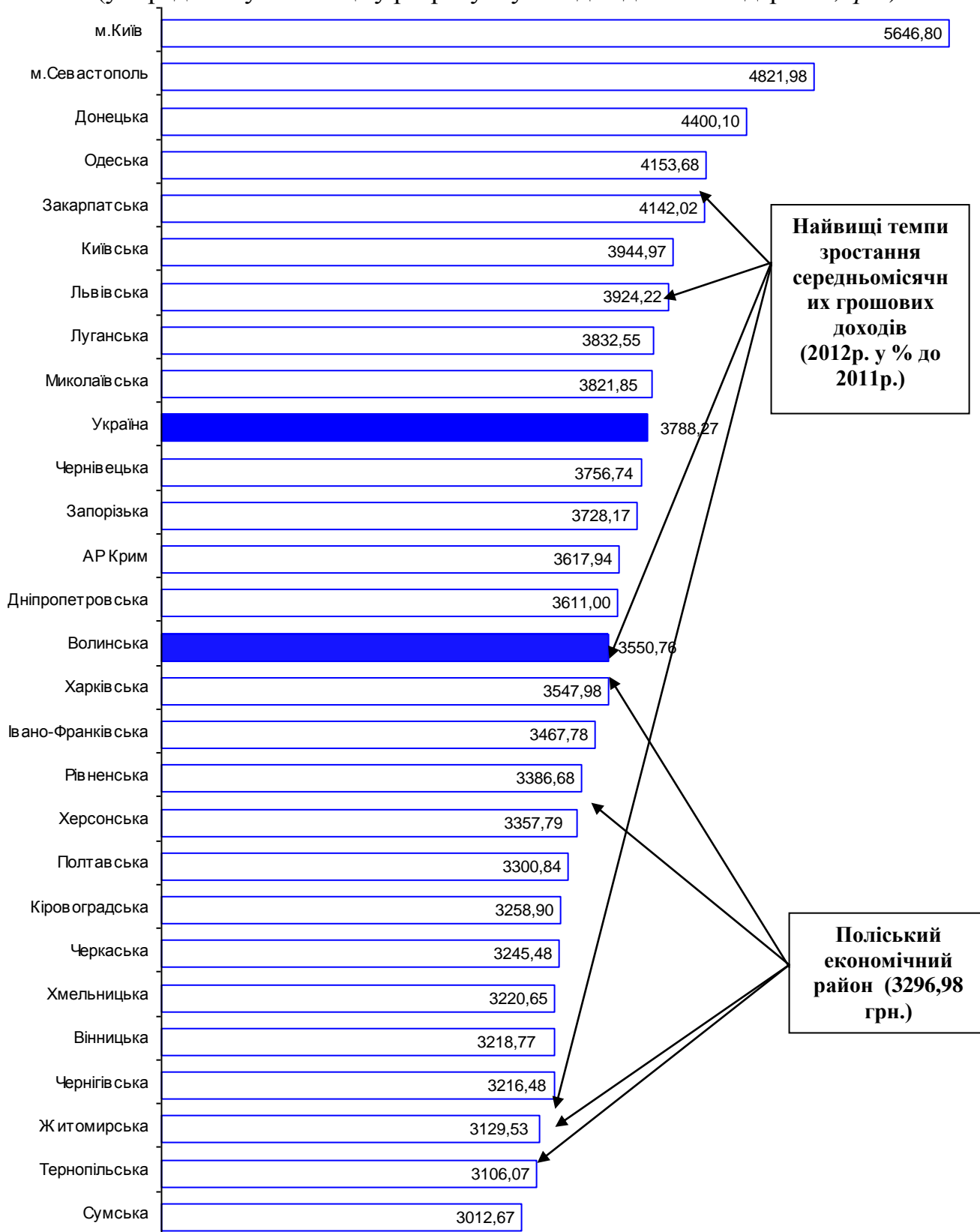

* Складено за даними Держкомстату

Додаток П

Рейтинг регіонів України по грошових доходах домогосподарств у 2012 році*

(у середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство, грн.)

* Складено за даними Держкомстату

Додаток Р

Споживання продуктів харчування в домогосподарствах (у середньому за місяць у розрахунку на одну особу, кг)

	9 місяців 2012 р.					9 місяців 2013 р.				
	усі домогосподарства	у т.ч. проживають		домогосподарства з дітьми	домогосподарства без дітей	усі домогосподарства	у т.ч. проживають		домогосподарства з дітьми	домогосподарства без дітей
		у міських поселеннях	у сільській місцевості				у міських поселеннях	у сільській місцевості		
М'ясо і м'ясопродукти	5,0	5,3	4,3	4,2	5,8	5,1	5,5	4,2	4,3	6,0
Молоко і молочні продукти	19,4	19,5	19,3	17,0	22,2	20,2	20,5	19,6	17,3	23,5
Яйця, шт.	20	21	19	19	22	20	21	19	19	22
Риба і рибопродукти	1,6	1,7	1,6	1,3	2,0	1,7	1,8	1,6	1,4	2,1
Цукор	3,2	3,0	3,5	2,8	3,6	3,1	2,9	3,5	2,6	3,6
Олія та інші рослинні жири	1,8	1,8	1,8	1,5	2,1	1,7	1,7	1,8	1,4	2,1
Картопля	7,5	6,5	9,8	6,6	8,6	6,9	6,0	9,0	6,0	8,0
Овочі і баштанні	10,6	10,4	10,8	8,9	12,4	10,0	9,9	10,0	8,1	12,0
Фрукти, ягоди, горіхи, виноград	3,6	4,2	2,5	3,5	3,9	4,0	4,7	2,7	3,8	4,4
Хліб і хлібні продукти	9,1	8,3	10,7	7,6	10,7	9,0	8,3	10,5	7,5	10,7

Додаток С

Розподіл загальних доходів за децильними (10 %-ми) групами населення, %*

	9 місяців 2012 р.			9 місяців 2013 р.		
	усі домо-господарства	у т.ч. проживають		усі домо-господарства	у т.ч. проживають	
		у міських поселеннях	у сільській місцевості		у міських поселеннях	у сільській місцевості
Загальні доходи – усього	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
у т.ч. за децильними (10 %-ми) групами населення за рівнем середньодушових еквівалентних загальних доходів						
перша (з найменшими доходами)	4,3	4,3	4,3	4,4	4,4	4,5
друга	6,0	6,1	6,1	6,0	6,0	6,3
третья	7,0	7,0	7,1	7,0	6,9	7,4
четверта	7,8	7,6	8,0	7,6	7,6	8,0
п'ята	8,5	8,5	9,0	8,5	8,4	8,8
шоста	9,4	9,4	9,9	9,3	9,3	9,9
сьома	10,4	10,5	10,5	10,3	10,2	10,5
восьма	11,8	11,7	11,9	11,7	11,6	11,9
дев'ята	14,0	14,0	13,8	13,9	13,7	13,9
десята (з найбільшими доходами)	20,8	20,9	19,4	21,3	21,9	18,8
Коефіцієнт концентрації (індекс Джині)	0,238	0,240	0,221	0,239	0,245	0,213
Децильний коефіцієнт диференціації загальних доходів населення	3,2	3,1	3,2	3,1	3,1	3,1
Співвідношення загальних доходів найбільш та найменш забезпечених 10 % населення (децильний коефіцієнт фондів), разів	4,8	4,8	4,4	4,8	4,8	4,1

* Дані Держкомстату

Додаток Т

АНКЕТА

обстеження доходів домогосподарства

Особовий рахунок № _____

Адреса домогосподарства: _____

Прізвище, ім'я по батькові голови _____

Прізвище, ім'я, по батькові (вік)	Індивідуальний податковий номер	Родинне відношення до голови СДГ	Зайнятість в ОСГ*	Річний дохід від ОСГ	Вид основної зайнятості	Річний дохід від виконання угод за трудовими договорами	Доходи з інших джерел			Сума річного сукупного доходу
							від оренди	від підприємництва	інше	

* Основна (повна) або часткова (додаткова).

Додаток У
Доходи та витрати населення України в 2009–2013 рр.*

Показник	2009		2010		2011		2012		2013	
	млн.грн	%	млн.грн	%	млн.грн	%	млн.грн	%	млн.грн	%
Доходи	235345	100,0	280565	100,0	334486	100,0	374962	100,0	382124	100,0
заробітна плата	94717	40,3	114551	40,9	134450	40,2	146770	39,2	152541	39,9
прибуток та змішаний дохід	45981	19,5	55327	19,7	74501	22,3	74035	19,7	75210	19,7
доходи від власності (одержані)	8564	3,6	9477	3,4	15676	4,7	19594	5,2	19638	5,1
соціальні допомоги та інші одержані поточні трансферти	86083	36,6	101210	36,0	109859	32,8	134563	35,9	134735	35,3
у тому числі:										
соціальні допомоги	50824	21,6	60599	21,6	67144	20,0	79920	21,3	81027	21,3
інші поточні трансферти	9217	3,9	7669	2,7	8734	2,6	11967	3,2	10811	2,8
соціальні трансферти в натурі	26042	11,1	32942	11,7	33981	10,2	42676	11,4	42897	11,2
Витрати та заощадження	235345	100,0	280565	100,0	334486	100,0	374962	100,0	382124	100,0
придбання товарів та послуг	179066	76,1	213324	76,0	266383	79,7	306519	81,7	325117	85,1
доходи від власності (сплачені)	8749	3,7	7208	2,6	6761	2,0	6253	1,7	8214	2,1
поточні податки на доходи, майно та інші сплачені поточні трансферти	16388	7,0	19775	7,0	21695	6,4	24244	6,5	27428	7,2
у тому числі:										
поточні податки на доходи, майно тощо	11265	4,8	13620	4,8	15545	4,6	17386	4,7	18684	4,9
внески на соціальне страхування	2935	1,3	3560	1,3	3440	1,0	3908	1,0	3898	1,0
інші поточні трансферти	2188	0,9	2595	0,9	2710	0,8	2950	0,8	4846	1,3
нагромадження нефінансових активів	7217	3,0	11393	4,1	18634	5,6	13386	3,6	17118	4,5
приріст фінансових активів	23925	10,2	288655	10,3	21013	6,3	24560	6,5	4247	1,1

Закінчення додатка У

з них:										
приріст грошових вкладів та заощаджень в цінних паперах	668	0,3	23768	8,5	5515	1,6	11965	3,2	18838	4,9
заощадження в іноземній валюті	20631	8,8	17366	6,2	30710	9,3	23396	6,1	12701	3,3
позики, одержані за виключенням погашених (-)	-4437	-1,9	-2570	-0,9	-1037	-0,3	-609	-0,2	3301	0,9
Наявний доход	184166	X	220 640	X	272 04	X	301789	X	303 585	X
Наявний доход у розрахунку на одну особу, грн.	3998,2	X	4 807,7	X	5 950,	X	6618,7	X	6 671,6	X
Реальний наявний доход у відсотках до відповідного періоду попереднього року	90,1	X	111,0	X	110,3	X	113,5	X	101,9	X

Додаток Ф

Перелік програм підтримки АПК Волинської області

Назва програми	Напрямок фінансування
«Програма підтримки особистих селянських господарств області на 2012-2016 роки» затверджена рішенням сесії облради від 27.12.2011 № 8/13	- придбання і безоплатна передача доїльних апаратів власникам ОСГ, які утримують 3 і більше корів
	- дотація власникам ОСГ, які утримують 3 і більше корів, в розмірі 200 грн. на кожну корову
	- здешевлення вартості штучного осіменіння корів і телиць в ОСГ та фермерських господарствах (до 60 грн за одне осіменіння)
	- компенсація відсотків за кредитами, отриманих на закупівлю тракторів потужністю не більшою, ніж тяговий клас 0,9 та причіпного інвентарю, який агрегується з ними
	- придбання та безкоштовна передача холодильного обладнання для ОСГ, які утримують 5 і більше корів
«Програма розвитку тваринництва на 2012 - 2015 роки» , затверджена рішенням обласної ради від 27.12.2011 № 8/14	- закупівля обладнання для пунктів штучного осіменіння
	- часткове здешевлення відсоткових ставок банківських кредитів на кормозаготівельну техніку та технологічне обладнання для тваринницьких ферм
	- часткове здешевлення вартості штучного осіменіння корів та телиць в агроформуваннях, фермерських господарствах, (до 60 грн за одне осіменіння)
	- спеціальна дотація за поголів'я телят, закуплених у фізичних осіб (населення) для вирощення до забійних кондицій або для поповнення основного стада (10 грн за кг.)
«Обласна цільова програма підтримки індивідуального житлового будівництва на селі „Власний дім” на 2012-2017 роки» , затверджена рішенням сесії облради від 04.11.2011 №7/5	- надання кредитів індивідуальним сільським забудовникам, під 3 % річних
	- надання кредитів на придбання корів та нетелів
	- надання кредитів на придбання індивідуальних доїльних апаратів
«Регіональна програма охорони родючості ґрунтів Волинської області на 2010-2015 роки» затверджена рішенням сесії облради від 27.08.2010 № 342/13	- створення громадських пасовищ (здійснення заходів з консервації деградованих і малопродуктивних земель запасу та резервного фонду шляхом їх залуження)
	- здійснення заходів з консервації деградованих і малопродуктивних земель запасу та резервного фонду шляхом їх заліснення
«Програма виробництва зерна озимого жита та гречки у 2011-2015 роках» затверджена рішенням сесії обласної ради від 22.12.2010 № 2/10	- виплата дотації за посів озимого жита (100 грн за 1 га посіву)

Закінчення додатку Ф

<p>«Програма розвитку інфраструктури аграрного ринку області на період до 2015 року», затверджена рішенням сесії обласної ради від 29.10.2009 р. № 34/6</p>	<ul style="list-style-type: none"> - пільгове кредитування СОК для придбання обладнання - часткове відшкодування СОК вартості закупленого обладнання - придбання та безкоштовна передача холодильного обладнання для СОК
<p>«Програма створення регіонального страхового запасу продовольчого зерна у Волинській області на 2013-2014 та наступні маркетингові періоди», затверджена рішенням сесії обласної ради від 24.05.2013 р. № 19/4</p>	<ul style="list-style-type: none"> - здешевлення кредитів на закупівлю продовольчого зерна для потреб області
<p>«Програма розвитку рибного господарства Волинської області на 2011-2015 роки», затверджена рішенням сесії обласної ради від 13.05.2011 року № 4/8</p>	<ul style="list-style-type: none"> - відшкодування відсоткової ставки банківських кредитів на закупівлю малька риб для зариблення водних об'єктів та товарного вирощування риби орендарям
<p>«Регіональна програма підтримки малого підприємництва у Волинській області на 2011-2012 роки», затверджена рішенням сесії обласної ради від 03.03.2011 року № 3/17 та від 04.11.2011 року № 7/6</p>	<ul style="list-style-type: none"> - часткове відшкодування витрат на будівництво і реконструкцію овоче-, фрукто- та картоплесховищ
<p>«Програма розвитку бджільництва у Волинській області на 2012-2015 роки», затверджена рішенням сесії обласної ради від 21.06.2012 року № 12/19</p>	<ul style="list-style-type: none"> - виплата дотації пасічникам 15 грн за 1 бджолосім'ю - відшкодування вартості закупленого насіння трав медоносів - відшкодування проведених протиепізоотичних заходів

Для нотаток

Наукове видання

Ліпич Любов Григорівна,
Івашко Олена Анатоліївна,
Мостенець Сергій Володимирович

**ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ ДОХОДАМИ
ТА ВИТРАТАМИ ДОМОГОСПОДАРСТВ**

Монографія

Друкується в авторській редакції
Технічний редактор І. В. Захарчук

Формат 60x84 ¹/₁₆. Обсяг 11,86 ум. друк. арк., 11,72 обл.-вид. арк.
Наклад 300 пр. Зам. 180. Видавець і виготовлювач – Вежа-Друк
(м. Луцьк, вул. Бойка, 1, тел. (0332) 29-90-65).
Свідоцтво Держ. комітету телебачення та радіомовлення України
ДК № 4607 від 30.08.2013 р.